ХАТА БЕЗ ДАХУ

I

"Заграно, забубняно,

А в княжім дому рано..."

(з нар. пісень)

Давно вже не було над Галичем такої негоди, як в одну з липневих ночей р. 1205. Бовдури тьми ніби високо сповененя ріка перевалювалися з краю в край неба і з силою стихії гнали в безвісти.

Несамовита ніч жевріла притаєним світлом, що лежав на всіх річках, як сум на серці людини.

Чорні обриси княжого замку та подвійного перстеня грізних фос і валів, наїжених частоколом, то пропадали в тьмі, то виринали з неї, як остров із моря. Здалеку видно було їх дубові масиви, приспані сторожким сном.

Вони здавалися також грою хмар, більше фантастичною, як ця, що на небі.

Свист бурі гонив довкола княжих гридниць, заплітався довкола пнів дуба і тиса та згинав додолу чорнохрещате гілля модрини. Ні одна зоря не пригадувала Бога, — золота стріла хреста замкового собору погасла на висотах, у заметілі темних сил.

У такий час на вежі, біля зводного моста, нудьгував бородатий служка, Тиско. Він струшував із себе втому, як посоловілий птах струшує з пір'я студінь нічної години.

Кричали другі когути й Тиско в дожиданню обміни спряг кріпше пояс на своїй сивій служебній опанчі, перевісив через плече торбу з останками хліба й, опертий об віконну варцабу на вежі, наслухував. Думки пішли круговоротом, змисли клонилися спочити.

На мить він, було, задрімав, повіки упали на очі, от як залзо.

А буря колисала світ на своїй дикій гойдалці, без впину, без стриму. Тиско почав саме снити, що здіймає біля хатної печі свої промоклі яловичні ходаки, — на світичі горить саме липова скипка, під світло шиє одіж найстарша донька. Росиця.

Он кинула угарок у відро з водою й він з шипотом згоряє, зажегла другий, намисто з лиснючих оленків грає зеленими цятками на смаглій шиї.

— Цок — цок... Тук — тук...

Наковтач товче ніччю в дерево, наковтує смерть?

Прокинувся з чолом у поті, цілим тілом послонився вперед і так остав, зляканий дивно...

Особливий згук не вмовкав.

Через декілька хвиль Тимко скакав униз, простелився хрестом на землі й слухав пильно мови глибини. Відтак зірвався з колін і метнув собою в напрямі дитинця, де сторожив сьогодні тивун Держикрай.

Дошкулював холод — привітніше б тивунові посидіти таку ніч край пугара за партією астрагалів із ключником Скорою, або Святошою, співцем замкового собору! Та хиба ж можна забагати прикрас життя, коли вся мужва, аж до отрока, який напував княжі коні, поїхала раттю на Польщу з господином отцем, а в теремах остала тільки жменя жінок біля княгині й дітей?

То Держко роздумував з почуттям великої поваги, що він є у сій хвилі ніби Око в трикутнику з карміну та сепії, що його розписав над дверми своєї келії духовник Варлаам.

Тивун глянув мимохіть на вежу, звідки сипалося жовте світло крізь осьмигранні грубого скла, споювані оловом. На сволоках та одвірку заломлювалася чорна тінь самітника.

Що не давало йому спокою у цю глибоку нічну пору? Сьогодні ж не міг він читати нічого в дорогах небесних світил. Великий Віз пагас...

Хиба, що снить на яві про піскові пустари, приспаний довічною нудьгою мочар у верболозах, чужі, голодні розлоги, де чорніють шатра княжої дружини?

Видить вертепи й гуляйполя, де крадуться крицеві оружники з долонею на рукояті смертоносного меча?

Може доглянув віщою зіницею край одра володара тивунового одинака Олюшу?

Хвиля і світло у келії загасло. Разом із цим буря злопотіла якимись лихо запертими віконницями, розгойдала наново чорний шнур модрини і на церкві св. Параскевії схитнула знічев'я срібне серце дзвона. Глухий тон, подібний до крику в жахливім сні, бовтнув над Галичем і змовк.

Шелести, плачі, ніби намогильні, розсипалися чимраз ширше й здавалося, що земля стогне під чорним небом, мов голосільниця.

— Хто йде? — гучно скричав Держко.

За углами прибудівель залунав гомін меткої ходи.

— Це я, побрате, Тиско... Гу, вихор який прудить!

Він з трудом схоплював повітря.

— А ти йди спати. Криця на вежі.

— Ви про сон, тивуне? Не чуєте, як ляцькою дорогою котиться похід? Земля дрожить під копитами, труби кричать понад поля!

Справді, з бурунів далечини летіли дивні голоси. Вони то кріпшали, то тихли серед жовтого світанку й хмар, що плили над ним, каламутні, як жертва Каїна.

Поки слухали, на замковій обочі залунав упротяж високий голос рога. Тивун і вартівник схопилися з місць і бігли на вежу, звідки переймав їх Криця, простоволосий.

Вістовий на спіненім коні приніс новину:

— Відділ княжих навипередців появився на пути у Галич. Господин князь вертає!

— Так! — голоси з просторів летіли чимраз виразніше, разом з куривом вогкої мряки з-над Дністра й свистом лютого Стрибога.

НА ЩИТАХ, НА ЧЕРЛЕНИХ

II

"Не дуже його порубано, постріляно,

Головочка на четверо,

А ніжечки на шестеро,

А серденько на восьмеро..."

(з нар. пісень)

На небі зоріло. Галич раньше чим коли прокидався від сну: здовж зелених липових вулиць з грюкотом підносилися в три низки грубих шиб і жіночі голови, тільки що підведені з постелі у сітках з плетива, гляділи допитливо з-поміж розмайранів та крокіза.

Торгова площа, битком заповнена крамницями, мовчала, ніби ніхто не потребував нічого для життя від цього дивного дня.

Майнуло, правда, іноді дитя, чи старуха з кізкою, годувальницею, або ріщечком під ранну ватру, поплентався з водоносом наймит розхристаний та босий, але городяни гаялися чогось, ніби в день свята.

Складниці чужих купців, що йшли на Володимир аж з-над Балтику, з рухливого Кульма, були заперті наглухо і не було видно нікого біля них, тільки один торговець візантійськими покрасами Грек Никанор сидів посоловілий як сич край своїх скринь, а його птичий профіль витягнувся пісно від безсонниці...

Шапочник Чорноніс, який своїм мозолем прогодовував ватагу дрібної дітвори, сидів напроти Грека, у дверях отвертих на хороми своєї хати,

широкі от як боїще, та натягав мокру ще шкіру з барана на круглий, тесаний ковбок.

І ще старий швець Якун, горбатий гей павук сидько, посипав приском телячу шкіру на кам'янім порозі своєї робітні та обережно здіймав шипучу шерсть топорищем. З-під пальців Якуна плив кур, як їдь.

Із-за обрію викочувалося пишне літнє сонце. Птичі пісні сколихнули нараз дерева від приземка до верховіття, здавалося, тисяч сопілок, притулених до уст невидимих гудців, щебече насипом, щебече...

І тоді, у якусь хвилю повз церков св. Пантелеймона перемигнув на свойому чорному коневі високий, як конопля, мовчан, намісник Молибожич.

Ті, що мешкали близько сурожських воріт, могли видіти, як їздець задержався перед домом пів-лікаря, пів-волхва. Жида Негемії: намісник доручив остовпілому приказ, як грім.

Не вспів Негемія оговтатися від вражіння, коли вельможа скакав уже чвалом по битій дорозі.

Гнав назустріч княжій дружині.

Саме в той час у замкових гридницях йшов гомін, княгиня одягалася. Ясиня, дочка Гліба Словита розклала на ослоні край вікна празничні ризи, заплітала в тяжкий узол волосся княгині й клала на ньому дороге чільце.

Це були нанизані на дротики золоті таблички з емалі з обликом ангелів і Христа на водах Йордану.

Діти не спали: старшого Данила взяла Ясиня під свою опіку, одягла його у руду свитку, жовті, мосяжним дротом зшиті чобітки, клобушок,

тичений павою, а тоді подала княжому первенцю мечик із срібла, дар батька. Хлопчик суятився, ніби той зяблик на зорі, й гомонів щораз:

— А роги грають, Ясине?

Рішуче личко з владними губками й жмутом чорного волосся, опущеним на чоло, як у батька, вражало бистротою. Карі ж очі сміялися купками іскор, як зорі.

Так, роги грали. Іржання коней, дикі оклики Караколпаків, що йшли з князем у похід за гроші, зливалися в гамір, нестерпний для уха.

Сухий ніби стружина, колишний Дністровий печерак, старий духовник Романів зійшов із своєї вежі. Білоголовий, з розп'яттям у тремкій руці, закутаний в брунатну волосяницю, він станув осторонь замкових поселян і, опертий на високий посох, ждав. Тільки слабий рум'янець на щоках старця зраджував душевне зусилля.

Якраз з брязкотом тяжких ланцюгів осунувся зводжений міст і завальні дубові ворота, ковані міддю, як щити велетнів, відкрилися настяж.

Стало видно далеко униз на пологий шлях, де ніби ліс, столочений наглою бурею, товпилися ватаги людей.

Вони воліклися на виснажених конях, на возах, закинених лахміттям стягів, шатрів, дружинного статку...

Обривками висіла з пліч парча дорогих кирей, криваво блимав золотий басаман. Верх колісниць, навантажених високо, валялися мідяні кольчуги, повигинані від ударів копія, криті лускою нагрудники, щити, обтягнені червоним лосячим ременем...

В кінці, серед чорної купи піхотинців, їхали вози з тяжко пораненими, що повертали до гнізд.

Перед самими ворітьми замку товпа розпалася надвоє й дала дорогу саням, запряженим у сиві воли. Замерехтіло деревище, заслонене паполомою, блиск як ніж пронизав серця.

Почерез смертну ткань кинено княжу шубу з горностаю, а поверх шуби могутний меч Романів з рум'яним світлом на смертоноснім заломі вістря, з тим опуким кривавником на рукояті, що жеврів, як душа зброї...

Міст загудів глухо під жалібною отсею колісницею і тоді з уст видців вирвався зойк, якому рівного не чула галицька земля.

А княгиня розсипувала у пориві розпуки свої сяйливі покраси та обнявши голову руками бігла з лопотом тяжких зелених риз...

Преподобний Варлаам не бачив нікого, тільки одно зловіще видиво останної домівки, наміченої чорним, трираменним хрестом.

О, люта правдо! Під паполомою, в убогім деревищі зі слідами дощів і придорожного пилу, лежав Роман, однодержець земель від Дніпра й Дунаю, до Карпат. На його високе чоло, протяте ворожим залізом, спадали по-давньому струйки чорного волосся й на свиті, крашеній ясним золотом, зціпеніла кров.

Де ж слова, що двигнули б зі сну стократ ласкаве сонце народу? Невже ж ніколи більше не замерехтять світла панаґій на груди витязя й ніколи з сих міцно запертих уст не вилетить крилатий оклик:

— На прю!

Німі були уста й велике серце не билося.

Захожі дружинники поза смертю княжого четара Гільдебранда не мали ніяких других витрат і тепер їхали збитою лавою, в повазі жалібної години, з величавим Одільоном і Єюльфом на чолі, обома під міру, як брати. За ними тьмою чури й ватага одичілих собак, ніби це був поворот із повної гульби, не зі смертного поля...

За походом недобитків з піснею торжества гнало гайвороння. Воно маяло чорною плахтою крил над замком без даху, без князя. А ще далі, далі, у рудих тінях поранку, в червонім попалі, що віщував суховій, чалапав на довгохвостій конині латинський монах: може Цистерсіянин, бо в чорнім навершнику аж до брів, а може Темплярієць — волокита, бо за білою вервою крученою в узли на обох кінцях висів короткий меч. Та лице у нього — з Польщі, помітне доразу.

Сірий чоловік, гранчастий, перконосий, пас ошалілими з хижого вітхнення очима гладкий як шиба чорнозем, зелений від борів, пахучий медом та запишаний хлібами — ростом в людину... Чужинець хмелів із насолоди і видно було, як втіха несла вперед монаха й його вороного. Захожий скермувався у бічну вулицю Галича, найближчу до ляцьких воріт: у Боґни зі Сандомира, Навойкової боярині зупинився...

— Савиця?

— А, боярине?

Рудий наймит підбіг і взяв гнуздечку з рук молодого юнака. На юнакові була кирея, лямована беберяном, шапка з дорогою кичкою косилася на підголеній, з чорним чубом, голові. Сухе, смагле обличчя з дуже зоркими, ніби львиними, очима носило сліди лицарських трудів, — воно було тепер огірчене болем.

Юнак йшов живо навперейми отцю Варлааму.

— Юра Коливанович! — проніс старець блідими губами.

— Той сам, ледве живий! Останний з княжого почоту, очевидець...

Вказав деревище, поставлене перед вікнами гридниць, — його накрила раменами непритомна з розпуки княгиня. Вона плакала проти неба пів-співом, пів-мовою, голосінням вдовиць, старим, як вихор і зорі.

— А моя ж ти дружинойко, а мій же ж ти сивий голубойку! Хто нас тепер на дорогу виведе? Пораднику мій солодкий та любий! На кого ти нас відказав?

Била чолом у смертну скриню і довгі пальці розпинала на ній — як на струнах гуслі. Скигліла чайкою:

— Впадьте на мене, закутайте мене ви, ліси темні, діброви, Бескиде...

Монах справив ходу в напрямі своєї келії на вежі, за ним молодець, темний, гей смерека від доріг у сонці. Двері заперлися глухо за ними та за їх розмовою.

Зміст її був короткий: один, одніський раз князь слухав під ніч співу перебендь, місто в мовчанню продумати завтра, коли обходив чати, одну упустив із ока, — та один раз поклав меч у ногах, місто покласти його в узголов'я...

Передзвонили запізнену заутренню, але старець за гірким оповіданням гостя не чув нічого.

Олюші, Держкового одинака не було.

"ПОЧИТАНІЄ"

III

"Є у мене воркун дома

На мою головоньку..."

(з нар. пісень)

Построєний у вишнях і горішині двір Ясининого батька Гліба Словита лежав на окраїнах запустілого підгороддя. Побудований був із чорного дуба, з могутних ціляків, укритий соломою й укріплений огорожею з кам'яних гранів, як коли монастир. Верх старого муру сріблився полин та шевеліла з вітром висока жалива.

Спізнені прохожі минали Глібове житло прискореною ходою: місце було непривітне, а господар під княжим гнівом.

Навіть у водохрещі, коли ходили зі щедрівками церковні люди, а задушники переодягалися волхвами, розсипані по Галичі за милостинею, дім Словита був замкнений довкруги, як темниця.

Даремно вигукували на дорозі:

Господар з хати, а ми до хати,

Їдем газдиньку розпитувати —

Чого у тебе чорні оченька?

То від ноченьки, колядниченьку...

Там ніхто не співав про милосердного Спаса, що окутаний у білі ризи, жаліє при куті грішний світ і про те, як Мати Божа просить його словами — музикою:

— Сину мій, сину, устань на ніжки,

Ой озми ключі тай бо пекольні,

Відчини двері душам скорбящим...

Три роки минуло якраз: з гір — погір'я полилися весняні води, сповенилися ріки рівно з берегами і жайворонки падали по скибах услід плугатарям, коли Словит виїхав ніччю зі свойого двора з одним тільки чурою — і пропав як дим. За смертельне побиття конюха князь велів покарати боярина-гординю дошкульними карами, прилюдною ганьбою і Словит лютий, як рись, що попав у пастку і рве криваве тіло на волю, в одних рубах вискочив із княжих рук.

Говорили голосно, що у краківського владики в почестях великих сів...

Це був час, коли Роман двигнув похід у допомогу візантійському царю Олексію Ангелу в його боротьбі з Болгарами. На розпучливий зазив друга він злетів туди як грім верх розгойданої далини, а вслід за ним погнали лави полків, чорних від заліза, закосичених омелою, твердих як турій ріг і брали кривавим кінцем копія все, що можна добути веселим людським хотінням.

А далі, вслід оцьому грізному здвигові, що димував на обрію як очерет гнаний вітром, текли на дерзких конях, на білих лискавках колесниць найліпші співці, що їх видало лоно епохи, сіль землі і народу, свідки поривів, яким не було рівні, учасники хвиль найзухваліших під сонцем. Вони то серед розхристаного крику стрикусів та хитрого плачу шереширів передавали вічним струнам гуслі хвалу руського меча, єдиного на світі.

Гомоніла цими піснями золотобанна Візантія, здвигали з дива плечима сиві фіорди півночі, Гаральдова колиска, кивали головами німецькі герцюки і ходором ходила земля ракоушська, штирська...

Ясиня уміла тоді стати необходимою княгині. Ніхто не умів шити так чисто дробницею, в'язати в щораз то нові уплітки довгого волосся молодої жінки, голубити князьків.

Сама ж вона ніби напротязі одної росяної ночі зацвіла в цю пору ясною квіткою, що повертала до себе всі серця.

У страшну ніч, коли притекли недобитки, снилося Глібовій дружині, що її чоловік стуче у ворота, не годен добудитися слуг. Сонна мрія пурхнула вмить. Доброніга стрепенулася, сіла на постелі, прихилила вниз ще гладке обличчя й наслухувала. Серце її билося високо під узористим одіялом...

У світлиці хтось ходив: чути було шум одежі, промоченої дощем, опісля дзвінкий шепіт меду, що його чиясь рука лила нерівно у срібний ріг Словитів.

Доброніга скочила босоніж до дверей. Крізь шкалубину, залиту смугою світла, вона доглянула грозовитого мужчину, широкоплечого, у колпаці засуненім аж по брови над жорстокими очима.

Боярин дома!

Так, це був він, що після обіду скидав миси з останками страв на долівку, устелену пестрими доріжками хатної роботи, і переодягаючи обуву, зі сміхом насильника розстеляв білі онучі, по столітньому яворовому столі. Він, для якого передовсім вставало сонце, трисвітлим буртом грали води і молитовна тишина плила увечері понад лоно нив. Вибранець судьби, який нічого не давав, брав тілько, навіть те, що йому було на віки непотрібне: добро, що палало у прозорім погляді його

жінки, красу, що блукала у дитиннім пів-сміхові її уст, у понсовій квітці, вплетеній у її волосся...

Його не привітали з дороги, помертвілі від несподіванки.

Вже третя днина з дня повороту, як вештався він із кута в кут, ніби ждав когось.

Було доволі пізно, коли Ясиня, стомлена оборудованням поминок, прийшла відпочити у хату родичів.

Її привів раб із Половців, Аклан.

Доброніга з чуттям обняла доньку — вона любила її молодість та багатіла нею, як звидом власної весни.

А дівча й справді неволило очі: білохрущата камка її одежі мило відбивала від темної соболиної шапочки з малиновим верхом та свіжости молодого обличчя. Дев'ять анфраксів венедицької оправи, повислих ніби сльози з узької оксамитної стрічки на чолі, рожевою тінню ніжило чисті черти, — очі з брівми сильними, як стріли, носик з купкою веснянок, вогкі уста з опущеними кінчиками, повні чуття...

Тепла ніч схилилася над світом. Обі жінки лягли в одрині спочити. Розмовляли про жахливі події в княжій сім'ї, про сподівані зміни та наслухували у собі самих, як холод пливе повз рамена від несподіванки.

Сон відлетів, тишина віддихала рутою та чорнобривцем. За темним вікном колихалася молода деревина. Скричав половко, застрекотів цвіркун.

Дівчина усіла на постелі й підняла з ослона край ліжка скриньку, оббиту сафіяном. Відкрила верх і з побожністю, як скарб, хати й роду,

добула книгу в оправі зі слоневої кости, виложену на углах росохами коралю й сріблом.

Доброніга не була грамотна, однак купила її за велику ціну від болгарського мандрівного крамаря та. держала в пошані, як лік проти темних сил, що заселюють хати так само, ніби водяні духи всяку течву, а полісуни суходольний теребіж і урочища.

З втішною самопевністю Ясиня взяла книгу на коліна й відчитала уміло:

— И — З — Б — О — Р — Н — И — К.

Букви були великі, гострі, писані уставом, деякі виведені подвійними лініями. Тлом для них був прозорий, східний орнамент. "Зачала" розділів творили овальні медальйони, у яких незвісний артист зобразив Мойсея з Господніми скрижалями, Йосифа, як дає себе пізнати братам, Рут з оберемком пшениці на багачевій стерні...

Ясиня любувалася хлилю рисунком поодиноких букв, опісля ж доволі гладко прочитала:

— О чте — ній... книг.

Поволеньки, з працьовитою надумою, як бджілка, що збирає скарб меду з квіток, вона лучила знак зі знаком; на її щоки виступили теплі рум'янці, грудь хвилювала.

А там, у нутрі першої великої букви, у надписі, свята Анна у двокольоровій грецькій шаті держала в обіймах молодесеньку Богородицю і повагом водила пальцем по сувою письма, навчаючи її:

— Добро єсть, братиє, почитаніє книжноє, паче всякому християну...

Стрічки святих глаголів, нанизані густо біля себе, пахли далекими часами, ніби в'янь лісового зілля:

— Єгда чтеши книги, не тшти ся брьзо иштишти до другия главизни, поразоумій, што глаголють книги, трижди обраштая ся о єдиной главизні...

Кожніське слово, працьовито підчеркуване пальцем, Ясиня здобувала з радісним трепетом серця, ніби герой, що бере копієм озброєне місто. Але після третої стрічки письма всі сустави стали у неї ліниво боліти і вона обезсиліла, як нав'ючений тягарем мандрівник, що довго волік ноги крізь сухі піски.

— Красота воіну оружіє і кораблю вітрила, тако і праведнику почитаніє книжное...

Ще хвилю кіновар, сепія й золото мерехтіли перед Ясинею мов усміх чиїхось повних, побожних уст, мов мудре світло зіниць незнаного аскета, те саме, що хижо й солодко жевріє в шліфованому агаті. Відтак сторінки лопотливо упали на себе й кутом приспаних очей Ясиня доглянула ще фінал почитанія, витязьке алилуя мистця:

— "Радует ся кормчій в отишье пристав, и странник в отечество сзое пришед, такоже радует ся й книжний списатель, дошед конца книгам..."

Полискливі оківки навколо скринь, божник в сухозолотиці й барвінкові, грубі різьби полиць пропали у тьмі доразу. Тіні дерев застигли в місячній тишині, як казки. Ані листочок не шевельнув, — ані листочок...

Ясиня спала.

СОВИ, ЛИЛИКИ, КЕРТИЦІ

IV

"Допоможи, Боже, куну вбити,

Аби свашеньці шубку вшити,

Щоб була шубонька тепленька..."

(з нар. пісень)

Був це чуйний півсон, яким звичайно спиться у дуже ясні ночі. Молоде серце било рівно, волосся, звите в легкий узол, червонаве золотив блиск оливної лямпки і сховзувався на схилу лінію сплячого рамени. Кричали перші півні.

І тоді у пекарні, просто вікон одрини, блимнуло світло та роздався вередливий голос ключниці, що її на глум прозвали Шепіткою. Хтось поплівся крізь хороми, поволі, з роздзвоненим тяжким підносом.

Далеко за хатою, під виноградником залаяв пудний дворовий пес.

Ясиня слухала. За стіною переливалося від голосів, знайомих до одного. Поміж стукіт ніг і грубе бряжчання посуди підлітали оклики, плигав іскрами сміх:

— Що це ви кукільвану понаїдалися, гей! І мені попри вас голова круговоротом пішла, далебі! Мемо рішати, ще раз, і ще раз, як п'яні? По-мойому, над Ігоревича нема: довірчивий, непослідовний, поривчастий, не володіє собою, роздаровує направо й ліво, щоб тільки труди з пліч... Не так, як за покійника Романа, коли зі страхом ходиш, із трепетом лягаєш... Де вам другого такого піднайти, що весь вік лельом-полельом ходить?

Ясиня уявила собі миттю суте підборіддя Путяти з Корелич, що славився далеко повними котюгами. Одного з них, про якого оповідали дива, привіз йому купець Фрелав із землі фіордів, із Норвегії. Путята витратив на невдячних купецьких виправах пів майна та ганявся тепер за наживою.

— Правду каже, — на скотього бога! — хвалив Самбір, розклекотаний вічним п'яництвом. — Медку нам, вишневого! А я проте ставлю руку за Рюриком, за чорноризцем. Він стільки бід за Романом приняв, що треба нашому брату бути пам'ятливим...

Хлипав п'яними слізьми:

— Під Торческом від смерти я його зратував, побратами себе нарекли, зброю поміняли, еге ж... Твоє здоровля, старий лисе! (пив, мабуть, до Словита).

— Ковтаєте, гей наковтачі об трухлий пень! — приводив уми в порядок подратований господар. — Говоріть чергою! Тобі слово, Влас!

В цей раз чийсь голос збоку згомонів наввипередки:

— Ольговичів сюди! Вони з Половцями ходять, лад вчинять проміж нас доразу!

Це галасував Славно Кормильчич, Словитів любимець, веселий силач із лицем Варяга-завойовника. Він зичив гроші не тільки боярам навколо, але й тевтонським князькам на їх зарви зі сусідами, та нікого у світі не потребував.

— Жди! — Моє право! — скричав як гусевка Влас Боговітин. — Ставлю князем Андрія! Мемо тоді правити самі, а якогось угорського палятина, що торчатиме тут намісником, обвиватимем як бзиновий листок вкруг пальця!

— Лестко ж як? Чим гірший від других? — як полум'я по чатині заскакував Васко Сиганич. — Його мати з київського роду і він, коли не заплаче, то бодай скривиться! Правда, Триюда, не додержує обітів, але нехай тільки боярство доручить йому Галич...

Трабант чорноризця Вукол Дарославич викотився озлоблено із-за стола, аж задзвеніла цина і скло, справляв уперізку, йшов. Хотів у ярім гніві сказати щось там Сиганичу, який вимантив у нього боброві озера за підтримку Рюрика, але махнув рукою і тільки з виразом сплюнув.

Хтось там злопотів ослоном, кимось підірвало із місця, мабуть Васком, — він зачіпив у сутолоці об тяжкий пугар, цей покотився по долівці, а тоді глухо ліг у калюжу.

— Цікаво, скільки взяв отце Боговітин? — без встиду вже поспитав Коснячко, але ніхто йому не відповів. Кожний рахував судорожно свою калитку.

— Тільки побите коріння пахне! — закричав нараз Домамирич. — Не так навчав нас, караючи по темницях за конюхів, покійний Мстиславич? Моя думка — викоренити плем'я Романове, а там — буде видно! Досить нам Мстихів, геть петлю з карків!

— А, щоб його Обида поняла! Цей цілить! — хвалили збоку. Дедьків голос, гей змііїне жало, зашипів отдалеку:

— Я готов на все, тямуйте, я коріння поб'ю!

Добавив улесливо у палі наглих сподівань:

— Таняву з Чертеж закріпите за мною, а? Роздумав, сягнув вище:

— Тисяцьким не жаль поставити!

Кроки Дарославича жвякали тепер по скрипливих сходах, він правцював униз, цвенькнуло колісце у стовпа на обійстю, стукнув коник у копиточка, вдарив у голий світ!

Аж тепер Гліб Словит дав себе обережно пізнати: (по полетінку птицю слідно...).

— Правда ваша, други! Кожний з нас, як стоїмо, радий дати кров і майно за рідну землицю, ге... ге... Та чим вбивати князеньків, хто зна, може нам самим на погубу, чи не краще оставити їх живими? У кого будуть діти, у того буде власть... А власть... понад право! Тож ми, як волхвів у вертеп, і, будемо перекидати всякими Ольговичами, Ігоровичами, Ляхами, Уграми, висовуючи одних проти других, ге... ге...

Спотикнувся від поспіху і кінчив на радощах:

— Лякати будемо всяких зайдів княжими недолітками, от що!

— Нехай у ката, щоб тільки плата! — кричали весело, раді медові як сонце й жареній дичині зі старомізунських борів. За ними гомоніла решта.

— Згода, згода! Слава Словиту, честь!

— Отврати лице Твоє от гріхів. Господи! — прошепотіла Яси-ня поблідлими губами і розсіяно ломила руки, зривалася бігти і кам'яніла з тривоги.

А там говорили наче греблю прорвало, всі враз, — обчисляли кілько хто людей дасть для оружної потреби, який пай грішми, харчами, спорили, роздавали уряди. Господар сміявся згуста, радехонький... Дітей збереже в добрім місці Боґна, Навойчина бояриня, — за це ж її Красний Двір, а йому нехай вже коломийська сіль...

Поки Ясиня отямилася з вражіння, бояри підняли спір за сите воєвідство галицької тисячі. Шуміли й клекотіли тепер, от як гніздо лютих пардів над живою добиччю.

* * *

Самотою чвалував Дарославич, полохав тіни з-під монастирських дзвініць, обліплених соймищем половків та лісом хрестів, простягнених у зоряне небо. Під тонким вусом їздця блимав і гас хитрий посміх, а радість бушувала серцем, як буря верховіттям.

Як близько всіх рук була корона спромог, а ніхто, ніхто не зачепив за неї липкою думкою!

Рука удової княгині це найкоротший шлях до влади, а він, Дарославич, таємний власник ідеї, скарбу на руїнах.

— Витревалому смертному станьте в допомогу, добрі й лихі сили! — з тріумфом окликав тьму перед собою.

Їхав, а голова кружляла від втіхи, як коли від сикеру з корінням.

СКИПЕТР І ЯБЛУКО

V

"Їстоньки не смачно,

На личеньку значно..."

(з нар. пісень)

Того ж дня перед вечором дорадник і друг покійника монах Варлаам міряв у печальній застанові свою келію на вежі.

Він бачив невідрадне положення, у якому найшлася велика відумерщина, — предвиджував удари, придумував оборону, падав духом і двигався, призиваючи на поміч Господа Сил, що держить трьома перстами твердь землі...

У якійсь хвилі духовник накинув на рамена гостроволосу мантію і вийшов на кручені сходи, а тоді в зелену темінь саду.

Прислухався: проміж корчі маслин гомоніла ласкава, стара мова, якій перечив тонкий голос пахоляти, близький сліз.

Монах глянув проміж гілля, — це бабуся Мариця говорила щось там старшому княжичеві, а він не погоджувався.

Обіч них стояла колиска з меншеньким княжим немовлятком. Дитя спало, затуливши очі ручками, з м'якими впадинками над кожним пальчиком. Колиска була низька, яворова, крашена зелено, з білими вирізами. Якийсь хитрець з поміччю ножика зобразив у головах лося в утечі, — перед ним і поза ним буяла иля, проста як свіча, з симетрично простертими гилочками, ніби на веселій карпатській писанці.

Старуха, що з теплих мітків виплітала чижми княжому немовляті, держала в обіймах "господина отчича". Поки він з цікавістю водив пальцем по борознах край її уст, із зелені виринула Ясиня.

Вона приглянулася дивовижному горбовинню, учиненому з піску, маленьким садкам із наломаного галуззя, дворам та церквам з череп'я та трісок, а тоді з дзвінким сміхом підняла високо на простертих руках княжого первенця, Данила:

— Ти будівничий міст, ктитор церков, трисвітле сонечко народу!

Дитя тріпоталося в її обіймах, як рибка у ясній воді, аж Борвій, смугастий гей гаддя вовчур, зірвався зі свойого лігва на сонці та став доскакувати до лиця своєї любимиці. Він задихав з поспіху і ходив танком, в'юнкий, янтарноокий...

Монах постояв хвилю непомітно, — обличчя в нього оболіклося теплою смагою, усміх майнув у синяві старих очей назустріч Ясині.

А вона, — що зірветься бігти, то стане, що зупиниться, підбіжить.

Заговорив, торкнений у серце:

— До мене, дитинко, діло?

То вона зібрала з силами і рваною мовою, обходом, жалібними тінями очей натякала на це, чим ніччю каралося серце та непокоїла совість.

Насилу розважив її, — оці новини нікому не нові! Сам все-таки згорбився унутрі від непомірного тягару... Справив кроки на круглі сходи теремів, а там у княжі кліти.

— Благословення Бога з вами, княгине! І з дітьми вашими, недорослими!

Засунена в сутінь високого крісла, — схрещені руки сперті на поруччя, а чоло в серпанку на руках, — сиділа Романова вдовиця... Вона повернула і'д гостю потемніле з болю обличчя, брови смутливо двигнені вгору й сльозу-перлу з глибин.

Монах похилився на посох та згомонів істиха, ніби джерело в спеку:

— Двигніться до життя, милостива княгине! — Прикличте на поміч спомини повні краси і слави, якими доля обагатила ваше подружжя... Кріпіть ними себе і других! і

Стало так тихо, що чути було жузжання піску, який мірив час, витікаючи з любастрової посудини. У світлі лямпки, налитої маслом, грала вогнями велична зброя над ложем володаря в різах суворих, як сама сила.

Княгиня заговорила з гіркотою опівголоса:

— Споминами не будеш сит, проти грядучого ворога вони не оружжа.

— А ще імате віру, аки зерно горушно... — бадьоро уловів монах та брав знову посох за опору похилим раменам:

— Я у вас з дорученням, княгине! Через годину відбудеться рада старшин і вас я зову туди.

Вдова глянула на гостя уважніше:

— Прийміть дяку за серце! Що-небудь станеться, джерело моєїі сили у вас!

— У синах ваших... — поправив духовник.

Він схилився з трудом у поклоні перед іконою на покуттю і проміж стукіт посоха повернув до дверий.

Княгиня вела з пошаною суворого гостя, стрункa, на вид дівоча, в голубій завої, опущеній понад брови...

— Ясине?

Дівчина скочила з ослона, закрутилася на своїх гостроносих сафіанових ходачатках, боками й на підошвах зшитих бронзовим дротом, засунула звинене шитво за пазуху і побігла у гридню обіч.

— Піди, прошу, — веліла вже спокійніше княгиня, — доглянь Евпраксію з поминальним приносом для церков. На коливо пшениця білояра, а соти меду самі липові. Видай з клади десятеро кружляків воску та вели сукати свічі, великі й малі. Для комашні триста перевар меду. Завваж, коли міситимуть хліби для городян: пшеничного борошна нехай сиплють з житним пополовині.

Коли двері за Ясинею зачинилися, княгиня приклонила коліна перед кіотом. Приділ її сукні блідо золотив місяць. Закрила лице руками і стала молитися мовчки під шепіт догоряючого світильна.

Сумерк був тихий, теплом надиханий, і старий монах, поки вернув у свою келію, ходив хвилю вкруг княжої садиби та відмовляв вечірні молитви:

— Возведох очи мої вгору, отнюду же прійдет помощ моя... Не дажд в смятеніе ноги Твоєя, Господи, — ниже воздремлет, ниже уснет, храняй Ізраиля...

Він переходив саме повз пекарню, залиту світлом і гамором многих голосів. Дзвонили ключі на ретязках за ситим станом Евпраксії, цоркотіла перемивана посуда, чиїсь сильні руки, облиті лискавкою вогню, швирляли в паленисko цілі бервена. З вікон пекарні світло било як на пожежу, іскрилися сорокаті глеки на полицях і жовтів, ніби шафран, поміст, виложений цеглою.

В отвертих дверях, димних від пари, заворушився часом і пропадав серед глоти майже діточий силует Ясині. Молоденькій боярівні

ввижувався раз у раз покійник, як живий, — то вона, бува, з жахом склавши ручки на грудях, поглядала для оборони в піч, або в діжу.

Мимо сутолоки все ішло ладом: тут зачиняли муку теплою водою і квасом, там варили сочиво й городовину в великих кітлах, пекли поросята і барани, патрали дріб, а ще далі виробляли на довгих дошках хитрі якісь тіста, ще й безліч задушних коржів з медом і з маком.

Великі, купчисті, у коралях з пестрої глини служебки увихалися по щирости, але з нічиїх уст не злопотів сміх, докір, зачіпка. Лагодилася бо тризна на господареву могилу. '

Далеко внизу у темних садах якийсь музика пробував сопілку і вона плакала у нього в руках, як живе людське серце.

ТІНИ НОЧІ

VI

"У мого коня золота грива,

Золота грива, листові вушка,

Листові вушка, склянії очка,

Склянії очка, шовковий хвостик..."

(з нар. пісень)

Пів доби перед похоронами, в сумерках, з бічних воріт монастиря св. Різдва Господнього у Галичі виїхало двоє мужчин на баских конях. М'ятлі їздців були в поясі туго стягнені ременем, почерез плече кирея, на голові, підстриженій високо, подорожний колпак з підвісами.

Промигнули край мниських стін, зарослих жаливою, повз тяжких від овочу цвинтарних черешень і стрілою минули селища рибалок на самім далекім підгороддю, де в уличнім поросі діти гралися у тин і кілки та ладкали як перепелиці.

Доперва перед митною лавкою їздці перекинулися зоркими поглядами. Старший здержав свойого білокопитого, випорпав новеньку четвертину ногати з опуким погруддям, кинув її митникові у приділ підставленої опанчі, тоді ж уважно глянув на митний майдан.

Під розлогим деревом, обвішаним китицями зелені, окружений простолюддям, торчав якийсь темнолиций, обгорілий незнаними жарами чоловік у бурих, зовсім обнищілих лудах паломника. Він маяв у повітрю пальчатою гилькою фінікової пальми, зірваної може з дерева далекої Сирії, Кипру, Пропонтиди, чи островів архипелагу, доказом свойого паломництва на окраїни десь світа і радісним голосом, що здавався літати ніби у пісеннім пориві, кричав:

— І ще видів я, миряни божі, моря повні китів і риб з крилами соколів, де сонце стократ ясніше, як це, що над нами, освічувало пучину наскрізь, а на її дні безконечні ліси із коралю. Разом з Бедуїнами бродив я по жовтих пісках пустині і пропадав серед снігових скель незнаної півночі, вовкам брат, медведям товариш...

— Далеч же то. Велесе! — очаровано піднесла руки якась рум'яна бабуся і сплакала від насолоди.

— Цей походив по білім світі! Цей з'увидів! — хиталася від дива юрба, у простодушнім милосердю над днями і ночами паломника серед курних доріг, наглих дощів і всіх вітрів далини.

У цій хвилі екстатичні, ніби склицею затягнені очі промовця вп'ялися в старшого їздця, — дуже ясно. Цей відчув їх в сю мить, став згадувати щось далеке, але його товариш рванув із місця, погнали!

Тільки сивий туман знявся попід темінь вільх при битій дорозі...

Аж за дороговказом, біля кам'яної баби на першім роздоріжжу перекинулися скупими словами.

— Це Жмиволос, права рука у Словита, його око в голові, — подратовано сказав перший їздець. — Тямите вбивство Ісаї, що торгував медом?

Його товариш потакнув, але від збентеження не сказав ні слова.

Без путних бояр, без ніякого почоту воєвода Добриня Андрійкович і його молодий друг Скобейко з Васютина вискочили потайки з Галича як посли княгині до короля Андрія. Везли достовірну грамоту та просьбу вдови заопікуватися князеньками після обітниць, закріплених хрестним цілуванням.

З огляду на особисту безпеку послів і на зиск із часу, такий саме виїзд був необхідний.

А коні йшли як на крилах, листові вушка тремтіли рівно під ритм гордих сердець і весело біліли п'ятна рвучких кінських ніг. З-під повік обох бахматів, ніби з рісниць драконів, сипалося, срібло, імла.

Тимчасом темінь стала зіряна і з краю в край блакитна. Над дібровою, поперетиканою очеретом, над поточиною, що чурила бистро кудись з піль, горіли безконечні ботеї небесних світил. Галич, з його жалібним унесенням, з його співами чорноризців вкруг великої утрати відсунувся далеко в минуле.

Їхали так пару годин, небо темніло ніби шафір і'д півночі, — стихла скляна музика стрибунців і гомінкі вигуки жаб. З обох боків дороги двигався тепер чорний ліс, непроникліва стіна ялиць і дубів, розгойданих вітром. Далеко десь, на лисих зрубах, старих згарах і

нетічи, на полискливих гниловодах і придорожних корчах запалювався іноді якийсь хитрий огоньок, ніби око зеленобородого полісуна, волокити... Огоньок моргав то тут, то там, ніби грався у жмурки з чарівною ніччю і соснами.

— Цей ліс — Лиходій? — хрипло скричав Добриня і майже рівночасно сягнув під м'ятлю, звідки задзвонила сорочка з мідяних спіраль та блимнув рожево короткий меч фряжської роботи.

— Він і є, куди б йому дітися? — якось не зараз відповів Скобейко. — А он, Лиха річка чурить, чурила б вона горі руслом!

Тільки він ці слова з уст, як поміж папороти і п'ялун, між ліщину і тою з її витріщатими квітами, побігли шепоти, лагідний, тихий плач, а тоді слабо і майже нематеріяльно, неначе згублений в дебрах і трясовиною, заграв мисливський ріг. Захвилювалися між галуззям чорніші від сосон тіни і кожна травка подала тепер голос, — свій власний, пахучий як під косою... І сама дорога стала кругло двигатися, ніби хвилями оплинена, і через момент вже текла сивими пінами поміж копита коней Лиха річка, бистряночка...

Чари, чари!

Знявся на передні ноги молодий бахмат Добрині і в цю хвилю Скобейко ляг на свойого цілим тягарем грудей та зібрав узду в петлю навколо десниці. Але срібна біль місяця залила саме ліс і дорогу, стало тихесенько... Тільки з глибин гомонів ще глухо лоскіт невидимих топорів.

Полісуни виходили до місяця рубати дрова, полохати людей...

Коли оба подорожні виїхали врешті по предовгій блуканині на отвертий світ, коні застрекотіли з утіхи вухами і пішли складним бігом. Ніч стала знов світла наскрізь та з краю в край блакитна. І майже весело

дивилася на їздців самітна коршомка, світлами розсипаними на болончатих вікнах, як зажжені голодом очі вовка.

— Костобобри, а? — кинув Добриня і отряс з себе нічний холод.

— Селище далі, це йно що Лиха коршма під Перуновим гаєм. Молода Гіда кип'ятить зілля до свіжих перевар меду. У синевідських медушах ліпшого не п'ють.

— Воно ніби не студінь, але якось так — зябно... — заговорив Добриня. — Випити б кубок з порога на ранній зорі?

Скобейко передав гнуздечку воєводі і вдарив просто на ті круглі світла, що торчали недвижно з чорної зелені. Він хотів, було, увійти в сіни, але в цю мить зупинився. Унутрі коршемної кліти, край довгого стола, закиненого посудою з напитками, при посвіті липових скип забавлялося грою в астрагали кількох кремезним мужчин. На них була груба суконна одіж, яловична обува, при боці меч, за чересом ножака як серп.

Вони сміялися і спорили з неспокійним запалом, у якім були слідні озлоблення й нетерплячка. Хтось засвистав із нудьги соловейком та зараз змовк. Мабуть нагадав, що нетрудно у таку пору і насвистати на себе щось із темряви...

Ждали когось?

Нагло Скобейко дрогнув від несподіваного вражіння: відвернений досі чоловік зі сивим волосом, спущеним кичкою на ліве ухо, як той тур широкоплечий, метнув собою у хороми...

— О, Перуне, владико!

Слова завмерли на устах Скобейка. Це був Гліб Словит, Юда предатель, який тут, на тухольській дорозі, зачіпив одно око сіти, на дуклянській, очевидно, друге... Його сповістили впору й він вдарив полями наскоси. Пильнував звідси місця, де в першу' чергу міг сподіватися послів княгині, допасти їх з нічної засідки. та сліди за ними звіяти — на все.

— А що там, гей! — скричав з дороги воєвода.

Скобейко не відповів: вихром скочив на коня, рвонув ременями, похилився вперед і здавив благородне звір'я залізцями.

Погнали по місячному шляхові, злиті зі своїми тінями водно, як велети з пісень, що їх співають пряхи під танок веретена.

В ухах їздців завивав вітер і лопотливо шуміли на раменах крилаті киреї. Серця розколихалися і били в грудях як метал, як дзвін.

Саме в цю хвилю з обох боків шляху звалилася на них і заперла доразу браму, рясно насторошену мечами, — стежа.

Пішли ходором булатні, роздалося смертне хропіння і прокльони, як коли виття хижаків.

Удар, — мов грім і нагла тишина. Ні згуку. Це Добриня зі Скобейком просікли собі шкалубину в смертельній запорі і випали з клекоту, — зарум'янені мечі стелили їм дорогу. Порівнялися миттю і як стріла випущена з лука під високий зойк тетиви, так вони грянули з вітром у синяву нічної години.

Тільки на далекім перехрестю Скобейко оглянувся понад рам'я, прихапцем. Костобобрівська коршма видна була на острому сугорбі, опертому одним боком об Перуновий гай. У вікнах, затягнених міхуром, блимали світла рудим промінням. Якісь розчепірені привиди злітали на

дорогу. Праворуч, ліворуч таємно гойдалися сосни. Тінями тряс вітер і вони гнали нарозтіч.

Аж тут Добриня не витерпів, розсміявся:

— Жмиволосові пальці, з митного майдану... А, пройдисвіти, на всі чотири ковані!

Тупіт погоні вмовкав, губився по рудавинах і очеретах, а далі стало тихо за їздцями та їх пригодою, тільки дерева оповідали щось визореній ночі, оповідали...

"АКИ ЦВІТ ОУВЯДАЕТ"

VII

"Закропляйте доріженьку,

Щоб-ся не курила...

Розважайте родиноньку,

Щоб-ся не журила..."

(з нар. пісень)

У величавій церкві св. Богородиці клали на вічний сон тлінні князеві останки. Здвиг народа залив Галич.

Як повінь, що зриває гірську гать, так людські хвилі. Від Блюдник, Вихторова, Перевозів, від Пітрича, Болшова, Чесибісів, від долини Бистриці, здовж обох берегів Дністра скакали на баских конях бояри, осадчі дружинники, знатні огнищани, текли кметі у сивих жупанах,

повстяних клобуках і сафіянових чоботах, празничних. Поміж них попадалися густо ратаї у гребінних сорочках, білесеньких, у чересах, як панцирі, у шкіряних ходаках, застібнених зеленим плетивом...

Побіч чоловіків бігли жінки в домашних димках, мальованках, у рантухах, перетягнених поверх голови й під бородою, туго, по-старовіцьки.

Краєм доріг просили милостині охриплі від мольб сліпці, хромці, сироти бездольні...

Пилом несло понад шляхи.

Княжий замок видний був здалеку. Він стояв на високому узгір'ю, що немов урвище висувалося понад Галич. Засипаний прибудівлями, з церквою на чолі, він робив вражіння окремого міста.

Як далеко побігти звідтам поглядом, у поранному сяйві ніби низка сонць горіли півкулі копул усіх соборів, простягнених понад зелену лінію Лімниці.

З самого розсвіту гомоніли упротяж доохрестні дзвони, — з Дуброви, з зеленої Карпиці, від монастиря в Гудковій Дебрі, з городища грецьких калагурів у Пітричу. Під ясну музику он тих, що плакали мов голосільниці оксамитними голосами, під срібний, хлоп'ячий дискант других, стелився хмарою могутний зов велета-вістника з вежі церкви св. Пантелеймона. Церков сіріла на відкритім просторі залуквянських піль неправильним п'ятибоком кріпосних окопів і бойниць, навіваючи грозу своєю понурою силою.

Похорони зачалися ще вночі: в супроводі архиєрея і глоти священства, у курнім фіолєті фиміяну, під текст святих роздумувань парастаса, плили у небо пристрасні жалі великої відумерщини.

Коли ж поблагословилося на день і озвався передзвін заутрені, один великий плач потряс груддю Галича. Особливо на окраїнах, де жила біднота, побивалися за покійником тяжкою скорб'ю, без їди, без напитку, без роботи... Жалібні плачі жінок живловою міццю роздмухували цю скорб і прохожому путникови могло здаватися, що в кожній вбогій хаті покоїться господар.

— На кого ж та нас, сіромах, покинув, милий кагане наш?

— На кого оставив жену, ластівку білогруду, маленьких діток у неї на колінах?

— Хто боронитиме нас перед боярами, вирниками, биричами перекупними?

— Хто велике недокончая твоє — доконча?

— Аль не жалко тобі одіял соболевих, наволочних узголовій, медвенних сотів на злотній посуді?

— Уви ни!..

— О, уви ни... — нудьгував вихор і відносив жіночі сльози у далеч, — а там, поза межі доземного, в бесмертність.

Двигнений на міці, на славу, на боротьбу з стихією і часом, собор св. Богородиці приймав у своє лоно княжу тлінь. Міддю ковані двері отверті були широко, — печальна товпа плила і відпливала круглими сходами, попід портал, заквітчаний акантом, де Христос у горорізьбі, з книгою життя на розсунених колінах благословив світ у своїх ніг. Древний мистець увіковічнив і князя, ктитора храма, як навколішках, після східного обичаю, ледве підводив і'д ньому чоло, отінене кам'яною шапкою Мономахів.

Від чорних тесових бальків монументальної будівлі гостро відбивала прозора, як вода, орнаментика, що вкривала архітрави і заплітувала бестіярій. Нутро собора отвертого широко, сяло гордою міццю хрестообразних склепінь, пишнотою стінних малюнків, олександринами мозаїк, іконостасом, сповитим у роззолочену тугу, мов оклик релігійного захвату.

Стрункі, на склі мальовані вікна чинили церков ще просторішою, чим була в дійсности, а головна нава давала через корисну поліхромію двічі скріплене вражіння висоти. На теплий блиск мармурового престола простелювалася велична перспектива, ніби дорога в сонце.

(Одна тільки хиба виявилася після викінчення собора: акустика не вдоволила знатоків і треба було великим коштом попри череп'яні горнці-голосники перетягати в округ бані резонансові дроти, романським обичаєм...)

У саме полуднє, коли владика став із хрестом край ніг мерця під останнє цілування, над Галичем зчинився лютий вихор, хмари вдарили на себе чорними полками, об щити церков жв'якнув град.

Св. Пантелеймон, оперізаний в силу концентричних кріпосних валів, сповився омраком, як панцирем зі срібла. Успенська церков-твердиня з монастирем у густій зелені курила димом, мов жертвенний принос. Здалеку, мов маяки серед моря градової імли, мріли кріпости, повернені у всі боки світа: Пітрич, Викторів, Сокіл. Садиби в тінистих садах і гаях на високім березі Лімниці пропали зовсім з очей, — ніби й не було блудницької дороги, спаського шляху.

Сухий тріскіт леду об гранітні блоки, мідь і скло, грохіт грому, шум ніби сповенених потоків особливо підчеркували намогильні співи. До того пісенний роззвук впровадив нагло замішання на хорах і всі очі збентежено глянули уверх...

Але тони вирівнялися якстій і поплили стрілою, мов човен по стихлій воді.

Один тільки старший княжич не хвилювався. Він обпер плече об коліна Ясині і зорів за жалібними світлами, золотим деісусом в іконостасі та могутним Архангелом-Вістником, розмальованим над його головою. Розглядав візантійські стінні малюнки, голови Херувимів у спіральних мотивах, з чашами квіток, як язики вогню. Мов ліс йшли на нього з площин мурів постаті пустинників із Теваіди та Ливану, тих, що жили в розритих могилах, пили росу небесну та їли зілля, що виростало вкруг них, на висоті простягненої руки. Суворість тіней лагодили пестрі блиски, які проміж пні свіч злітали з горішних шиб на царські ворота і квітчасте застілля аналоя.

Врешті вся увага хлопчика обернулася на боярів, що окружили вінцем домовину й торкали себе серед німої, купної молитви.

— Отряси сон, ніси бо умерл, но спиши... — ридав архиєрей Косьма над отвертою челюстю гробниці.

Малий Данило був сонний і оглядався за нянею, але її не було тут. Перед хлопчиком мелькали в півсні поморщені руки і бренів спів старої колихалки:

— А ти, кицю весела, йди борзенько до села.

По плюшечки, по подушечки...

Він впросився на руки до Ясині і став надобре дрімати. Колюмни святині, узірчата долівка, полив'яна, — лиснючий, як зеркало, квадрат з міді, де стояли мари, пропали нараз у живичнім куриві.

Якусь хвилю ще тріпоталося полум'я свічі, встромленої в коливо, посеред погрібавної миси, що стояла на домовині...

Княжич снив діточі раї під останок заупокійної літургії і владика, який саме приняв за богослуження дорогий рушник з голови княгині, з чуттям перехрестив дитя, приспане глибоко.

* * *

Після похоронів заставлено тризну для городян на розлогім замковім подвір'ю. Нищих зійшлася тьма тьменна: вони сиділи на спохиллю гори й обіч на "Бабинім торжку".

В проруб, між темничників, повезено боклаг квасу, хліби, вепра і жмут білих сорочок. У кожний знову монастир один чюм зелен-вина, дванадцять бурнастих лисячих шкірок і п'ять гривень за упокой.

Опісля двірський тивун з громадою прислуги метав поміж присутних останні дарунки Романові: обрізки паволоки, шкірки білок та куниць, скляні коралі, кольорові кам'яні хрестики, срібло...

У супроводі Богородичних дзвонів, що грали вечірню, йшов шум одноманітний і жалібний, як цього листя, що кане у смерть:

— Бог да простить!

— Бог да простить царю Роману!

— Бог да простить рідному!

Курні смолоскипи освічували широко всю охресність, запнуту синявою ночі, ніби безмежним шатром над розколиханими головами.

Поміж глітні острови людей, осторонь від даровальних скринь ходив похило, без слова, високий старуган у згрібній сорочці до кісток, як коли покаянник. Лице зі згаром, велике, сідина жмутами на підборіддю.

— На скотього бога, Йона печерак! — обрадувався хтось стрічний, кого в товпі звали Байдуком. — Трафив поминки, їдж солодкий хліб!

Нищий тряс гостро білою куделею волосся, жагуче блискав очима без брів:

— Остав говорити пусте, Байдуче! Спомин цього солодкого хліба скоро в твоїм роті у полин обернеться... Поминки, говориш? Ці будуть довгі... Чев змінить ім'я, руїни цих церков проглотить земля, вони ж тріватимуть!..

Підніс уверх владну голову, з хмарою над ясновидними очима, увесь мов вихор тремтючи у собі від жалібного пориву, з тою рукою піднятою ген понад курняву людських голов.

— Бог да простить! — загуло отдалеку і сповенена людська хвиля пірвала Йону як тріску верх води аж на протилежний, розгойданий тінями край узгір'я. Було глітно, ніби на великому храмі в день Паликопа.

Всі немов одна сім'я: купці, ремісники, крамарі, чорнороби й церковні люди, привиклі прогодовуватися чиром та лободою.

ВАТРА ПРОТИ ВІКОН

IX

"Калино моя, калино,

То ж ти біляво зацвила,

То ж та червоно зродила..."

(з нар. пісень)

Там, проти цього ось вікна, де на обійстю горить скирта чатиння старим похоронним обичаєм, нещодавно до землі кланялася князеві покорена Литва у білих семрягах, лосячих сагайдаках, писаних кожушанках, простоволоса... А на порозі, де тепер приймає жалібних гостей сідий Захар Рогата, (чуб поза вуха, сухі, боєві черти, тверда думка очей) — рік тому товпилися візантійські посли в наволочних ризах, з жемчужними "базілєос" на раменах, — били чолом перед хвалою Мстишиного сина...

А ще он там, на полив'янім квадраті долівки перед престольним кріслом стояв торік поблідлий від вражіння папський нунцій і слова, якими льстив князю, оспівуючи латинські розкоші, завмерли доразу на його губах від виду найлютішої з погорд: лискавки меча над головою.

О, як вражало це перше місце при поминальнім столі, місце покійного князя! Над високим мозайкованим опертям світив темно круг із золотої бляхи, протятий трираменним хрестом. Вид цього крісла, пустого, пронизував серця спомином втрати над всякий опис...

Продовж холодного льняного застілля з лісом пугарів, жбанів та курних мис, бігла синя стрічка, заплетена барвінком, як знам'я жалоби.

Стіл, біля якого сиділо вісьмох високих духовників побіч знатніших .огнищан, був осяяний повагою, належною галицькому архиєрею Косьмі і його гостю, владиці Перемишля.

Тінь дерева над отвертим вікном давала духовним головам гідне тло, — вечірню заграву, як старе золото. Вони виглядали у попалі заходу ніби низка медальйонів на дверях іконостаса.

Говорено про недавну пожежу багатого Воскресенського монастиря в Рогатині, про незвичайного співака — соловія, якого викохав для

Господа співолюбивий перемишльський владика, згадали й бунтаря — закупа, якогось то Дужа, що як шуляк скаче по всій волости, невловимий...

Сідоголовий Косьма заговорив, було, про неймовірно тяжку хвилю для держави, але перемишльський архиєрей наче й не чув нічого. Він звернувся до сусіда ліворуч, Твердяти Остримирича, а лихо зарубленим шрамом від копія почерез вилиці: цей під Мозґавою обіч покійного князя боровся, польському Відновителю в допомогу — криваве пригістне привіз.

— Оці північні вітри і часті дощі — сказав проворно, — коли муть держатися далі, зіб'ють зерно із збіжжя та оставлять хліборобові гнилу солому.

Костко Бибельський, звісний дерун і хитрій, що тільки пазив, яким духом віє, похопився відповісти, хоч не до нього вели річ:

— У хлібороба тогіднього ще хліба напрятано вдовіль... Тільки тоді, як їдеш селами з путним боярством, стрільцями, сокольничкнами, осочниками, то навіть такий, що має землі на двацять косарів у днину, стулиться, як мушка, будьте він зроду-віку на сирім корені сидить...

Штрикнув пальцями з хижого вдовілля:

— А я його на допити, різками, вогнем...

Присутні минули цю балачку згірдним мовчанням. Один Абрузович, вельможа на Плісниську, не витерпів:

— Справу Войславового Торопа ви вже оборудували? Той найсторожився ображено:

— Велике діло, — пробурмотів у бороду. — Я його велів замучити, я його й заплачу!

— У Костки по селах бідність вельми велика... — півголосом передавав архиєрею намісник Молибожич. — Десятьох його смердів спомагається ледве на дві сохи...

Тут замовк, бо отрок стояв вже над його раменем з димною мисою печені. За товстим куском поросятини зі сочивом боярин забув з місця про чоловіколюбні міркування, натомість пояс свій, закроплюваний сріблом, вчинив дещо свобіднішим.

— Плещуть, що Словит вернув, — говорив і'д сусіду Абрузович, з кучерями до рамен, як Авессалом. — Цікаве, що він там за пазухою від Лестька привіз? Спокою б тепер побільше, а цей...

Славно Кормильчич слухав сторожко обіч, але від себе не добавляв ні слова. Його крилаті брови зійшлися в одну і кинули тінь на хижу лискавку очей, що освітила на мить зелені верхів'я і грозовиті провалля його душі. Від часу, як покійний князь прогнав одного з Кормильчичів, що на ловах у Плісниську зухвало славив Ігоровичів, чимало лихої крови поплило через Славнове серце...

Його увагу з черги заняла княгиня: вона явилася саме, дякувати гостям за пошану, обійти столи з привітом.

Напроти Твердяти сидів чужинець, останний із знатних Греків, що пару літ тому попали в Галич з почотом царя-скитальця, Олексія Комнена. Він заступав на тризні свойого владира. Знуджений Візантієць слухав пів-ухом свойого сусіда, балакучого Саву Апостола:

— Кажуть, що наш старенький Косьма одарений духом прозріння... Коли стоїть при дверях церкви, видить, з якою думкою хто входить туди. Бачить, як за розпутниками йде ангел, плачучий вельми...

Грек позіхав крадьки, пив мід і мріяв дремливо про легкокрилі хійські вина.

Тимчасом гомін розмов не уймався, як журчання потока під листям підбілу, і час до часу вибухав з новою силою. Іноді у хвилях перелетної тишини, перед іконою Спасителя на покуті тріскала золота іскра кадила, — тоді кожний хрестився живо й відмовляв молитву за душі, що сьогодня відлітають на лоно Бога.

Всі ждали на першу похвалу покійному князеві з уст галицького владики.

У якійсь хвилі знявся шепіт, хтось плеснув у руки і довгі гридні з кругластими підвіконниками облетіла тишина. У ній розсипалося срібним горохом лящання соловейка.

Всі очі звернулися туди, де архиєрей Косьма випростувався над столом у своїй могутній висоті, сивий, з кучерями на схилих раменах книголюбця і під чорною хустою, киненою верх мниського клобука.

Голос владики пронісся вітром по обледенілих серцях, рванув всіми корінням чуття, лискавкою грому освітив велику втрату, аж по її глибінь, остаточну.

— О, хто б дав у голову мою воду й очам моїм джерело сліз! Я б плакав день і ніч над моїм Народом... (почав словами Єремії...)

— Бо там, де било серце на міру велику, сьогодня смертна порожнеча. Не заповнить її уже тисячоголосий лемент Галицької землі. Не стало з сміливих найсміливішого, защитника прадідних хитарів, витязя на займанщинах широких, пістуна золотоверхої Осьмомислової слави. Складені навхрест руки переможця, що гуляв орлом по піднебессю, — на стружинах спочила горда голова і вихровинні думки сплять повік.

— Яку ж вимовнішу хвалу пронести тобі, мирро милости, Мстиславичу? Яким жалібним голосінням оспівати тебе, носителю правди, весняний громе, б'ючий у трухлі закони? Слухай, як безутішно ридають пристановища понижених і сиріт!

— О ти, преобильна сило, що у користь свою забираєш нашу, віддих у грудях спираючу надію! Долітає ж тебе наш голос на зелених левадах вирію, де ходиш з Ольгою і Володимиром, світилами літописи? Де оглядаєш віч у віч божих юнаків, Бориса і Гліба?

— Хочемо аж там донести тобі обіт, що відумерщину твою. збережемо з любов'ю, —обіт, який печатаемо вірою і честю. Не буде того, щоби дозволили ми твойому княжому колпаку покотитися з рук малих сиріт під ноги прохожих.

— Помагай же вам Бог, достойна громадо, обстояти слушне, іменем великого батька повік закріплене право!

Трьома пальцями руки, з під'ємом у старечім усміху, владика благословив боярство.

Тільки що опустився на своє місце, роздрожаний ще пережитим моментом, забрав слово рябощокий Филип Шумавинський.

Йому вправді передавали нетерпеливі знаки, що черга на Молибожича, но він не захотів нічого того видіти, перечесав пальцями чуб чорний, з виблиском, і начав голосну річ.

Сипнув, правда, жмінку ладану до ніг покійника, але зараз перейшов на бояр, давлених ним на кожнім кроці, на ролю їхню славну і почесну в подвигах цього зокрема князя удальця.

Підчеркнув з запишаним вдовіллям, що боярство було і буде початком і кінцем княжої, — хто б це не був! — судьби, мірилом поваги й

сили, само ж воно прятає у тінь свої заслуги в державнім строю, вдоволене, як це першим у народі пристало, — старими нерушимими привілеями.

Він думає, що буде речником всіх, коли підчеркне щиру готовість боярської братії піти на руку — правлінню. Безсумнівно, бояри схочуть піддержати деякі чільні думки покійника...

— Але не династію! — пронеслося хриплим визовом наприкінці стола.

Знявся шум, сутолока окликів, хтось, дишучи важко, двигнув руку як молот і з дзвоном опустив її на трапезу. Когось насильно кинено на ослін і на руках винесено геть...

Стало прикро, обличчя палали зі сорому, замовкло слово.

Княгиня схилила голову у синій, як виїмок неба, завої, зрішеній в спосіб переміточний, і вийшла живо, за нею владики.

— Хаірете!

Цю мить підвівся й Грек Іринарх. З-поміж м'яких складок скарлатного сарікіона він стелив руки у прощальнім уклоні, та черкав повітря кінцями пальців, причім жмурив стрічкою очі, які натомив копоть свіч. Не переносив чвари на прилюдному місці.

— Зовсім як волхв, або жінка! — озлоблено сміявся Кмита, скуб вус, замітавкою.

Свічі димували, — їх забули вже й рівняти.

Поки стихло, пристрасті потахли, нахилилося і'д півночі. Аж тоді посипалися вокруг столів слова справжніх похвал з уст своїх та захожих. Всі вони вислављювали велич Романову, — "он же не в невідомій земли владичствоваше, но в роускій, яже відома і слишима єсть всіми конци земля"...

Красилися споминами його геройства, як червоною калиною, а вітер зривав їх з уст і відносив між простолюддя, щоб цвили віковічним переказом.

ЗАДУШНИК

X

"В'язали руки та сирицею

Залили очі та живицею,

Скували ніжки та скрипицею"

(з нар. пісень)

"Що кинеш за себе, найдеш перед собою"...

Ці слова Йони печерака, що у скитанні без кінця й краю зачіпив об його дворище, спонукали до призадуми Самбора, боярина на Купновичах та Ломні. Він рішив дати одного зі своїх непокірних рабів, як задушника до монастиря св. Богородиці в Синевідську, до ніг чудотворної ікони.

За вбивства, підпали, сирітську кривду Самбор поставив оце не марну свічу, але людину, ціною трьох гривен. Із-за неї, мабуть, церков

згадуватиме його як ктитора і молитвами монахів загородить шлях діяволу, злосмрадному Ефіопу...

Аж тоді задушник Дуж виявив свою вартість. Він був сіткар і ловець без суперників.

Ніхто так як він не умів дути в тонкі гусі кісточки у приманку орябкам і ніхто не плів так тонко й рівно перевісів для цих птиць. Він розставляв сильця проміж гілля кедрини й ожинові корчі, та причіпав проти кожного очка по ягоді калини пірнатим смакунам на принаду. Вони злітали живою хмарою і повисали у петлях, сколихуючи лісову глушу смертним лопотом крил...

Дуж пізнав скоро всі оленячі пійла, проходи лосів, стежки диких вепрів, гнізда вірлів над урвищами. Ходив з дубовою рогатиною на медведя, не побоявся у розпалі навіть звірового свята, "розігрів", коли живина всевладне царить над чоловіком.

Бува, — підходив ціле стадо оленів: одягнувши на голову оленячі роги та листя лопуха, він чіхався об луб'я ялиць у чорному десь урочищі, чимраз ближчий стада, що вийшло до вечірнього водопою... чимраз ближчий... а коли олені привикли до його виду, вбивав зубчатою стрілою щонайгладшу звірову.

Він пропадав, бува, на цілі навіть тижні, особливо в порі осінного риковища, і сходив відтак з карпатських островерхів вбраний в пера готура, хвости білок, крила джої, та зісував униз на великих зелених гіляках свою ласу добичу, обвішаний птаством, як бог добрих ловів.

Зате зимою, коли вихор гуляв по білих просторах і збивав хмари над монастирем, Самборів задушник стукав у двері келії отця Теогноста, де молодий, як бджола трудолюбивий монах переписував на бавовнянім папері Євангеліє-апракос для мниської книгівні. Тут Дуж слухав іноді,

вгребаний у кут храмини, як монахи рішають катехетичні питання, як воюють могутним оружжям: словом.

В гірських глухих западнях, у пралісах, мигтючих сріблом прудких жереловищ, під стукіт наковтачів, дзеркіт плисок і величний шум зеленого собора, вбогий задушник пробував того самого: говорив з птаством і соснами. Він мріяв, що переконує та веде за собою людей.

І не було для нього втіхи понад цю, коли одним ударом палиці промощував дорогу стрічним озерцям, замкненим між камінь і дике коріння, як нарід рабів у жмені насильника.

* * *

Через рік-два, став він спадати на старі дороги, між поселян та осадчих Самбора і все, передумане в лісах, довірене ялицям і вірлам, повторював чорним від злиднів, закурілим від димів чадних хиж керворобникам до смерти.

І сталася річ нечувана: вони обжалували свойого боярина перед покійним князем, — закинули свойому власнику грабіж, лихву, убивство під різками закупа і запроторення в раби за довг безлічі вільних оселян.

Виграли справу!

Нінащо не придалася спроба очищення себе з закиду сімома вижами й послухами своєї доброї слави: Самбор мусів повернути шкоду сім'ї убитого, заплатити "за голову" і втратив право виконувати суд над своїми підданими.

Справа стала голосна з краю у край волости й потягнула за собою довгий ланцюг других жалоб до княжих ніг.

Надер вітер дожджу, а дождж — навальниця!

Хтось доніс невдачникові, Самбору, хто є винуватцем його сорому і втрати. Він скипів ярою люттю, а першим відрухом мести було вислати довірених людей зі стальними оковами та дорученням ігумену Самину: видати ворохобника в замін за найвартнішого з Самборових рабів.

Ігумен відповів лисячим хвостом:

— Дуж вернеться, як скінчить лови. А треба вам скорше, то йдіть під угорські ворота і возьміть собі його!

І Дуж підглядав далі оленячі пійла, травив лисів та бив з маленької пращі лісові кури, що падали з висот на лісову в'янь як живі пригорщі землі.

СИНЕВІДСЬКИЙ МОНАСТИР

X

"Ой пив би я та водицю.

Водиця не чиста:

Нападало у кирничку

Яворово листя".

(з нар. пісень)

— Заганяй Кумчик! Лови Бровку! За ухо її, волоцюгу!

Мала чередарка з веретеном у руках, у довгій, червоній плахотці, гей краснолюдок, здоганяла свою неслухняну овечку, а пси у поміч її лаяли з усіх сил.

Ляск бив об горбовиння, як коли від пожежі.

Це було полуднє, коли отара вишукує тінь, а пастухи кидають довбати всякі забавки з дерева, розкладають огні, їдять хліб, сир та п'ють джерельну воду.

З-поза верб вихилилися їздці: Скобейко й Добриня та повагом, раді погоді, минали чисті сільські мазанки з квітниками проти вікон. На першім стрічнім обійстю якась старуха увихалася біля зернотерки, молола кукурудзку і золотий пил сідав на її пальцях. Дід, рум'яний, як яблуко на Спаса, ходив по садкові обіч, поміж улиї, витягнені довгими шнурами, й вискубував щебрець, від якого бджоли сліпнуть та не потрапляють в улий.

Він рвав лихе зілля з корінням, кидав у гребінну тайстру, а за ним втішно підтанцьовувала мала, з жовтими кісками онука і співала ніби комар увечері, тоненько:

— Днинка лісом іде,

Пчілок спати веде,

Пчілки мої —

Дрібні, маленькі,

Тут вам улий,

Тут вам одринка...

— Далеко до Синевідська? — загримів із коня Скобейко. — В лад ли їдемо?

— У смерки поспієте! — згомоніли в один голос. — А може спочинете у нас, а вдосвіта далі?

Ні, у них не було ні часу, ні охоти після недавно пережитого роститися дорогою. Розпитали, куди шлях гладший, напилися погожої водиці, напоїли коней і за хвилю втратили з виду кмітське дворище охайне та багате, як добре загосподарована держава.

У якійсь хвилі Скобейко прихилився над головою вороного й глядів: оружна ватага назустріч? Купці з возами на шляху, чи грабіжники в зброї?

Порох сріблив сосни, сонце розгорювало іскри в зеленій імлі, а проміж все те чорніла фантастичним звидом людська сутолока...

Аж коли навперейми боярам майнув многолюдний хоровід, виявилося, що це гуркіт кмітських родин з хатним знаряддям, з тяжко хворими мандрував до цілющих болот в оселях боярина Рогати. Йшли з гомоном розмов, дехто з побожною піснею на устах: спереду кожного запрягу йшов один кінь, іззаду другий, а на дрюках усередині зачіплено ноші, де хорими кидало з краю в край... Так само на ношах торчала барвиста постіль, скрині й посуда.

Незагодя туман вкрив гомінку ватагу в дорозі, а перед їздцями простерлися шафірові обриси далини. Ще трохи і скільські гори вгорнули їздців у сутінь і росу.

Тут вказав їм дорогу прохожий богомолець, там міняйло з гребенями із мамутової кости, або пастух, майже нагий, що заганяв і'д кошарі свою худібку, — раз перестрів їх навіть монах на маленькій латастій конині, що їхав до Галича з письмами ігумена галицькому митрополиту.

Той розповів, що в монастирі все гаразд, а Дуж, про якого питають, саме зійшов з гір з убитою здобиччю. Кажуть, жубра поклав на диких помірках, на Кривім полі...

Рушили з місця, — весело, бо на вирубі край дороги заперлилися, як бісер, хто знає з яких джерел, самі зелені проміж папороть гірські водотоки. Де вода, там життя, монастир мабуть близько!

І справді, у прозорім вечірнім повітр'ю рисувалася чітко сильвета масивної будівлі, підперта широкими виступнями проти часу і стихії, огорожена глибокими ровами й валом, як ялося кріпости.

Сутеніло, коли під'їхали під зводжені мниські ворота. На голос дзвона глянуло з бічного віконця гладке лице послушника з волоссям до рамен, у світлих дрібушках. Жв'якнули ключі за поясом у брата воротара, що приніс зі собою пах шавлії та оделяну, — він присушував зілля для потреб монастиря.

Вскорі явився ігумен, отець Самон, ще молодий монах з глибоко впалими очима аскета. Він знав Добриню з його ловецьких набігів на доохрестні бори і на свій здержаний лад зрадів гостям із столиці. Новини мандрували в той час пиняво крізь дебри та гуляйполя...

Ігумен вів гостей мниською оселею, немного ліпшою від селянських осель, критою соломою, з кошарами, гумном та житницею.

Одна церков вражала око, ніби заклята в камінь думка про річи вічні. Двері з міді горіли здалеку невгасимим черленим посвітом, от як щит, справлений проти ворога.

Вічне світло сяло перед ликом святих, між якими царила Вона в смугнастій завої та багряній хусті на білім рубаттю, з дитинкою, легко притуленою до обличчя, Синевідська Богородиця.

Ігумен повів гостей у мниське житло, з соняшним годинником зовні, проміж пнучі рожі, а там у розлогі кліти, повні білини й зілля, де стояв стіл продовж низьких стін і висіли грубо різані полиці на посуду.

Брат трапезник подав незагодя вечерю: рибу, вино з яблук, коржі з кменом, ліскові горіхи. Сіра братія, наполовину гаптярі церковних риз та інтарсіятори, разом дванадцятеро людей, засіла край столів і вдоволялася молочною кашею, — по чотирьох на одну мису.

Тільки один з монахів, рвучкий як огонь, Агатангел сидів оподалік і мрачно їв свій утлий вечірний пай: це був іконописець під епітимією. Він забаг красити одноманітний лик святих грою душевних зворушень, терпінням і усміхами, як хоче сикіененська школа. Йому хотілося вийти геть, на простір, поза догму довгих прижмурених очей і вузьких рук у вічній мертвоті, послужитися перспективою, пейзажем, чуттям, а може навіть піти на таку грішну сміливість, щоби цей пейзаж брати просто з природи?

Місяць минав саме, як за цю єресь сидів ось тут на покаянні.

Став накрапати дробен дощ і гості відчули з вдоволенням дах над головою і свіжу страву у простодушному гуртові. Чтець Арсеній, кучерявий як вихор, з очима, отіненими чорною, неділеною на переніссю бровою, глянув звисока на мниську братію, (стояв на ступенях проміж вікна), переждав хвилю, аж стихло, а тоді постелив голосом, сповитим у світло, як мова арфи:

— Юноша нікий... живий блудно, імі великое оусердіе ко пречистій Діві Богородиці. Тому нікогда путешествующу і гладну сущу, явися Пресвятая Богородиця, сладку йому пищу приносяща, одначе на блюді нечистом: и рече ему, яждь. Он же отвіща: пища всячески приятна єсть, но блюдо скверно, и того ради не могу ясти. Рече же Діва: сице і молитви твоя, имиже оублажаєши мя, пріятні суть, но серце нечисто,

того ради не благоволю в них. І от сего видіння юноша начат каятися і приятна бисть молитва его...

Чтець зупинився, вкруг стала мовчанка. Кожний мимохіть глянув вглиб своєї істоти, — монахи сягали мовчки до мис і ломили хліб.

Хоч сумерк йно що нахилився, спалахнули ніби анфракс липові скипи на світичі. Приглухий брат келейник згорблений дремливо, як Семен Стиліт, жбурляв прикороткі угарки в посуд з водою, поки в один раз ігумен не двигнувся понад всіх та не оповістив грімким зовом:

— Любов Божія і боязнь суда Його будет со всіми нами!

Знялася мовчалива суятня, тихий ляск ходаків і братія виходила у хороми, вузькі, ніби переддвер'я раю, сама, як сонмище святих зі старогрецької ікони. ;

А Добриня від втоми, чи під вражінням прочитаного вставав без поспіху, — туга людини, перед якою розгортається звид далеких доріг, наводила йому на ум обиди давно розсипані в порох, манила оплакувати якісь калинові мости життя, банувати за годинами, у яких серце билося найвище, за місцями, де ярився лицарський гнів і шуміла над шеломами в сонці золотопера слава.

Йому хотілося кликнути великим зовом, дарма, що посеред святих стін монастиря: — Гуслю, а живо!

У той раз зринув з-поза пліч хороводу могутній обрис ще одного мниського гостя, що куняв досі осібняком: Добриня захопив оком пругастий арабський виссон, який закутував когось то так цупко, що цей здавався, бути від чуба до п'ят у повійках, як маґ. Тінь дивогляда облетіла в ломаних лініях стелину і вкрила собою мовчазний хоровід, що ступав одинцем повз ковані двері.

Добриня поспішив ласим зором за отсим раменем, простертим верх голов, пробоєм, і вітер споминів розгойдав думки воєводи. Він з'ясував неймовірну річ, що великан, приліплений у сутолоці до кедрової дошки одвірка, йому не чужий, а рух, яким він стрибнув із світла у тьму, — "той сам".

І Добриня подався вперед від наглої постанови, — ще мить і він викине з себе оце важке слово, нарешті! Але вже ігумен брав його під руку, вів на привітне, плетивом дрібних рож заснуте підсіння, звідки видно було сад із завішеним в блакиті нароженьком, говорив:

— Хочете? Поведу вас до келії захожих, де зупинився оден знатний світовий проходимець... Може придасться вам знати, що він всі недуги магічною формулою в трикутнику лікує, альхімію в мене розводить...

— Чи не цей з головою в полосатих веретах, як коптійський жрець над курильницею, або зебра, що її я бачив у молодости моїй над Салєфом?

— Він лікар, фільозоф і астрольоґ — строго проніс ігумен. — З воздушних явищ судьбу пророчить, з відносин чисел до себе долю віщує, демонів на поводах держить... З сімома найвищими духами у царині духа раз у рік пробуває...

— Звідки ж виводиться рід його? — ввічливо поцікавився Добриня й позіхнув у наставлену долоню.

— Він натякає, що з Італії перед костром втік, довгі роки проміж всякі, де не є, монастирі, високого ума ради кочує.. Вивчив мову Мефодія і Кирила, та все-таки помітно, що чужинець.

— А може він просто мантій? — розсіяно зворкотів витязь, рад витягнути кости на запашній мниській соломі.

З вагою, думками далеко, ігумен відповів:

— Він хтось безконечно більше, воєводо.

— Значить, горлоріз?

Монах замахав обома руками як в обличчі богохульства і став ще блідіший від чару власних слів, від шепоту просто в ухо Добрині:

— Він — вічний скиталець, от що!

— Чудасія! У Синевідсько забрів?

І тут Добриня вп'ялив в ігумена свої полинялі очі з іскрою в глибині, хитав чубатою головою, як з доброго жарту.

— Я й сам спершу одержимим цього захожого рахував, — з його фудульним говором, ворожбами з піску та когутячих пер він здавався не при свому умі. Та згодом один, другий вислів спонукав мене до уваги. Це було так, воєводо, наче я напився вина з амфори, що збереглася ще з часу Скифів. Завважте, що скажу: цей чоловік не знати кілько літ прожив, земель проміряв, горя й радости виніс. Все розсипом у нього, коли йде про час і події, — і це є так, ніби з гірського шпилю в снігах він глядить на марний світ унизу, байдуже йому річи і люди з їх малими нудьгами... І мова у нього з висот, ніяково від неї... Проте в науці він олицетворений лад і простота.

Помовчав і глядів, як після тихого дощу краєвид прояснів ще раз перед ніччю під блідорожевий посвіт перших зір.

— У пустині, — продовжав з насолодою, — збирав мід до улия душі і самоту лісів пив з молоком серни... Задля цеї мудрости, якому нашому брату за протяг одного життя не доводиться бути ситим, ми його в пошані й держимо...

Добриня простодушно кивав головою, хоч втомився був міркуванням більше крилатим, чим у тяжкости своїй був рад переносити. Оглядався за поміччю собі, за Скобейком, та цей стояв ще у вікні трапезної кліти на спочутливій розмові з виклятим іконописцем. Час до часу долітали Добриню слова лютих, як їдь, скарг, Агатангелових:

— У Візантії навіть кисть художника куди свобідніша! На власні очі бачив я там Менольоґіон, мальований для кесарія Василія II, чотириста трицять мініятур, самі кипучі живою кров'ю студії з природи, — подумайте! Я б махнув з розпуки на небо і святців з їхніми канонами краси, малював би залюбки от хоч би дику свиню з золотою щеттю, як на ній жене Фреїр, вічне сонце, на зустріч Фреї...

Розваг Скобейка не було чути і годі було второпати, що він там думав про Агатангелове горе, чи може й не думав нічого. Впрочім ігумен мов нарошно понищив голос і так палкий:

— І смак же в нього, в чужинця, особливий! Велить собі у свята варити страву зі самих ніжних городовин у суміш з раками, сморжами і яєшним тістом на масляній підливі. А в будень просить щораз брескву в пластинках до меду, закроплювану вином...

Аскет зітхнув непомітно для себе самого і дивувався без краю:

— Над світом як бусьол перелітав, це видно... Заговорить про стару Родну, де полочуть золото Темплярійці, і бачиш, як він там на вечірніх чатах в степовій тирсі Половчина, жовтопику підглядає... Дарма, що східний виссон на ньому, його лице кричить, що воно: північ, що він із вікінґів, і мабуть не розкрашує нічого, коли каже, що з Акселем, єпископом Люнду приятелював, під престольне місто основний камінь клав... Тільки тоді як міг він рівночасно в монастирі святого Ґаля бути цим, якого звали там колись Еккегардт IV? Одно слово: маг...

Ігумен потер чоло у хвилястих борознах від вражіння і шепотів спроквола, ніби це він сам став у думках бузьком, що знявся понад хмари:

— Гельфт... Сієна... Кордова... — золоті льви Фрибурга...

В цій хвилі пронизав сумерк зов ізвисока, ніби свист коса, заскоченого бурею, яка рве птиче пір'я з вітром і б'є наляканим співаком об гущу листя, в круговороті лискавок і тьми. Свист тремтів, рвався і падав додолу, дарма, що сутінки розсріблив погідний місяць і гілля стелилося без руху, як у казці... Це було так, ніби чужинцева душа не находила .собі місця від дикого неспокою.

— Ібн-Гор кінчить день, по-свойому... Дивний він, справді, а найдивніший, коли наслідує спів птиць.

Ігумен вів тепер гостя на збічні, високі сходи, проміж поруччя теж оплетене п'ялуном в квітках, рясних, як наглий дощ. Плеснув двічі долонею в двері: вони ніби нерадо подалися всп'ять і ось заясніло димне нутро кліти, розсвіченої широким угарком зі скапами воскових сліз. Рівночасно з якогось місця на стіні, проміж порозвішувані химерно фетиші чи трофеї, запалало назустріч обом око в чорних і білих красках, з зіницею, як меч.

Впрочім кімната закинена була всяким несамовитим приладдям, яке годилося хіба на це, щоби його жбурнути між побите череп'я, в обрив. Та обрізки пергамену з незбагненими математичними формулами, ріжновиде каміння й течі з металічним виблиском у струнких склах засвідчували тільки що покинені, незрозумілі чиїсь зусилля...

Чужинець стояв без руху край стола, на якому валялися карти до тарока, з обличчями святих у круглих сяйвах, — зі знаменами їх побід для Бога.

На вид гостей Ібн-Гор похилив голову і склав руки на грудях, без слова. Його лице з насуненою на брови плахтою кутали грубі тіни.

А Добриня косо розглядав хлам мага і була хвилина, коли рубін, шліфований ромбоїдом, з теплою, як мід, іскрою на верхівлі фіґури чимось зацікавив його. Хотів звернути до чужинця свій запит просторіки, коли зайвим рухом звернув з-під рук скриньчину, писану в кола і зорі, під хитрим засовом... Вона вдарила з силою об долівку і розскочилася настяж: зміст її, кілька десятків пергаменових листів майнув півкругом у повітрі, як кабалістичне віяло.

Ібн-Гор звився лисицею понад долівку, та Добриня випередив його на півскоку і захопив обіруч жмут писаного листя. Проміж рамена мага він закинув туди зором як удкою, а тоді скричав щосили:

— Шпиг! Це ж пляни мниських твердинь, це ж ваша!

Утиск рамен Ібн-Гора ослаб, непорівняним способом він зверг від одного маху смугнастий одяг кочовника, аж простелився між ним а Добринею як нагла перепона, і в чорних лудах, чернечих, скочив як вихор у двері.

Свіча від продуву загасла, та ігумен бачив ще блиск добутого меча і воєводу, як випав за втікачем з лютим, не подібним до себе окликом:

— Мозґава!

Так, це був той сам гульвіса, що у переддень мозґавського бою являвся всюди при боці короля-сусіда, а після цього; як спрятали з побоєвища мерців, потягнув з п'яними побідниками на другу, веселішу виправу...

Ніби у світлі грому, що освічує в лісі життя кожний листочок, кожне лице, Добриня побачив білий хутір на окраїнах піль і струнку жінку в

саєтах, з шиї якої котилися зірвані грабіжником перли... Луна жіночого ридання... Твердята з Добринею в саму пору... Ломіт мечів, Остромирич залитий кров'ю...

— А це що, ти діяволове кодло?!

Втікач настромився на Скобейка, стусаном збив його з ніг і рванув у сад як стріла.

З усіх сторін засуятилися миттю церковні люди, і в один раз, як від пильно дожиданого слова, знялася гонитьба, ніби за давно наміченою диччю.

Зашуміли потолочені скоками маґа корчі винничок та малин, захрустіла стежка під дрібною рінню, то тут, то там вистрілив з-проміж тіней чорний силует, — ще трохи, вирине з-під дерев, на чисте поле...

Та замість цього на очах всіх як у землю впав, доразу.

Сумерк закутав сад і людей в глибоку синяву. На розв'язку загадки не було вже спромог.

Першою думкою злочинця після цього, як зачіпив ногою об цямрину висохлої кирниці на опустілім кінці саду, було ще бігти, ще ключити, поки не вдарить ніч. Та зараз же роздумав і опустився обережно з бервена на бервено, униз.

Кирниця була обросла грибом і мохом, а шкалубини настілько обчимхані з землі, що досягнути дна, з вибоїнами, як коли виораними сохою, не було тяжко. Проте втікач був блідий, його віддих рвався, з чола стікав піт. З почуттям хвилевої безпеки він опер плече об угол бервен і наслухував.

Глуша, — над нею зорі.

Схилився, щоби усісти, руками доторкнув землі і в цій хвилині веселий, живий легіт облизав його пальці. Простягнув руку і стрінув порожнечу. Перед ним роззявилася яма, видерта водою, чи вибита топором. З неї оце прилітав легіт як вістун чарівної новини...

Невже ж вихід? Куди?

Спробував посуватися вперед, — руки натрапляли опуклі стіни, а ноги рівний терен, злегка пологий. Збічних ходів не було ніяких і це ободрювало втікача, дарма, що плечі у нього горіли ярим огнем від довгого нахилу вперед, а серце лопотіло до болю:

— Програна ставка! Хитрощі намарне! Димом і труд і нагорода!

Йшов так доволі довго, легіт став вітром, тишина затяглася стужею. Від гомону ходи обсипувалося іноді дрібне, звітріле каміння. Окликнув тьму: не було відгомону, замітного для замкненої пустки. Іноді нічний птах вдарив широко крилами, з криком поплив верх стін і щез. Тут ухо втікача вловило шум десь з глибин, ніби лісу в негоду.

Спотикнувся від вражіння і в цю мить перед ним тисяччю іскор запалали зорі.

Вийшов на гірське узбіччя, засіяне квітками, і протер очі обіруч, як цей, що встав із домовини:

— Опір!

Перед ним колихалася проміж береги зрум'янена ніччю ріка.

Тільки досвіт кинув першу золоту стрілу на Розп'яття з чорного дерева, Добриня побачив ігумена в саду, на ранних молитвах. Він не спав видно з розчарування й образи...

Аж тепер, хвиля перед виїздом, воєвода передав ігумену зловіщу новину про поворот княжої дружини — без князя, натякнув про ціль своєї поїздки і просив провідника до угорських воріт.

Загуло в монастирі, як в улию...

Ніч захопила їх на Плісці, недалеко угорських хитарів. Унизу. остали лісові проходи, відомі задушникові, як п'ять пальців його десниці, зелена темінь проглотила давно старовіцькі лісові руїни, святі Дуби, почеркані таємними різами, оброслі п'ядуном жертвенники з каменю, подібні до висохлих кирниць, ставники Світовида в тисячних подобах моху і кладовища обіч...

Стало зябно. Затопили ватру, лягли, Дуж на сторожі.

Від несамовитого шуму листя й тріскоту сухого ломаччя сон дивно не брався повік воєводи. Він встав, верг свій зарукавник на стихлого Скобейка, вдарив об рамена заков'язлими руками, поклав око на Дужа.

— Господине? — заговорив задушник і зам'явся.

— А? — скрикнув Добриня і відслонив з-під навислих пальців нерозгадані зіниці.

— Господине... — повторив Дуж нескоро, — чоловік я препростий, невигласок, лісовий сироїд... Ви — діло друге, знаєте багато такого, до чого мені не сила підійти...

Зупинився, проковтнув скупу слину, і зразу ж, із зухвалим визовом кинув у тьму слово наболіле й нецікаве:

— Бо то тепер — волость без князя, хата без даху... Досі свобідного поселянина, безземельного чи з землею за довг закріпляли в неволю, закупа, як ось я, продавали за втікачку у треті руки, довічним слугою.

Про рабів і казати нічого! А тепер княгиня ме правити... Йдуть вісти, що вона схильна до нас, простолюддя... Кажіть, правда це, що писці нові закони пишуть, полекші много?

В погляді задушника була спрага, чоло вкрив піт.

— Теж вигадав? — гучно прокричав вельможа. — Про державу річ, щоби її гайвороння не порозтягало по незахідних місцях, а той... закони!

— Ось воно як... — уповів Дуне про себе. — Волі не буде, полекші не потрібні? А для чого ж оця воля світить в мені ніби сонце, грає в усі, як сопілка, цвіте в оці, гей барвінок?

Сміявся вітхненно, опертий об рогатину обіруч, і воєводу вкусив у серце страх. Він ущух від нез'ясованого ще звиду горя... Тоді ж будьте знемігся, задрімав і вснув твердосном, — та це тілько тому, щоби промовчати визов.

ЗАВ'ЯЗИНИ

XI

"Ой заплачеш моя матні,

В неділю раненько

Як не буде кому встати

Хатоньку замести"... "

(з нар. пісень)

Гліб Словит ставляв нову хату на спохиллях виноградника, лицем до полудня. Трапився Йона печерак: зайшов колись там случайно на обійстя мабуть у невгасимій жажді картати промахи, злобу і гріх. Він прожогом доглянув боярина, як розділював ласки проміж тічню кровожадних собак. Поли опанчі і сипкий чупер Словита лопотіли червоно з поранним вітром...

Вельможа повернув на Йону студене око і вчинив рух, від якого пси підняли сторожко островухі голови, — ждали ще, — а тоді рванули вперед.

Йона замахав руками від грози і кричав щосили:

— Нехай буде твій двір пустий, а в хаті твоїй нікого живого!

Тут допав він воріт і з дзвоном заліззя вдарив засовами позад себе.

З цеї пори думки Словита не мали спокою: вони повторювали оклик скитальця, як пустка повторює ехо. Проклонів Словит люто боявся, — рішив перехитрити Йону. Стару хату слід було обернути на стебник, медушу, а самому ставити осторонь і в другому напрямі нову хату, до якої зловіще побажання не мало б приступу...

Стукнув оце й день зав'язин, юрба людей з всяким робітницьким знаряддям трудилася з самого ранку вокруг підвалин з гірського вапняка, глибоко впертого у землю.

Он — де ґазда — боярин, у сірім таламані, в кісках на розшиттю, простоволосий, ремінь на три спряжки, звенигородський...

Вечеріло, — він стояв саме проти утла підвалин, духові землі вклонявся, а тесля, грубов'язий велетень у згрібних лудах з домашного прядива подавав господарю когута зі золотим перстенем на шиї.

Понад виноградник привіялася хмарка, когут запіяв з усіх радісних сил і в цю мить ніж теслі прорізав йому горло доразу. Під ошалілий трепет крил стала чуріти кров на кожний гран каменю, наріжний, — струя темно багрила камінь під принос землі, споконвічній даровальниці.

Тепер боярин поклав на кожний угол розрізаний на четверо срібний гріш, чорне овече руно й барвінок, а далі підняв бурдюк, що стояв обіч хворосту під ватру, і лив вино на камінь, на кров. А там ватра спалахкотіла високо, й жертвенна птиця обдерта з пір'я та чиста унутрі, перкотіла вбита на залізний дрючок у власному товщі, у курній смазі.

Поплила пісня під саме небо, — люди рубали протеси, затесували кілля, лупали камінь, як сир.

Саме Кормильчич минав новосілля на коні, як змій, — хотів цільнути попри хату полегки, та Словит плескав у руки звисока назустріч свойому любимцю, та божився хриплими окликами, що ніякого проїздного не пустить у таку хвилю... Він підходив всп'ять до їздця, — беріг свою тінь, щоби хто-небудь із робітників у розгарі праці не замурував її на підвалинах, як нову, зловіщу приміту...

Поки розмовляли про втрати у вівцях від медведя, про ловецькі трофеї за протяг останного року, медвежі шкіри, вінець лося, вовчі лоби і дичі, та віяла тетеревів, якими окрасили свої хати, — когут пішов по руках, димний, кривавий ще внутрі... Хвиля і з пірнатого красуня остала купка кісток, які покладено на угол, на збічний камінь. І золотий перстень попав туди на пам'ятку події.

Тесля залив все те мішаниною вапна й піску, у якій був розпущений пшеничний клей, і замурував принос навіки.

А в світлицях гуділо від сміху й широких розмов, — служба доносювала раз у раз жбани з питвом, миси з їдою, хтось кричав:

— Скоморохів нам, — гудаків!

Інший вередував на весь світ:

— Вино без гуслий не солодке!

Путята з Корелич гомонів про свої ходи з покійним князем на канівське пограниччя, на половецькі степи, рябі від стад, від покриків сопілки, Шумавинський знова ж розповідав у сотий раз про свою нестерпну журу, — сини в нього мруть, задавка піде, стисне, нема! Такі діти, такі грубі! Найстарший овечку вовкові з пащеки вихопив, дрюком вбив злодія доразу... Відай кум невідповідний, треба других, здаліших підшукувати! Вже й почерез вікно "продавали" дитину, не помогло...

Він просив ізп'яна когось там стрічного повернути в його хату на рік, виручувати кума-недотепу, одиноке дитя при постригах пошанувати...

Кормильчич перетиснувся зараз же на поріг суміжної світлиці, звідки долітав дзеркіт молодих голосів, — він схрестив руки грудях і пас нерухливими очима.

Збічна гридня ходила ходором: боярська молодь на свій одушевлений спосіб віддавала шану старим обичаям прадідів. Сміх кружляв довкола храмини, всячні ігри з їх жартливою маскою, з веселістю, іноді дошкульною як жалива, розбурхували серця.

Усміх побіг по губах Славна: найшов.

Край отвертого вікна, у білій сукні з лиснючою перізкою сиділа Ясиня. Русе її волосся звабливо одягало дівоцьке чільце, обшите маргерітом. Вона відкинула голову взад, червоні уста пашіли солодко, темна синява очей світила, мов емаль.

Якраз по гладкім масиві тисового стола побігла золотими стрілами курнява малих сонць, що зачеркали змінчиві перехрестя, ніби дороги людських судьб. Се покотили "перстенець", десяток їх з ріжних рук, навгад.

Метнулися юнаки здоганяти кружальця посеред лету, роздумувати, чиї?

Осторонь Ясині стояв Юра Коливанович, дуже блідий. Криваве "вчера" заслонив від нього чудовий дурман хвилі. Жива пантоміна гри, золоті огні, що жевріли з рук до рук у підскоках та перевертах, здавалися йому казкою, в якій співає вічна радість.

То Юра, що прийшов недавно з-під самих брам смерти, хотів не раз питати в Ясині, стихлої нагло, як небо під прихід Ярила:

— Ти ж це, направду, словечко моє вірнеє?

Жалібнотемна блакить дівочих очей зверталася і'д ньому з тіни вій:

— Хто ж би, Юро, хрещатий барвінку?

Тут зажузжав, прикотився здалеку до Юри перстенець з ізмарагдом, ходив хвилю райдугою, скочив стрімголов. Юнак накрив його жменею, а тоді підняв проти свічі на висоту полуміни.

Блискальце палало тихим світом, ніби теплом руки, що його носила. То Юра всміхнувся про себе й обережно поніс його Ясині, ніби витязь у дожиданню вінка. Кому ж іншому могла належати ця вітхнена чічка, кому?

А її уста співали вже хвалу його догадливости і простягнулася настрічу перстеневі матово-біла рука, з м'яко відхиленим сердечним пальцем.

У цій хвилі хтось оперся вкрадчиво об плече Юри, — він бистро оглянувся і колечко сплило як промінь поміж його пальці. Немов давно ждала на це, накрила чічку в сутінках важко обута стопа.

Схрестивши руки на грудях, приглядався тепер Юрі поблідлий трохи, їдко всміхнений крізь вузькі щілки очей торговець циною і рабом, — Славно Кормильчич.

МІСТ НА КОТАНІ

XII

"Перепеличко, не літай так по ночі,

Повиколюєш на стерниночку очі.

Ой рада ж би я по ночі не літати,

Маленькі дітки, треба їх годувати"

(з нар. пісень)

У перше осіннє свято, на Іллі, Добриня зі Скобейком вернули домів. Послів приняли на чужині з великою повагою, а король Андрій рад їх по-лицарськи почествувати, закликав у престольне місто Буду турній, у якому взяв участь цвіт боярського юнацтва Угорщини.

Король дав послам у пригістне коні чарівної краси з повним нарядом, а зброя з дамаскинської сталі й дорогоцінні амулєти давали міру сердечности короля для гостей з того боку Карпат.

У відручній грамоті княгині Андрій передавав запевнення свойого повік прихилля, чого доказом тисяча, покищо. Угрів, яких висилає

незагодя у Галич для безпеки княгині, хоч осені та весні не воювати, одно літо варке, та й те гибне... Крім цього просив король, щоби княжа вдова зустрілася з ним у Сяноці, в день св. Панталеймона для особистого вирішення деяких важних питань, моменту.

Княгиня лагодилася бистро в дорогу, щоби зустрічі не опізнити. Призначила для супроводу собі невеликий почот, у ньому Глібка Бізну, Васка Жмура та Іллю зі Соболти, — забрала й жменю прислуги, а з жінок вдову Звенигородського посадника, Шварну, яка гостювала у неї з весни.

Дорога була прямоїздна, дбайливо удержана, погода тиха. Княгиня береглася постоїв у тих боярів, де не чула за собою безпеки, зате ставала іноді у кмітських дворах, у вільних оселян, де жила у всій величі пам'ять князя "трізної мови", — та нерадо, тілько на вперті представлення декого з боярів, подратованих нехтуванням старих привілеїв, погоджувалася на дорожну данину сіл птицею, медом, хлібами. Дарма пригадували її, що десяти волок треба брати ялівку й барана, а від кожної волок дріб, набіл і віз сіна...

Спішили.

Обіч колісниці, з якої ради доброї погоди піднесено згрібну укриву, йшов кінь княгині під верх щонайвороніший. Покрай дороги басував на лиснючих бахматах райдужний княгинин почот.

Над жнивом у повнім розгарі повисло чудове небо. По скибах, бокатих, розсілися копиці і, здавалося, торкали чубами спохилля краєвиду. Далина розгорталася, ніби писана верета, що її незрима рука котила зі сувоїв опередь коней. Іноді ж на пологих обкрутах дороги, сотня скиб простягнених у небо приліпала зібгана рубцями до рвучких коліс воза, звідки у сірім дорожнім лудинню й жалібній завої під шапочкою з беберяном цікаво вихилювалася княгиня, а з-поза її плеча Шварна, вдова.

Ставали іноді на майданах край сіл, самим покріпитися і коням дати перепочивок. У цю мить, мов із-під землі являлася відкись тічба дітей, з меншими в обіймах та біля колін, хліб намазаний олією в забрудненій ручці.

З усіх сільських переходів гомоніло задихано:

— Гай, біжім!

А тоді шепотом, великими очима:

— Бояри...

І жінки, що над річкою білили вузьке біленце, підносили долоні до очей, гляділи на веселчану курняву, причаровані смутливо...

Все, що годне, розглядало невидальщину.

Тимчасом подорожні минули на оспіхах дзвінкий Звенигород. Об'їхали згодом і Городок зелений від лісів та непорушних озер, перевитих очеретом. Шлях наближався і'д Перемишлю. Вже у половині дороги туди працювали скрізь на полях і сіножатях церковні люди, слуги перемишльського владики, — увихалися косарі, гребці, розкидальники. В'їдно дзвонили коси об клевень, об бабку, а пахощі стелилися, як мирра у світлім повітрю.

Десь там орав вже стерню старий кметь, суворий, гей сама сила: його соха відкидала пиняво розплуги, тягнена велетнями — волами, один віл чорний, а другий багрун.

Що обходили орача майбутні бурі, свист стріл, грохіт мечів і крик у піднебесся, що ось надлетить?

Він йшов крок за кроком, старий жрець Яра, і, надавлюючи скиби яловичними ходаками, повагом готовив землю під нове зерно.

В один раз із далечі, що золотилася вже п'ятьма копулам святого Івана в Перемишлі, винирнув особливий чоловік: лице зі згаром, велике, беззубі уста, очі ж половка, в глубоких світляни кругах. Дранкаве рубаттє зісувалося з його рамени, повикривлн вані, як кігті, пальці босих ніг говорили про вогкість і стуж нічлігів, про поневірку денних мандрівок...

— Заспіваю Тобі, Господи, нову пісню на псалтирі дев'яті струнній... — лепетав волоцюга із трудом підтягаючи старечи голос і ніякої пісні не було чути, тільки одно скигління.

Княгиня добула чимскорше срібний гріш із зачіпленої за уперізку калитки та з внутрішним трепетом подала його нищому на рубцеві голубої завої.

— Нехай буде наперід моєї душі! — сказала д'ньому впівголоса, з глубин милосердя.

Однак мандрівник не захотів милостині, — він закрив вітхненне лице долонями та немов оголомшений непосильним горем, колихав проти сонця несамовитою головою:

— О глупі, стократь глупі ви, що правите і ви, що радите!

Куди ж то женете купою, збиваючи пил по дорогах? За поміччю до чужих, за любов'ю хижаків? Ото ж стане вовк милувати овечку, дорогорунну красуню! Ото ж рись ніжитиме білку, коли приблизиться на віддаль скоку!

Він кричав ніби з амвонного каменю, очі, як зорі, голос, як грім.

— З дороги його, та батогом! — отямився скорше всіх простодушний Костко з Чертежа.

— Що ви!! — заглушили його доразу, — це ж Йона печерак!

— Божий відун!... — злякано уповіла Шварна і вчинила на грудях тричі знак хреста. Васко Жмур не витерпів, упік:

— Ми чули лихий слух про тебе, діду, — говорять бо, що лицемірствуєш і ненавислив, до того ж. і блудник єси?

Йона відповів тихо, мов не той сам:

— Справді, такий я, і не має в світі гіршого... Засоромилися, погнали, тільки кур знявся за ними і вкрив придорожні верби по саме верховіття. Але княгиня стала зовсім неговірка і бояри озлоблено мовчали.

У Перемишлі доскочив до гурту намісник, лопотливий пан "Перемисльний" — зі своїми чурами, — стало глітно і шумно, як у храмове свято.

Заночували в той день у старенького Клима Молибожича, батька галицького намісника, та новим ранком, на розсвіті загуркотіли колеса по битому шляхові і далеко край левад розстелився копіт коней... Дзвони монастирських церков продовж лінії Сяну накрили собою все.

Тимчасом хмари розсипали сиві пера по блакиті, тишину скаламутила негода, завивниця. Дощ держався покищо от далеку й подорожні квапилися допасти даху над головою.

На добавок на дикій розтоці, на Котані, не було перекладання, насилу двигнули із вирви колісницю на той бік дороги, на прикрий горб...

Йно вони звідтам, як не вдарить град!

Увезлися наскорі у якесь там стрічне обійстя. Житло як храм, верх терненького плоту калина понадвисала.

Стара тивуниха (хмура, у ряденці) випряла ось куделину, навила повісмо, аж тут — гостей повен двір. Течуть вони, мигтить ніби стадо іволги понад гай, краю нема.

Увійшла княгиня у хату, за нею Шварна, вдова.

В хаті покутано, чисто. Стіни не білені, миті, щоби дереву не трухліти від червотоки, піч накрита череп'ям, вимащена глиною, як коли жертівник. Писана скатертина верх стола й скрині в узори, — грабельками.

— Чую, — рикає коровка, — з осміхом сказала княгиня. — Дайте нам молока, а хліб є з нами.

Усіла на ослоні, стріпувала дощ із шитих рукавів.

Тивуниха засуятилася, запораїла що треба, дала похарчувати. Не шкодувала ліжничка жінкам постелити, вергла й верету біло випрану.

Княгиня була трудна, задрімала, коли із суміжної хижі залунав гамір: дід-тивун, заскочений нежданими гістьми та їх гірким переходом, почерез розтоку закликав газдів, отвирав раду:

— Радьте-но, газдове, цибисме якоси того моста на Котані не поставили. Бо ся трафит хоч коли, што і з другого села дехто приде, а то не барз гарді. Но-ле радьте, може бися дешто зробиво.

— Га, моста треба! — гукнув хтось із лави.

— Ба, й як треба! — прокричало кілька твердих голосів і тиша. Чути тілько, як тивун у призадумі цикає крізь зуби.

— А знаєте? — перебив хтось тишину через ніс, — нона баба в Святковій, што біля церкви хижа, тамтої ночі гмерла.

— Гмерла? Іще не барз стара бива.

— Почкайте-ле, як-ємся женив, то буде вісем і трицять років, а вонася віддавала гтот самий рік.

— Тивуне! ного бука, што за Решівков при беріжку стояв котрої си ночі вітер звалив.

— Звалив? Вилите? Мусів слабий бити.

— Койча на Лазах штоси три вепри гчера забив.

— Ге-ге! сприсьний, добре си карбує!

— В заправду, може-бисме з тим мостом даяк врадили, — плів своє старуган.

— Та ж ялиц є дост г лісі! — гримнув злісно хтось із громади.

— О-го-го-го! — протягнувся з насолодою ще одни із порадників та позіхнув широко. — Піти б до хиж... Вже ся випогоджат!

Ринули з ослонів гей один: через декілька хвиль стало пусто й тихо, ніби маком сіяв.

Аж добре згодом хтось рипнув дверми з прибоку і зачувся приязний голос Жмура з Добротова:

— Давно ви оттак ставите цей міст на Котані? Тивун пригадував хвилю, тоді й відповів безпечно:

— Та з того часу, господине наш, коли Сянік горів.

Жмур стояв знать, як вкопаний в землю, бо уловів не зараз:

— Набилюєте будь що! Це ж десять років як один день! Про покійного князя й чутки ще тоді в Галичі не було!

— Та якраз... якраз... десять років, господиночку, й будуємо. У прибоці згомонів тепер сутий Жмурів регіт і можна було знати навгад, як він аж покладається, вперши жмені у боки. Тут же розлягся лопіт ходаків і обиджене тивунове слово:

— Кому весело, господине, а кому то й ні!

І потрясся на двір, бо стеля задрожала.

Тоді пан Перемисльний почав упівголоса, повагом:

— Царю небесний, оутішителю. Душе істини... везді сий і вся исполняяй...

З дзеленькотом спряжок він скидав опанчу і меч свій на жовтій ременині.

Аж тепер ніч сипнула сном на всі голови. Дерева шумлять, дождик рясно крапле... Вснули безпечно, від Сянока ділив їх день дороги.

ХИЖАКИ ЗДАЛЕКУ

XIII

"...Не раз, не два я віконцем тікала,

Попід стріху горобчики лякала,

Попід стріху горобчики сверготять,

З чорних очей дрібні слези капотять..."

(з нар. пісень)

На сяніцькім майдані, залитім поранковим сонцем, правив службу Богу архиепископ Венедикт, основник монастиря Пре-монстрантів у Лелесові. Він видний був понад всіх у тих червоних ризах ради крови, пролитої великим мучеником, якому належав цей день.

Майдан, як довгий і широкий, рябів від ратнього угорського народу, що стояв навколішках проміж шнури наметів, проміж вози і всяке тягло. Кругом майдану розсипалися полотнянки, сіменасті хусти, плахти торокані... Курнява народу шелевіла як лан у наглім вітрі, у сонці...

Архиепископ, високий, хилий в раменах мужчина літ п'ятдесяти, з важкими ніби камінь чорними очима чужинця, вже хвилю перегортав пергаменові карти святої книги і підносив руки над головами війська, короля, що стояв обіч палятина Гейзи, бана Уроша і других угорських достойників, коли над'їхала княгиня зі своїм почотом, сідельце наряджене коверцями, стремена закосичені, биндами зубела вбрані...

Стягнула коника, зсіла.

Коли відправа добігла кінця, з останним словом Венедикта, зверненим до народу, король Андрій а з ним і вся його рада спрямувалися і'д княгині.

— Ми відстояли примірно службу божу за успіх наших приязних міркувань... — сказав Андрій і засміявся, як тиха вода, полегки.

Він був чоловік навалистий, очі липкі, кругласті, вус аж по груди. Королівська загорнина висіла на нім от як на дереві, що химерно настобурчило гілля.

Він повів княгиню за руку у передове шатро, двічі розлоге, з чолкою на крівлі та з коврами й медвежими шкірами, розкиненими по траві й ослонах за столом...

Заграли літаври привіт і ехо понесло його далеко по білих, поранкових імлах долини.

— Хочемо найти пільгу великому горю, яке навістило вашу державу, мила серцю ятрівко... — уловів Андрій по хвилі, коли весь гурт припочив, а служка, боснійське хлопча, — Андріїв любимець став наливати із шкіряного бурдюка вино як топаз, як сонце.

Слова короля перевів квапно з угорської мови молодий, зі заломленим носом і бородою, як галка, духовник Арпад із Хуст.

— З вдоволенням бачу, — правив Андрій далі, — що ні журба, ні утяжлива дорога не зв'ялили вас, люба княгине. Процвитаєте однаково.

Помовчав хвилю, вказав рукою наповнені пугари. Але ніхто не сягав. Попідпирали бороди на руках у строгій застанові, ніби різьби святців край високих престолів.

— Не можна вам було, княгине, вчинити нічого кращого, як звернутися за поміччю до мене, чоловічого побрата. В нас одно горе.

Він помовчав знову, поки переводили його слова, а тоді глотнув сикеру й верг легкопливно:

— З поміччю в оружних людях, яких я ось привів для вашої забезпеки, в'яжуться, ясна річ, деякі необхідности: жменя клиру для духовних потреб війська й пару десятків урядників, свідомих угорських законів, для кермування ріжноманітними справами, що виринуть на чужині. Всі вони, оці ж мої люди, довір'я стоять готові, — ждуть на ваш знак до дороги.

М'ягкости погляду й усміху Андрія противорічили рухи наглі як у шуляка. Видно було, що хитрив, то Ілля зі Соболти не втерпів королівським вихилясам:

— Хочете, ваша милосте, призвичаїти населення до чужоземної управи?

— Що це він? — поривчасто допитувався порфироносець і аж припіднявся з ослона.

— Про буцімто чужоземну управу, величносте... — м'явся з кислим видом архиепископ.

— Нічого подібного! — відмахнувся король обома руками. — Вигадуєте!

— Куди піп — туди дяк! — і собі глагоїв варке місце бан Урош, гладкий як склиця, червонощокий смолюх.

— А ви просто, не обходом, господине королю, — підчеркнув тяжкий настрій з-поза пліч Іллі гостроязикий Жмур із Добротова, та закліпав підсмішкуватими очима з-під лісу брів.

Загомоніло, як в улию, в час рою:

— Ну, і сироїдець же!

— От, чоловік неукий!

— Який вид, такий стид!

Палятин Ґейза аж порскав слиною з негодування, вогняноокий, гей рись на дереві. А єпископи обурено двигали посвячені чола в приплеснутих островерхах з парчі, та керегоріли один і'д одному з висот своєї поваги:

— І треба ж такої осуди на нас, велике небо! Над загальну сутолоку вибився докраю нетерпеливий оклик короля;

— Що він говорить? Цього цей хоче? То княгиня поспішила на ратунок: вона здвигнула з нехіттю горді брови, понад всіх:

— Це оборонець кожної доброї справи, — заспокійтеся, знатна радо!

І Андрій став плести знову невід, у який впала Жмурова каменюка. Заскакував по добру, по миру:

— Ріці, перше чим заграє водами, виливом, будують гать у всю шир русла. На ворогів добра річ забороло, наїжене лісом копій, зубами шереширів. Я радо стану вашою гаттю, вашим заборолом, як приязний свояк і добрий сусід. Але для того треба мені допомогти.

Тут Ґейза глипнув на короля з-під ока: таким краснорічивим він не бував у будень, і пустий сміх пронісся унутрі палятина.

— Цебто чим, як помогти? — кинула княгиня і розвела в нерозумінню малі руки у нараквицях із мережива.

Король привстав, перехилився над столом з неторканими пуга-рами і сказав сяйливо,

— Дуже небагато, княгине! Треба тільки признати за мною право виступати перед всіми державами як пістун Романової спадщини, як король Галича й Володимира.

Стало тихо. Ні звуку, мов серед ночі й сну.

Перша очуняла княгиня, — вона встала на весь свій ріст, малу голову відкинула всп'ять, будьте під вагою уплітоk витих утроє, і поспитала тими тяжкими з дива віями, жолобиною між очима:

— Це ціна вашої допомоги, Андрію?

Ніколи вона не звала його, свояка, по імени, то він почув втішно її упадок з висоти духа і зрозумів у цю мить, що діло завершене.

Тому й відповів з приязним осміхом, без місця на пересправки:

— Так, — моя ціна, а ваша плата!

Пан Перемисльний вдягав незручно свою кирею й не потрапляв у прорізи, пас очима королівське завальне обличчя, аж не втерпів:

— А як ця ціна — непригожа?

— Або... як вона... лихва? — чітко поправив Жмур.

— То полчний ряд вертає зі мною до останного смерда, водоноші — так само, — чітко відповів король. Він звернувся вже до своїх, до бана Уроша, і правив:

— Над вашим вином, бане, гуляє ласа чмелина... Чого доброго, проглотите її враз із трійлом, як ось я перед хвилею?

Бан Урош замів зеленим рукавом повітря поверх пугара, аж із бренькотом шугнула у простір смугнаста цятка, світлокрила, а тоді вихилив питво в один глоток і встав високо, готов до дороги.

Венедикт та Ґейза також припіднялися з ослонів. Вони ждали, поки княгиня скінчить неголосний спір з Бізною та паном Перемисльним і залюбки гляділи, як вона зразу метка, як полум'я, клонить згашене обличча над стуленими пальцями...

— Що ж оборудовали, княгине? — пронісся верх прикрої нудьги голос Андрія. — Забираєте мою тисячу в Галич? Чи порішили без мене обійтися?

Теплий вітер заколихав лопотливо укривою шатра, немов помагав королю фудулитися у всю ширину грудей, роззолочених грубим енколпіоном та купою амулетів.

То княгиня підвела на нього скорбні, суворі очі та відповіла не зараз: (слова мов слотиця. збила...)

— Де вже... без вас?

До бояр:

— Мемо їхати, пора!

До себе:

— Отож рись ніжитиме білку, коли приблизиться на віддаль скоку!

— Добра дорога! — скричали в один голос приплеснут! островерхи та вибивані таламани з байорами в золоті.

— Перун на ваші голови! — хрипло зворкотів Жмур і перший штрикнув із шатра.

СЕРЕД СВОЇХ

XIV

"Шура-буря гуде,

Там розбійник іде,

Там розбійник іде,

Дев'ять коней веде.."

(з нар. пісень)

Вечір жеврів безліччю зір, — йшло під Паликопа. Золотий кур мерехтів опівнеба над чорнявою садів, над стропами збіжжя по д полях. Чиїсь гусевки зронили останний акорд, гей сміх з червоних губ, стихло.

Держко стояв на порозі своєї домівки покрай кованої замкової брами. Він обійшов саме щоденну свою дорогу, клав око на кожне вікно теремів, допевнювався, чи у пекарні виметені челюсти, чи почорніли світичі, простелили місяцеві дорогу.

Тепер він ладився пустити в рух систему спіралів, які двигали безшумно дубовий, зводжений міст, та, як все в таку пору, вийшов на пологий шлях глянути. Що, як треба кому ще в замок перед ніччю?

Стояв так добру хвилю, похилий в раменах, як деревина над глибиною, сива борода з перечесом, таламан, стиснений ременем, у руках костур з карбами. Він згадував сина і з пільгою думав, З що небо

те ж саме над ним, що над могилою Олюші, — батьківським плачем без сліз молив орачів, щоби не заорювали. Вичаровував із світа старечих мрій чиїсь побожні руки, які напевно, закосичать барвінком незнану могилку покрай ратного шляху. Просив ті руки, найближчі на світі, щоби обвели її живоплотом, сторожею вірною. Вона ж здержить бурю проміж гіллячко, проч сіє пометиння...

Наслухував, хтось спішив верхи, ляск копит котився круглим ритмом у низ узгір'я, у тьму.

Їздець із чорнолюддя, у полотнянці, підбитій кожухом, кінь селюх, проте ніжки гей у серни, — крилаті. Впер коня Держковіз у груди, штрикнув долі, аж міст загудів.

— Ви Держко?

І не дожидаючи, заговорив хриплою скороговіркою, знать, виснажений з дороги дотла:

— Олюша, син ваш — шле мене з поклоном!

Тивун розправив руки від вражіння і спохитнувся мов поцілений в серце.

— Великий Боже! — хотів закликати, та голос застряг радісним стогоном у горлі.

А гість обмотував уже повіддя довкруги залізного кільця, вбитого в стовп побіля брами, а тоді йшов за розтрясеним тивуном у його кліти. На порозі озирнувся: брама остала цяточку відхилена, а міст не піднятий.

Ось і тивунова кліть, біла як сніг, заквітчана сухим зіллям. На ослоні кіт-білюх з чорним мазком на бороді, — привстав, поводить ушками. І ще цвіркун стрекоче на всю глотку із вдовілля.

Гість повернув до тивуна своє люто стомлене, аж дремливе обличчя і згомонів почерез широку осмішку:

— Ваш син живий, — зализує рани... Ще дві неділі тому сокотив одрини, тепер уже на призьбі під хатою кожну любу днинку у сонцеві сидить...

— Друже! Де він? Життя старому даровуєте! Я ж його оплакав як мерця, я ж його...

За рядом бесіда йому не йшла, то змовк і тілько пив слова з уст гостя, як росу, руки не потрапляли налити меду в череп'яний кубок, не давали ради ножеві, коли краяли хліб. Всі зорі неба гойдалися у тивуновому серці.

— Де він, питаєте? Днину дороги відсіля, в добрій кмітській хаті, в яблуневім садку, в талані всілякім сидить... Гість сміявся, пив мід, рубав очима одвірки.

— Плужило йому, що й казати! Пригорнули чужі утлого, піклуються, варянку всяку доносюють, ба це б, ба те б... Проте збанував за вами люто, чолобиття посилає, а через неділю й сам доскочить!

— Мід вашими устами пити! — лебедів тивун і живо розгортав постіль на своїм лігві, ділив між себе й гостя пір'я з гуски в тонкій наволоці, хоч знав, що цю ніч не зажмурить ока з утіхи.

Але... що це? Після одного кубка меду ноги вростають у землю? Голова клониться на сон? Тіло паде, як скошене? А в сні отвором — безодня?

Гість у полотнянці придивлявся сплячому остро насупленим зором, тоді ж якусь хвилю слухав... Ніде нічого, цвіркун стрекоче на всю глотку, та кіт-білюх ушками поводить.

То гість засунув тивуна вглиб лігва, укрив, запер двері, а сам будьто ненаглою ходою близився і'д теремам, переводив віддих у грудях, мов після бігу в негоду.

В тій хвилі двоє білих рук як два світла доторкнули його рамен і жіночий шепіт здержаний щасливим сміхом злебедів біля уха недавнього благовісника:

— Як рибка в воді, так я, мій Дедьку... Нарешті Візантією запахло, подихом дійсної краси! Обняло мене рідним вітром у твоїм дикім краю! О, як сміливо, як прегарно, коли на устах мід, у рукаві ж — кинжал! Коли у кораблі подвійне дно, а в пугарі їдь, — грім... Кожна хвилина стрімголов: сьогодня я служебка, а ти... ти боярин у семрязі з овечої шерсти, завтра ж ми обоє царі в горностаях, а перед нами фазани на золотих тарелях!

— Цить, Зоє, цить!

Вона задихалася своїм чужинецьким виговором, не находила слів:

— Держи слово, Дедьку! Княжя Марені, а престол нам, — як у Візантії, як у давнині...

— Цить, Зоє, цить, не повержу тебе!

Щебетала, пошпотуючися на виголосах, з втіхою небезпеки, така струнка гладуля, як от фігурка з хризоелєфанитни...

— Торкнеш вікно, отвориться вглиб, без скрипу, тихцем! Мариця й князьки приспані твердосном, як кукли із череп'я. Тям, Дедьку, сьогодня, або — ніколи!

Довге біле личко грецької служки засіяло серед руху гострою різьбою профілю і зникло як звид. Тільки жовтий гіматіон мелькав ще хвилину проміж дерева...

Дедько засміявся згірдливо: все було якслід.

Там, де темнолиста шовківниця торкала рясним віттям горішнє вікно одрини, як пчільний пласт заліплене склом в оківках із олова, надплив знічев'я місяць, вибілив посвітом півдеревини, стежку з молочієм покрай вікна і дунув сріблом у кожний ромб шибки.

Із нутра одрини глянули тепер на Дедька дивні істоти, — вони будьто ждали його появи і вперли в світло свої витріщаті очі краснолюдків. Це забавки князеньків із череп'я: дрібоцькі хлопчуки з лиснючими щоками, з високо піднятими брівми над перконосим обличчям, чередарі, що пасуть овечки до місяця, тоді, як один у зарукавнику та капчурах на сопілці пальцями дрібоче.

Хозари, горбоносі, з закруцьками біля вух, і лучники, і дракони, червоні, як кати, з широко роззявленими челюстями пащек...

Он скляний пугач підняв ладінку пір'я верх очей у білих кільцях, настовбурчив її навиворіт, мов у ярій люті, красавий ямелюх стріпнув кіноваром ціпких крил, а сокіл-винозор у береті. з кичкою пас пильно Дедькове обличчя, ніби дожидав, коли стрілець з цини за його плечима прицілиться нарешті до зайдея, вишвирне стрілу з туга лученька...

Дедько й справді зупинився: він будьто й сам став іще раз хлопчиком з гущею волосся над очима і в світлій сукні ради постригів, — перед ним вергли насипом всяку даровану, а мати, тиха погода, кутає хату, ясниться коло неї...

Як варом його облетіло, — пригадав ціну: Таняву і Чертеж. Зачулася йому весільна пісня тепер, ломіт праліса під ударом росохів у .перлистих

перстенях, звидівся олень-червонюх у білій імлі, як вп'ялив очі в бір, трава повисла з непорушних губ... Як огнем його обігнало.: бачив себе у повороті з ловів, з лісових доріг... Не там він клав весною молодих готурів серед хижої насолоди? Не там чурила кров диких вепрів від обуха його сокири? Не там він випускав перед себе ловні котюги, як вірли без крил?

Стару коломийську солотину навернув ще на ум, мрію серця, величну шану родові, клейнод життю, довічну втіху...

Понаглив себе якстій: підняв вікно, пробував його. Обі половини, розкрашені низом у мрачні візерунки, пішли пливко на боки, як крила іконостаса. Тоді він грянув куною уверх, став навколішках на підвіконнику і пружив сустави на легкий скок у нутр, коли майнуло мохнатим, їдким теплом бестії, щось дивовижне, ростом в людину, навалилося вперед, — і в щоку Дедька вцілилися з тріскотом жахливі ікли пса.

Нелюдський біль залунав у всіх костях злочинця, зорі стали сонцями, — він здер голову взад і випав на той бік, а котюга грянув за ним з кривавим м'ясом у зубах.

Ще раз піднявся Дедько на ноги і ще раз звірюка впилася з хрипотом у його розпанахані груди та тут же й прокричав ратунок — розгублений голос Зоє:

— До ноги, Борвій, до ноги!

Пес пустив жертву, присів як пард перед вікном з островерхою аркою, а тоді наїжений несамовито став глушити на весь світ, у всю ширину грудей.

— Що сталося, пробіг! — лебеділа Ясиня спросоння і вихилилася з горішної одрини, біла, як біль, від несподіванки. — Ти не лягала, Зоє?

Гориш у своїм гіматіоні проміж дерева, як салямандра. Хто там чеше на вулицю, тікає кривавий?

Зоє не відповіла, — вона допала хоромів, уперлася в глухий кут і ломлючи пальці, мнялася там із нудьги, перегинала в'їдно, як натоптане гаддя, а плач без сліз, невгамовний, мов буря, потрясав її марною істотою:

— О, горе... горе мені! Доки світу й сонця — не їстиму... фазанів із золотих тарілок!

СРІБНА ШАПОЧКА

XV

"Сокіл, ненько, сокіл, ненько,

По саду літає —

Насип пшонця по колінця,

Нехай привикає".

(з нар. пісень)

Малий Чешко, дяків син, підтягнув свойого брата близнюка на пліт княжого саду, заохочував не боятися. Поздирали голови за "отчичем", бо хотіли дати йому дивно писаного мотиля й пращу, що ціляла дуже далеко.

— Он-он, срібна шапочка! — зрадів Чешко й замахав рукавом до когось там, що біг у підскоках верх обмиканої гілки, ще й підбиркував кінцем озуття червоне яблуко перед собою.

То Сила стягнув тверді щічки осміхом щонайяркішим, аж засвітили два рум'яні мазки під зіркатими очима й в розпалі сподівань скрикнув от далеки:

— Срібна шапочко, зверж нам яблочко!

Княжа глянуло бистро за голосом, прихилилося, й метнуло яблуком зі щирих сил верх тину, оповитого винною лозою. Одначе дарунок не долетів, та опівдороги застряг проміж хабуз.

Тілько й всього, бо зараз же згомонів строгий голос, ніби від престола за торжественним молебним каноном:

— Аз-чяда — реку вама...

Монах Варлаам, темний та чахлий як кенобіт, загорнений в шерстяну рясу, аж зимний від різвого паху, від раннього миття, починав щоденну науку грамоти з дітьми княжої прислуги.

Він стояв у крузі розлогих груш серед площі круглої, ніби соняшне око, й писав ціпком на піскові гладкі, як живі кривульки: палички, змієвики, круцьки, закруцьки...

Бува, монах зачеркав те саме ще й ціпком у повітрю, наугад, і діти що сил у грудях викрикували у блакить кожний вивчений звук, ніби оповіщували пестрим деревам свою побіду.

Коли ж у якийсь там мент ішло пиняво, старець твердив те саме ще раз і ще раз, доброохотно та многотерпеливо:

— Аз, буки, віди, глагол, добро, єсть...

То Сила й Чешко з втіхою доскочили туди, (не до яблука їм вже було!) і з пустоти кричали, як синиці до сходу сонця, аж другі школярі яли їх корити, хто стусаном, хто словом.

Дріботіли так довкруги сідоголового учителя: Олелько, бирючів син, да сопілці гудець знаменитий, Цвітана, сирота по співці святоонуфрієвського собора, в'юнкий, як білка, Прокша Гурич, стрільчук із пращі над всякий опис, Сава Вовкодав, одинець. двірського пасічника, — Святогор, ізгой, попенко, вдумчивий та тихий, гей ніч, осіяна місяцем, і ще смішний Коза Токсобич, полонений "господичич" із Половців, якого найменння веселило до упаду дітвору цілого Галича...

Такі безжурні заклики фуркотіли у леготі дерев, що незагодя на стежці явилася княгиня з церковним шитянком, з єпітрахилем.

Вона усіла під деревиною, мальованою осіннім небом, і тільки потягнула за темну нитку срібла, коли якісь там скрипливі ворітечки пішли на боки і упишнений лицар з чубом на праве ухо, в колпаці з білою кичкою та з твердим лопотом киреї виріс проміж гущу саду.

Дарославич.

Він повернувся у піврухові й загукав у сутінь обійстя:

— Нурла, сюди!

Від колодязя, де рукою пив воду, відскочив дивоглядний, як іскра, вороський хлопчук. На ньому була зшита удвоє плахта чорного сукна, з прорізами, з тороками, як гаддя, й рум'яним, мов жар, басаманом.

Штрикнув на зазив із гомінким ляском босих п'ят, а разом з ним то підводив крила, то опускав їх могутний, пругастий птах, що сидів

насуплено на його рамені, з очима, прислоненими твердим шеломком-беретою, і час до часу клював ізлегка руку свойого носія, одіту в грубу шкіряну рукавицю.

Чорна, коротка голова птаха з піднесеним чолом була закутана в кругласте пір'я, під яким ховалася нерухливо звернена навпрямець світло-брунатна дуга очей. Голубий налет мроїв на темних опругах летівок, що їх полегки щибав вітер.

Птах поводив іноді допитливо головою, а тоді стрижка пер довкола ух біліла чітко, як коли вуса, — луками.

Може мріяв про рідні скелі в димах диких потоків, рожевих від вересу? Згадував необняті шуми ялиць, мову вічности?

Це був скельний сокіл із-за тридев'яти земель, із даху світа, з країни Обезів. Боярин купив його у Суздалі, де сидів гостем рудого князя Ростка, коли на хрестини його першої доньки Евфросинії Ізмарагд з'їхалися чужесторонні купці з усяким добром своїх країв. Й обезьке пахоля привіз, птиці пістуна відповідного...

Княгиня підводила саме нитку й очі верх шитва: чудувалася без міри пестрому явищу, казочному хороводові. Коли ж боярин підійшов і'д ній чолом і рукою, вона поспитала проміж два стібки голкою:

— Що вас приводить, Дарославичу?

Він осміхнувся в пошані, але ще мовчав змістовно, а далі. рознімилося бояринове серце й уста:

— Сокола в дарі у ніг ваших складаю, княгине... Пес, кінь і сокіл — трійця, без якої ловцеві не бути, а ви ж радо герцювали колись за звіровою. А ще не зараз такий сокіл народиться, як оцей! Собаки йому

не треба, сам добичу відносить! Не на фазанів, — на рися його пускати не сором, а лис йому гра щонайвеселіша! І людей травить уодно, як дич!

Помовчав, непевний в собі:

— Оборона вам буде в невеселу пору, коли другів, як я, поблизу не видно...

Тут Дарославич облетів обличчя княгині мрійно — палким зором осіяним із глибин сподівання, сам низько поклонився удруге, ще й загукав на служку, птичого пістуна:

— Гей чолом, Нурла, проси милости!

Обезьке пахоля стукнуло кучерами об стежку, аж тороки забігали дрібно по землі, ніби золоті ящірки, і глухо задзвонило стальне повіддя, яким заковано пірнаті ноги сокола, колюмни сили.

Але княгиня гляділа вже подальше обох за отчичем, срібною шапочкою: він застібав якраз розсновані ходачатка, прихилений посеред стежки. Доки не покінчить якслід, не кине нізащо... І помогти не вільно, сам, сам!

Про що думали строгі, промінні очі під чільцем вдовиці? Гнів, образа, чи почуття небезпеки двигнули сторожко молоді брови?

А Дарославич, сам не свій, говорив із веселим видом та свідомістю ошибки одної за другою:

— Двацять чотири соколи у мене, ватага лягавих котюг, кої щонайвороніші, та ніхто не давав стілько радости моїм ловні дням, як оцей красунь дербентських борів... Я зрубав собі хаті серед піль і ліса та жив у ній всю торішну осінь: сокіл, пес і я.

(Від крилатих згадок обличча Дарославича теж будьте діста. крила:)

— Буває, держу на руці розбишаку, то серце у висках із втіхи лопоче, — зірву шапку з кичкою з-перед очей сокола, кину його на солукву чи перепела і он... хижак кружляє в піднебессю, я й він зв'язані невидними нитками одного на світі хотіння... Понад усі слова чар такого зв'язку з душевним життям ловця! Я стаю тоді гордий, що заволодів чудовою істотою. Розкажу, лиса спійме , живим, захочу, вовкові виклює очі в борні, пустить у світ сліпця... Цей сокіл, — це друге Я, це неспокійне серце моє... вам...

В той раз княгиня встала з шумом рясненьких шат: перед нею і майнув оце ще раз настирливий блиск в оці боярина, та упокорення залило її душу від прочутої вже гри, від рахунку, в який входила її особа.

— Не може цього бути, Дарославичу, — (черти стали як криця) щоби я приняла від вас дар, такий небуденний. Шукаю думками рівновартного для вдячної відплати вам і не находжу. Задержіть цього пірнатого красуня і далі для себе, з черги я прошу вас о ласку!

З лиця Дарославича втекла миттю вся кров. І всупереч правилам ясного ума, приворожений величною ціллю, що відсувалася в недосяжне, він глупо наставав:

— Квітко Троянової землі! Хіба погорджуєте моїми вірними службами, виявом моєї відданости повік? На Бога й Перуна, не відійду, аж вблагаю вас схилити до моєї проіьби сонце вашого обличчя!

Він погинався у вертких рухах світової людини: вродливий скоморох у парчі, вуличний крикливець, що захвалює чужинецьку невидальщину й себе.

Та сяйво жіночих очей стало вже грозовите:

— З хижаком ви набулися, Дарославичу, й переняли обичаї. Залишіть оці лови, — мене!

Голова княгині в пливких тінях серпанка подалася з гнівом успять, руки дбайливо згорнули вишивку й оставили боярина пестрим стовбуром посеред саду.

ВЕСІЛЬНІ ПРИМАРИ

XVI

"Ще сонічко не сходило,

як до мене щось приходило.

Приходила моя матінка,

приходила моя рідная —

Не снідала и не обідала,

тільки мене тай відвідала"...

(з нар. пісень)

Того року осінь квапилася як ніколи, судьба щадила княжого житла, зачіпленого над Галичем, ніби вірлине гніздо, — в такій порі ворогові набігати годі! Проте завзятці Ольговичі двигнулися навмання, підійшли з доброю силою чималий пай дороги, та під Микулином зачули щось недобре: бояри не пустили краски, ніхто назустріч їм не зронив слова, надії на поміч із нутра галицької землі завели. А коли стали доскакувати всякі видці та послухи з новиною, що Угрів у Галичі що хвої, що листу, —

вернулися похило... Йно загуло за ляском, за гамором, іржанням коней, поблиском шеломів, ще й димом верх піль...

А дощі стали вже переганятися, бува, всеньку днину по толоках, зарінках, коли ж трапилося сонце над головою й розвеселило душу рік, борів, звірови, людини, то на рівні з мандрівною пташнею стали текти у свої далекі прихилища коробкарі з пестрими лишками непроданої марфи, міняйли з голками, пряшками, бовтиками, басаманом, куклами, гребінцями й другим веселим крамом, — припочивали мало! Ой, скоро пряла стужа сиву склицю верх ставів, ще скоріше затягала сріблом темненький лужок, чорний гай, — витріщувала нерухливі очі проміж гілля, про смерть нашіптувала, про смерть...

Глуха ніч була, коли під Ломнею крізь каміння і кущі пробирався якийсь їздець на сільськім конику, — шукав стежини, а там погнав навправець, долі потоком. Незагодя наблизилося село й вінок рум'яних огників замаяв проміж черемху. У хаті дуки Самбора горіли посвіти, гостей Бог післав.

Їздець взяв ліворуч, зісунувся по хилій закутині дороги, а та уличкою вниз. Під'їхав і задержався, — обличчям майнула неохота, двигнені брови зраджували наругу над самим собою. Озінувся понад рам'я і роздумував глухо. Хвиля, — і ніч проглотив ла їздця: аж коло кладовища став знову видний від чуба до п'ят.

Перед ним стояла хата з чорних бервен, вкрита корою і будьто рада від бідности провалитися в землю.

Місяць виплив на часинку, задрожав на обійстю, освітив кліть доокола.

Ворітця з хворосту були широко відчинені, так само й двері в хороми. Хтось вмер тут? Виступив із хижі на все? Ні! На стежці перед

хижею, де пирій та романець, видно було свіжу смугу попелу, а на ній легкі, як дим, сліди двох босих п'ят, невеличких...

Їздець похилився над ухами коника і нараз у хижині, отвертій на простір ніби хатка на курячій лапці, доглянув чоловіка задовгим волоссям і молодою, жовтою бородою. Він стояв у сорочці, до кісток оперізаний ременем, а перед ним на столі писаний глек, горі дном. З-під посуди бив лопіт крил, жалібне птиче пискотіння...

У той раз на обійстю скричав півень свою першу пісню і в цю мить чоловік вдарив жменею у дно горшка, що розсипався в куски. З-під черепків кинулася до втіки жменя курят, вони покотилися по столі грудками, а чоловік ловив одно за одним та клав за пазуху, аж захвилювала від ударів маленьких крил.

— Мій побрат удовий... — здивувався мандрівник. — Покійна гостює ніччю, кормить немовля, от що! Варко йому, сіромасі, дошкулило визирати перелету з того світу, слухати, як вона над колискою землею дише... Тепер вже не ме ходити, небезпечно!

Місяць стояв рівно над хатою, визорював її з нутра аж по той кут, де у сволока висіла колиска, розгойдана легко, немов хтось, що наляг на неї груддю, встав саме та пішов геть.

Незнайомий вернув і'д фіртці — вона була тепер заперта з силою і втиснена глибоко. Нічна гостя вибігла в ярім гніві та заперла її наглухо, без надії повороту.

Гість подумав ще, чи не зайти б йому до вдового побрата, але якраз вдарив у ніч дикий сміх гусевок, а за ними несамовита музична ворошня сколотила ніччю до дна. Це покрикували з глубини своїх простеньких інструментів весільні гудаки, різаки, забували цілий світ. Їх здогоняла іноді дівоча пісня і вкривала габою з проміння.

Серце його вдарив ізнагла грім насолоди: він пригадав, як десь там за ворітьми, високими гей у кріпости, з віконницями у вирізах, ніби в бойниці, з підмуруванням у камені, висотою в чоловіка, зникає зоря-дівчина. Осміхнувся: такій красоньці й справді ялося царити у кріпостях, високо...

— Тоя! — скричав їздець та поскакав горі селом, за вітром, за романцевим, сягав клобуїпком ясен місяця пліч-о-пліч з облаками.

А там хата пішла ходором від брязкоту струн, від фуркоту уплiток, дзвінких слів і ще дзвінкіших згард... Співали барвінкової.

— Благослови, батеньку, з барвінку вінок звити, —

Ой, а батенько мовить: най Господь благословить...

— Дуж! — зраділа нараз весільна юрба. — На скотього Бога, Дуж! Чи кочерга, чи весла, яка сила принесла?

Кинулися саджати його під покутним віконцем, здули місце на лаві по сам край, щоби якої гості з. того світа не придавити, а тоді чествували. Ставили дзбан з медом, калиною вбраний, червоною стрічкою оперізаний, — сир, коржі та сало. Проти отцього почесного місця світив як сонце красен коровай з зелененьким вильцем, а на ньому калина з хмелем, житний колос з цмином, барвінок з рутою, васильок з ласкавцем...

По старій поведінці явилися зараз і'д гостю печоглади і Дуж перепив до них повною, повненькою, доброю доленькою... Нехай буде тривка та приязна ця хатна піч, у якій молода пектиме свій хліб!

Вилили решту із кубків у челюсти, — запахло липою і стиглим квітом гречки. Сваха поправила дбайливо дрова, покладені там на ніч, аби

душам роду було чим мостити мости у переході на другий бік річки. Гамір кріпшав із хвилі на хвилю.

— Мудро у вас тутечки... — уповів Дуж та глянув кругом з-під ока. — На чоловіках пояси з калитками, на жінках уставки в качельцях, гусевки бренять, до упаду... А завтра? Завтра б'єте ціпами на чужім тоці, годуєте своїм зерном боярський дріб, трудитеся крівавими ногами по чужім лісі, прядете не свої містки...

Хтось там розсміявся, на болончанім вікні щосил жузжала муха. Гість упер руки за черес, грімко окликав юрбу:

— Слухайте! Йдуть вісти, що княгиня ме правити замісто сиріт, а вона схильна до нас, чорнолюддя... Печатника шле свойого мужицькі кривди списувати, прийде він, не окривайте нйчого! За це ж постояти б нам, як стукне час, за нею, вдовою! Тоді вільні не стануть зазичуватися з нужди у володільця, вимруть раби, будуть щасливі люде...

Надпив глоток із глиняного кубка і змовк: веснянкуватій Судол, ґаздівський пасинок, обняв за шию свойого побрата і реготався, аж ним підривало:

— Ге-ге-ге! Ге-ге-ге! Світ би йому короткий! Глядіть, який. благий! Хлопський талан журить його велико! Ге-ге-ге! Ге-ге-ге! За селом збанував, бідненький...

Хтось з юрби воркнув:

— Правда від неправди лиш за долоню недалеко.

А другий:

— Де ми, там панів не треба, а де вони, там нас не конче! Дуж глянув на нього як строєний і двигнувся з ослона під тягарем мерзкого

прочуття, коли чорнюха, сивоока, ніби нічне небо, доторкнула його рукава проміж людей, манила у танок високими бровами.

— Тоя! — пробормотів — і змовк доразу.

Що вона йому? Радість очей, окраса життя? А що ж буде з тими з хиж; травленими до смерти? Оставить їх ради скринь та мисок і прикований до смердючого ланцюга, задавлений даремщиною до одуру, затулить вуха на вічний стогін села?

Ні, — він не мав їй нічого сказати. У нього діло тільки до тих, що попідпирали голови в кучмах порепаними руками, край нужденної їжі, та прядуть безпросвітну свою тугу. Йому діло до цих утлих дітей, що повисли на вікнах, як гайвороння, до цеї там розхристаної жінки, що силкується увійти в хату, а її стримують і підіймають на сміх, коли вона горлає до свойого красуня-чоловіка:

— Так? Я заскакую, а ти... гульками? Я при колисці, а ти от як павич, що си паву вибірає? Княгиню буцім засватав? Нехай же біда травить тебе гульками, а я не буду, не буду!

Що йому та їй, Тої? Тепер, коли на рідну землю суне хижа навала і в його, Дужа, глядять в упір очі причаєного села? Коли під пучками пальців чує він розсипані різки народної сили, з яких учинить залізну замітавку на зайдеїв?

Нехай Судол обкручує цю квітку села нахабним своїм раменем, нехай товпа прилипає до стін, як мухи у стужу з очарування і втіхи над танком старовіцьким, прекрасним, нехай гусевки брязчать з новою силою і все в хаті крутиться пестрою крутіжжю шитих рукавів, чорних вій, мургавистих, черчатих плахоток, лискавок на шиях, зґард, — він остане сам, як сокіл на островерсі.

— Кучері мої, киньтеся д' горі.

А я за вами — догори ногами!

Де вже було молодому карбувати, як там музика пальцями дрібоче!

Він підлітав ніби на крилах у парі з оголомшеною молодою, намаєною дрібонько, а кучері штрикали за ним гей гаддя, і розстібнулися, розпанахалися з вітром червоні політички, аж на світичі гасли ялові скипи.

То огудливі свашки, Хивра і Духна, шепотіли обзираючися, для безпеки:

— Дука кудрій... все, що має, то сховає в рукавицю на полицю.

— Її ж талан: два рубочки, один головку завити, другий на рік дитинку вповити.

— Пішла за бідненького, гі-гі...

— Багатий був спороватий, мала слухати, звідки кашляє?

— А де ж дівся наш ратайний, а де ж Вовчий хвіст?

Чийсь чорний звид скакав саме між придорожні верби у житло Самбора, освічене гей вінок на Купайла. На обійстю димували смолоскипи, боярська челядь суятилася там з закоченими рукавами згрібних сорочок, люди горіли від оспіхів, як у пеклі.

Трапився оноді гідний купець із далекої Праги, купив рибу за цину й скло, то Самбор велів спустити один із ставів, де риба велася дрібніша. Купець хотів захопити погоду для повороту з товаром і квапив. То слуги,

кілько їх там було, одні патрали щуку тонким залізом, аж мигтіло в повітрю от як розлите молоко, другі общибували сиві головатні соли, що розсипалися із вогкости по розстелених веретах, треті клали посолену рибу верствами в десяток дубових бочок, заввишки чоловіка. Два хатні коти, п'яні від насолоди, пильно стерегли корит.

Хилий чоловік впав у хороми, а там у челядну кліть, глянув у боярську одрину з розкиненим і зім'ятим ложем, а тоді відхилив двері в широку гостинну гридню з ослонами в коврах край стін, з довгими скринями під замком і полицями з посудої іскрах та квітах...

Над тисовим столом біля питва та їжі хилялися дивогля гості. Вони гаразд підмогоричилися, з чубів ішов кур. Один них з світлою гривою над опукими очима, червоний був від меду, як мак, а рука з пугарем тремтіла, аж мід слезив на криву скатертину, що одним краєм сягала його чобота.

На цьому гостеві була брунатна, рішена опанча, а з-під неї блимав срібний ланцюг з відзнакою інфлянтських Мечових Братів: мечем, якого рукоять уявляла похиле знам'я хреста.

Він пив тепер на здоровля борів, що закосичують цей чудовий край, як радість закосичує людське серце, оспівував простими словами величну силу конарів, якими пливе сонце. Славив зелену темінь тисів, оперту об туркусову чашу неба. Вона, ця зелена шумлива краса, звиджується у сні мешканцям півночі, де скелі нагі повік, бо вітер не вдержить на них нічого, — вона, неодолима примана, жене їх кочувати по галицькій землі в розшуці за всім тим, що перечислене на гроші, дає міць чужинцеві. Тисове дерево на луки, соснові плахи на смолу й поташ найвищої проби, дуб-невмирака на кораблі, ось радість купця-волокити, ось його тричі веселе живло!

Тоді жидівський Араб, що сидів поруч його в білій хусті, настромленій на голову от як вежа, згомонів різко, що пора спати, —

тиждень саме, як товчеться він з Чорногори, паде з ніг від поневірки й нудьги. Поки вибрав все пригоже для кораблів, ладжених у Візантію, жив у горах одним овечим будзом та жентицею. Треба ж було власними очима глянути, як Гуцули рубають і сплавлюють корабельний ліс та як гладкі гей свічі дерева женуть ризами аж на води Прута, де їх спійяе в рамена Чорне море! У нього самого мало що не сплила разом з оцим деревом остання сила... Ще й досі дзвонять йому в ухах колокільці полонинських стад, попри танок всяких чисел з недавної токми і передзвін гривен, солідів, драхм, візантинів...

На це торговець рибою і невільниками, довгобразий Чех Братислав прицілився озлоблено до Самбора, що куняв у насолоді над власною тінню, край десятого з черги пугара:

— А мої ж невільники де? Третий день сиджу сидьком у тебе, старий крутію! За чим, скажи, товктися мені коли-небудь удруге в такий світ-далину по чужих лігвах, незнаних дорогах? За рибкою-миршавкою, як я сам? Ти невільників давай, не обманюй, держи слово!

— Відстань, чого в'язнеш? — лепетав сердито Самбір, струшуючи щось там із колін.

— Це я, отчику мій, Вовчийхвіст... Пістун твій, слуга найвірніший... Щось скажу... не сердься... сонечко!

Чорний звид аж задихався від приливу безмежної утіхи.

— А, пропав би ти пропадом! — зворкотів охлялий дука. — Реп'ях тай годі!

Тоді цей кинув, як з пращі:

— Дуж у селі, от що!

— Де? Як? Ловіть!.. — схопився Самбір, але зараз поквапився сісти, настовбурчений, гей околот соломи.

— Шнурів, людей, — він наш! Тільки тоді я вже не холоп, не раб! Добре так, отчику, а?

Холітався з вражіння, як лист на трепеті:

— Нагородіть старанника вірного...

В цій хвилі високий крик роздер тишину до самого дна, а тоді на нього звалилася миттю мовчанка. Це грянув вітер із півночі, пірвав голоси на клоччя і кидав ними де попало, людські й собачі.

— Бий втікача! Колом по ногах, щоби не бігав! У став його, благенького, коміть головою! А... це тобі за боярські розшуки, це... за кари, за страх!

Не вспіли поблідлі купці посхоплюватися з місць, коли на обійстя налетіла диковинна юрба: чоловіки в одному шкаматтю, хто кіл у руках, хто кований ціпок, жінки простоволосі з кочергами як опириці, а серед них Дуж, обштовхуваний з боку на бік і мало не нагий серед борні... З розбитих уст текла кров, — весільні гості, не хто другий, перемогли Дужа і поволікли, а неряха, та сама, погостила стрічним каменем.

— У-га! — красен коровай! — реготався Судол червоний, як сукно.

Дудка, каліка, що бив кривими ногами позаду всіх, почухав потилицю і приостав:

— Чоловік крівавий, а він сміється!

Юрба вила.

Ті, що чистили рибу, заклякли: хто підніс ніж угору, хто над ночвами схилився, так і остали.

Як у казці.

А Судол, витязь, перся опередь всіх:

— Я веду, я... пустіть братці!

Надавили ще раз із усіх боків, вдарили Дужом у гридню, Самборові в лице. Всі очі, кілько їх було, забігали тепер по внутрах мис, дзбанах з переливом, по воскові-янтарі, що димував на продуві в срібних ставниках.

Дарма один з розкушеною щокою перся розхристаний дико і блимаючи ошалілими очима лепетав уодно:

— На суд! До владики його! Зубояжа!

А Самбір витягав себе з сідалища як із безодні: його поїдав особливий внутрішний жах, віддих рвався, то він рухом п'яного озлоблення шарпнув застіжкою вишневого таламана, аж від горла до колін посипалися з одежі мосяжні бобрики...

Він хитався тяжко й летів на стіл проти Братислава з тихим лепетом:

— Ось тобі... невільник... Держи... злодія!

І впав горілиць.

Мечовий Брат повагом підійшов до дверей, простер рамена перед товпою і обезпечив ковані двері засувом. Тоді глянув із цікавістю на Дужа, що облитий кров'ю і одичілий з люти пробував зубами сили вузлів,

намотаних на ньому в оспіху боротьби. Не давалися і Дуж осунувся на долівку стишити розгульний ломіт у висках і серцю.

З черги зір Мечового Брата упав на дуку, що розтягся лежма, з очима, вбитими вглиб черепа, жовтий гей шафран і прихилений дивно...

— Мрець! — блиснуло в його думках і весь хміль вилетів миттю із голови.

— Пропав з перепою! — судорожно засвідчив Братислав і тут же загортався в свій плащ без рукавів, — готов відректися купна і лігва.

Його товариш кричав тимчасом у сутолоку подвір'я понад бані й медуші, понад гумна і хліви, обору і житниці, битком повні хлібів:

— Гей, бороди! Боярин умер! Йдіть, умивайте! Жид Араб вийшов хильцем в одрину господаря, позіхнув з усіх щирих сил та чкурнув в одінню у пухи і шкіри...

...Як олень, що зачув у спеці зимний шум потока, так Дуж...

Він грянув із світлиці у якусь вузьку кліть, мабуть прибік для хатнього знаряддя, через часок заблудив знову в хороми, а там настромився на якісь двері і ними скочив у сад. У живоплоті світили облатані ворітця, торкнув, пішли на боки.

У непевнім блиску місяця видно було у полі озерце, переткане очеретом. Мачкував туди скоками, як бусол, і серед того шарпнув вервою щосил, — одно зловіще око розплелося, зубами довершив решти.

Був вільний.

Ще розбирав, в який бік вдарити собою, томлений спогадом свойого бистрого коня, аж у цей раз вітер надніс до його уха веселе іржання, довірливе, як задихана з утіхи мова людини... Не стямився ще від вражіння, коли зачеркуючи жартливі півкру-ги налетів і'д ньому чорнюх-стрибунець...

О милий, ти належиш мені, а я тобі, — ми ж оба рідній землі!

Чийсь плач там на розпуттю, зойк із грудей Тої?

Гей, як пахли перелоги, як співала воля!

НЕОДНАКОВІ МРІЇ

XVII

"У Волиночки коса з золотого волоса

Щирий бір освітила —

Зелену діброву і биту дорогу"...

(з нар. пісень)

Поникли у зябних росах, в імлі, живо зафарблені рожі, небесна краса васильків. Свербиус нарядився коралями, як сива зозуля, промайнуло садом сухозолото, осінні чари впали на смутливий деньок, на стихлий світ...

Ясиня сиділа на вирві старинного замкового муру, як у сідлі кам'яного коня, звисока бачила ніби саме верхів'я річей, нове обличчя краєвиду і серце її палало втіхою від їзди у мрію нарівні з облаками. Як несамовито кругом! Поля в червоних тінях, наче і боєвище, де тільки що

погасли шеломи, стих бій, а вона не Ясиня, ні, а нагорода героїв, нетлінна молодість і краса, слава в серпанках примари... Вона схиляється над усіми, що лягли за свій край, а тоді підносить на руках найсміливішу з голов, архиголову героя, піснею квітчає вибраного над всіх...

Кроки Юри збудили її з задуми, засміялася, скочила вниз.

Вона була одіта в просту сіру сукню з рясним придолом, молоду шию сколював білий, пологий ковнір, прошитий гладдю. Одинокою прикрасою одежі були срібні гузики в пісковий горіх завбільшки, — ажурна, ювелірська робота філіґраном. Ноги Ясині були озуті в білі капчурі, плетені з лиснючої нитки, — поверх капчурів зеленіли тісношнуровані чижми зі сафіяну. Носики обуви, кожний як клюв веселої птахи, були задерті уверх.

Юра правив:

— Мій батько, як там він із твоїм не в злагоді,— Польща між ними як провал виросла, — ради того, щоби нас видіти вкупці, через людей постарав із ним на купецьку спілку стати, захопити ще верем'я та вислати в Ярослав, на ляцькі хитарі декілька возів із таланом... Чимало всячини напрятали оба бодри!

Осміхнувся, про себе:

— Мати ж моя, сердечне прихилля, харчику гідного на вче-рашну зустріч їм зготовила, доносює, а я слухаю от далеки: глагоїть стару зарву по-жіноцьки, де вже може, твоїй неньці й тобі похвалу відмітить, що її на умі, як із прозорої води видно... А батько твій, — ні слова зайвого, — про віск та про дорогу, кого ставити ватажком, хто годен з крамарями під лад бесідувати, хто найкраще оборудує заміну...

Тут Юра журливо прочісав рукою чуба з виблиском, важив:

— Видно, що в обох боярів свої рахунки, хоч вони тепер і спільники...

Помовчав, а тоді став слідкувати за стрикуном верх ногороїженої билинки:

— Не до вподоби моїм батькам, що знову про війну забалакали скрізь. Досить, — говорять, що з-над Висли з цілою головою їх одинець прийшов. Тільки весна стукне, виправлять мене з торговим ділом у світ. До ткалень у Тессальоніці за парчею поїду.

Усміхнувся до звиду мандрівки:

— Батько ходить по житницях та пасіках сам не свій... — Кому, — каже, — оставимо двори, ниви та стада? Хочуть, поки перелетить громовиця з огнем і кров'ю, сокотити мене оподалік...

Глянув на Ясиню, але вона дивилася пильно на п'ять копул святого Спаса, звідки плила луна Бог знає де, в дійсности чи мрії розколиханих дзвонів.

Та Юра правив іще:

— Ось вернув із Ітилю, від Хозарів, навдиврвижу меткий Коснячко: перські й арабські коври з світових торговищ попритягав, як на прощу люде на розглядини ходять! Діргем у нього, сам я видів, міх срібла. Оповідає, не неслухатися... Він тобі слово, — а перед тобою каравани, як змій степом повзуть, ярами кругло погинаються, а там, на бурунах Каспійського моря мають корабельні вітрила із райдугою усяких, де не є, мандрівних знамен: сонць, черепах, драконів... Як шиті рукави проколисує їх голубий вітер над глибинами.

Мріяв уголос:

— Ось Коснячка шлях літком, ось де мій у весні!

Він виждав, рад почути дівоче слово, але не було ніякого. Зате юнак відчув гостру студінь у серці, ніби там вдарив град.

Це, певно, тому, що саме тепер Ясинині очі повернули до нього дуже здалека.

То Юра в нерозумінню нахилився, хотів розсіяно зняти в'янь з рамена дівчини, та в сій хвилі Борвій злетів на нього свої камінними лапами, а з очей пса бризнули світла, як трава.

І Юра ще глибше, тепер вже зовсім очевидно відчув прірву в тім місці, де ніжки з задертими носиками поринали проміж плетиво винограду й цим соняшним острівцем стежини, де стов сам, мов згашений доразу.

Дочка Словита опустила тепер м'які кінчики уст і заговорила в простір до себе:

— Значить, добре глядіти з безпеки, як другим серед огню крови тебе потрібно? Значить, весело верстати ліси, степи і морд як стогне о поміч земля твойого роду? Ми не для себе, Юро... Мені іноді здається, що мене жде окреме призначення, важніше за твоє й моє щастя. Як думаєш? Може принесу за когось каяття? Жертву за мій рід, за край? Я так хотіла б вчинити щось сміле, високе, не для того, щоби гомінко пройти, а просто тому, щоби не жити даром...

Слова її плили, розгойдані власною силою, як джерело на поворотах:

— Відтепер, коли спохмарніло над головами, жах перед завтром облетів серця, не має мені спокою від душевної спраги: хочеться до болю оцими руками видерти жало чиїйсь грубій перемозі, якийсь роззолочений стяг подержати, хоча б хвилину у стиску випрямлених рук, світлоносицею білою походити проміж бовдури будня...

— А от, мачаєш губи в соняшнім повітрю, як у меді, й веселить твоє мале серце те, що я біля тебе. Велике сирітство народу, громи, що причаїлися вдалині, хвилюють тебе понад дійсну потребу. Остань моїм світельцем тільки, старанницею для мене й себе, я заздрий про решту!

Не було відповіді: Ясиня гляділа в застанові на стіни міста, сповитого у хвалу. Звідтам йшли до неї слова тихше шепоту, запевнення твердіще криці.

НА КРИЛАХ СЛОВА

XVIII

"Заграй же нам, музиченьку,

Білими пальцями"...

(з нар. пісень)

Терени, звернені п'ятьма засніженими вікнами проти карпатських борів, обрубаних Чечвою та Дністром, осотували вечірні тіні. Мариця колихала менше княжа, — на ослонах край високих свіч тулився зі шиткою гурток жінок, у колін Ясині п'ятиліток Данило.

Мариця розказувала:

— Ще зачім князь-отець поклав літком ногу в стремена у бій з Лестьком, на смерть, зустрів мене в зільнику, як брала я ласкавець на купіль князькам. Каже мені з осміхом, світле сонечко наше:

— Марице, говорять, ти будьте гадуха на весь дворецький бабинець! Вгадай мій сон! І править:

— Мені звиділося на зорі, що я двигнув рать на Польщу, став проти Висли. Гляджу, на зарінок упали птиці, сірі та багруни, щигли й горобці. Стілько, що бров'ю звести: сірих ні сліду, поїли їх червоні! Що за приміта, Марице?

Мені студінь пішла по плечу:

— Господине, — кажу, — сон цей зрадливу засідку сповіщує, сокотіться!

Він схопився іти, зі шкиблею бабою які там розговори! Потряс чубом, як вітер бором, рукою по мечеві, — засміявся:

— Поки в мене оцей друзяка щирий, не убоюся я, старухо, нікого на світі!

Поколихала хлопчика, банувала опівголоса:

— Пішов від мене геть в шкарлатах тих, як дуб у лісові, що на нього сонце попалом паде...

— 0-ох! — зітхнули жінки й з гореччю захитали головами в прозорих завоях та гостроверхих чільцях, старовіцьких, аж забриніли змієвики й жемчужні низки, жовті й білі. — Відлетів ти навіки, покинув нас, господареньку, господиноньку!

Вдова сяніцького посадника Шварна перестала на хвилю пряс ти кужіль, тягнути нитку як промінь і круглими словами немої у золотий кубок подзвонила:

— Не охайте, подруги, проти ночі — прошу я вас! Це домовиі кам не до вподоби! А віщування смерти у княж-дворі ще від! тогідної куті появлялися... Маркітний був Корочюн! Пригадайте, не впала ж ложка князю з рук, як зачернув на коляду з першоі страви? Тямиш, Ясине, як

торік на Русалчиному тижні під вікч ном князевої одрини виросла щириця? Не говорила я тобі, що вона когось то на могилки закликає?

— Ми вирвали щирицю з корінням, та через неділю друга зазеленіла, — вповіла Ясиня і вдумчиво підвела очі з-над силянки, що її вишивала в квітки та пави.

В цю мить Шварна підвела очі та злопотіла рукавами з чорною заполоччю, ластівчаними крильми:

— Боян! Боян правцює в тереми! Пан Перемисльний з ним, глядіть!

Облягли грудьми підвіконники в мрачних нішах і виїмок шиби, крізь який в ошаделині біліла модрина, чорнохрещата.

Темінь згасила крайнє вікно...

Це мандрівник у борсучій киреї перемигнув світлом і біллю, — у впадинах сукна жевріли тіні, ніби руда на вогні, червоно.

За ним ішов черевань у беберянах, брови як повсть, очі іскрами, ніс гей вежа, з чолом водно. На грудях бовтався золотий посадницький ланцюг Перемишля: рись серед скоку.

Низькі хороми відбили луну голосів, один хриплий, надточений хмельом, другий перевитий стужею сумерків, закурений снігами лютневих доріг. Він пригадував прибій великих хвиль, або музику дзвонів у скловім повітрю.

Гості увійшли в широку вітальню зі скринями, ослонами, кіотом, — проти них, у світельці, сиченім маслом, змерехтіла ікона, надихана таємним теплом річей, передуховлених мольбами...

Боян похилився у поклоні чорному обличчу, а тоді занява своєю гуслею, закутаною в лудиння, як жива істота. З пошанов помогли знатному скитальцеві роздягнутися й відібрали від нього інструмент, що сіяв зимном і склицею дорогого дерева.

Ясиня присунула і'д столові одно й друге високе крісло під медвежою шкірою, клала хліб і сіль на точеному тарелеві білого явора. Вмивальну чашу поставила осторонь на ослоні, із веренькою шитою в дубові листки праворуч...

... Не орлині крила під небом лопочуть: це пісня гойдається верх струн, як білі овечки липнуть до себе круглі жіночі рамена і грядка голов в уплітках, покрасах хиляється від насолоди в такт акордів, у продзвін пісні.

Струнко у кріслі усіла княгиня, як горорізьба на сріблі, пальці цупко стулені на колінах, лице чисте, далеке.

Пан Перемисльний придержав старшого княжича проміж колін, але він і там тупцює, мов у танку, мов серед ігри.

А пісня гремить із повноти Боянових грудей: рванули у бій велетні, дзвонять списи об кольчуги, лящуть мечі об щити зі знаменами пардів та змій. Боги й герої зціпилися в дужаннях за безсмертну славу.

О, як жв'якають мечі об щити, виіскрені сонцем, як високо кричить перемога! А там під хмарами ширяє суп, зорить причаровано за дорогим лахміттям, що лягло розхристане проміж смереки... Упав герой, та ждіть! Ось местник жене назирцем, — зібрався в собі як стріла під вказуючим пальцем, дрожить земля, кучеряво димують шпиці... Горе богам, коли людська месть приходить до слова!

У всю висоту встає оце Гаральд Гарфаґар і ніби янтарне питво з рога, кованого сріблом, кане пісня про вісім його перемог над осьми

королями дронтгаймського краю. Широко стеляться чорно-сірі пустарі у крові, у свисті завірюхи... Але ось між каміння прозябають квітки, тони вирівнюються, грають росами й сонцем, це розцвитає відпочинок серцю: зелена долина над озером Тінгваля.

Слухайте, крізь віддаль століть норвежський принц, Гаральд Гарфаґар жалується на байдужність доньки Ярослава:

— "Я родився там, де Упляндці напинають луки, тепер я правлю вояцькі кораблі серед скал, ненависні гречкосіям, відколи пустилися ми в світ, в ріжних місцях розбивали ми човном хвилі, але руська дівчина в золотій гривні мною помітує..."

Стряхнув Боян кучерями з виблиском, милує гуслю, як живу, віщий патос пливе з-під пальців, медові води з-проміж скель. Хана Обезів згадав. Залізних Воріт досяг. Євшан-зілля пахне, зове рід...

Ходять струни як з барвінку, одна другу кличе! Двобій Метислава з Редедею оспівує тепер старий соловейко. Повзуть nor небом касожські полки, а Мстислав, брови кам'яним градом, булатним на Редедю упав... О, яка сила в зойку борні, свист ударів на життя і смерть!

Що є в героях віковічного, виросло оце в пісні понад їхні могили.

Але де ж то маленький Данило? Майнув проміж жіночими квітник, пропав леготом, як дим.

У владичій одрині герцює: топче застелений шкірами одр бать-' ка і рум'яний від під'єму, добро, що з очей блакить бризками не трисне, стягає долів фряжський меч, зачіплений на лосячому ремені, високо...

Меч, про який співає пісня, носителька безсмертних вінків.

То Ясиня виручила княжича, сміючися хистко, ніби жайворонок під перший пах весни.

— Не пора вам ще до батьківського заліза, господине отчичуі Ждіть часок, поки здіймете вістря поверх юнацького чуба!

— Остав мене, Ясине, остав! Не бути ж князеві без меча і лука на стінах?

Взяла його під руки, вела. Боян кінчив широким славословієм красі Бористена, коли явилася Ясиня з чорночубим княжим пахолятком оперед себе. Вона вклонилася співакові білим, вдумчивим чолом, рум'яними як суниці устами і просила скласти яку там колядку господину-отчичу, — таку, щоби була йому до притоки і пішла з роду в рід, доки світа й сонця.

Усміхнувся величний скиталець, торкнув струни переливом:

— Ей в полі, в полі, в чистенькім полі,

Гей воли, гей сивенькі, гей воли!

Там же ми стоїть загородойка,

В тій загородойці новая світлонька.

При ним ми сидить пан Перемисльний,

Перед ним пляше молоде паня,

На тім паняти рудая сукня,

На ножейках мат шнуровані бітки,

На бочейках мат кований пояс.

На тім поясі жовті ретязки,

На тих ретязках золоті ключі,

На голові мат пав'яний вінок,

На ручейці мат золотий перстень!

А наш панонько з війни приїхав,

З війни, війноньки, з Вгорської сторононьки.

Поз'їзжалися к'нему панове,

К' нему панове, його братове,

Сталися його відвідувати,

Що там доброго в Уграх слихати?

Добрі слишано, бо поорано,

Бо поорано, злотом сіяно.

Пав'яним перцем заволочено,

Золотим мечем загороджено!

— І справді колядка непроста й подобає на те, що тріватиме доки світа й сонця! — кріпко засвідчила княгиня. — Наш малий отчич розписаний, гей веселка над потоком. Співає і світить Боянів

колядковий малюнок. І про пана Перемисльного саме відповідне слово! А тепер прошу гостей богоданних повечеряти!

І перша увійшла у збічну світлоньку щонайсвітлішу, де якраз зажегли тоті вечірні посвіти й клали на ильчастій скатерті писану мису з обжареним сернюком та рубаним тістом у гідній підливі, покрай сочива й городовини.

Ще й дзбан-крашеняк із старим яблучним питвом ставили обіч, аж запахло спілим садом, як коли під Спаса...

Заговорили тепер чергою, важно й учтиво, як ялося в день свята.

ПІСНЯ ГІРСЬКОГО ГНІЗДА

XIX

"Доки ж тебе, молодця, ждати?

Росла коса до пояса,

Ні розплести, ні розчесати".

(з нар. пісень)

Був перший день нову після Русалчиного тижня. Це свято молодої утіхи, музики й співанок. Дівчата розбігаються тоді по горах, долинах з шумом стяжок, лопотом шитих рукавів і благають Ладу, пістунку родинного щастя, щоби судьбу милих звела з їхньою. А ті, що поклали вже на волосся подружий серпанок, споминають.

Жінка Словита наділа ранком сукню з парчевої ширинки і накрила вчасно посивілу голову найтоншим своїм рантухом. Стан обвила золотою

стрічкою і так загорнена сіла в світлиці проти вікна над отвертою на колінах книгою з Хіляндару.

Ясиня глянула з зачудованням на святочний одяг матері, — вона ж у відповідь підняла в пальцях рубець дорогої тканини.

— Річи мають свою укриту силу, — моє дитя! Чи думаєш, що я могла б піднести зір понад "сьогодня", коли б мої плечі замість паволоки вкривала нитяна кисія наймички? Чи думаєш, що жрець, закутаний в кольчугу войовника, зумів би віщувати з внутренностей ягнят, димуючих на святому камені, а без вінка омели розмовляти з висотами?

Помовчала, а тоді правила м'яко:

— Сьогодня уперше за весь вік сон явив переді мною одно дороге обличча, яке давно вже розсипалося в порох. Це велике свято моєї душі й тому я в паволоці.

Перегортала в задумі сторінки, клала очі на стрічках, нанизаних на промінь вічно-тривкої думки. Вони були для неї, неграмотної за гнетом подружого життя, за муравлиним трудом днів, одними ідеограмами, що духовою своєю мовою, безкраїм змістом простеляли понад верхів'ям доземного світ, якому не було рівні.

І тепер вона нахилилася побожно над пергаменом, — чорні стяжки брів теплилися як шовк.

— Скажіть, матінко, що прочитуєте там так пильно, коли ви не книжні? — поспитало дівча крихітку лукаво.

— Три краски бачу тут, дитино, — чорну, червону й золоту. Або ж цього не досить? Я читаю в них так само, як ти у буквах, з яких кожна називається окремо...

— Червоні знаки пригадують мені рожі мойого веснування, музику гірських жереловищ, твій перший сміх...

— Чорні знаки, це шнури сліз, спомини образ, сумнівів і темної шарпанини, якою томиться душа зведена й обманута.

— Золоті ж букви, ніби день на відлеті, кидають у далекі шляхи чудові світла свої. Це корона побідників, тріюмф пригніченого, визвольний спів раба.

Усміхалася, тінню сніжного рантуха, прислонюючи стрічки щонайгустіші: шнури теплих сліз.

— А чому он ті сторінки намічені у вас заставкою? Я її не клала там і виджу уперше.

— Це стара історія про доньку дружинника Ігельда, моє дитя. Ясиня приглянулася сторінці і стала читати нескоро:

— Князь... нікий... пелепонисійський... купи... отрока... скиф'янина родом...

— Нічого тут про Ігельда нема, — сказала здивовано.

Аж тепер веселий блиск зрозуміння заграв в її очах, сплеснула в малі руки:

— Краще ви вже читайте, а я слухатиму.

Небо нахилилося за вікнами так низько, що здавалося, досить витягнути руку, щоби черкнула блакиті.

— Ігельд був дружинником Осьмомисла, — розпочала свою повість бояриня. — У нього була донька, дитя пещене, не грожене, зіниця ока. Коли з пустощів завела танок замість ранної молитви, розсипавши по плечу волосся, ніби плащ княгинь, сіроока, з порфірними устами й купкою веснянок верх струнког носа, здавалася веселою істотою, яка заселює молоді жита.

Ігельд погиб у далеких землях серед походу. З цеї пори все промовчане й неподілене дівчинка висловлювала піснею, хоча є чуття, я'ких не годні зобразити ні тон, ні слово.

Трапилося, що незнаний боярин з каплями рося й чатинням у довгому волоссю гуляв на ловах у борах Бескиду. На якомусь збіччу, прихилене кришею до квітяної косовиці, стояло людське житло.

Був підвечір, — перед хатою кружляла серед танку Ігельдова сирота. Рамена в уставках простелила високо, як двоє крил джої...

А пісня? Вони були напевно підслухані птахами, ці стрімкі ніби урвища оклики і сміх піднебний!

Через декілька день щасливий ловець гнав з дівчиною білими плаями в сонці, туди, де шлях на Галич. Оклики переможця лунали стома голосами по росистих ярах тоді, коли його добич відгортаючи в перелеті гілля смерек, думала з неспокійною жагою:

— Як то там за соняшними обочами Лімниці і ще далі, де кличе туга? Якими весільними казками звитають її зелені гей рута потоки долин? Які, ніде не чувані, пісні почує в садах нової оселі, куди увійде з цим на краю завої срібним грошем, ладкаль-ницям у дарунку?

О, мріє дітвака, о стиде! Як липке бодяччя за придолом сукні довелося волікти життя, у якому було все, крім щастя і крім пісні.

... У теплий підвечір один жінка ловця вийшла у гай назбирати зілля для ліків. Далина розгорталася золотом, на обрію мріло, як сон, смугасте горбовиння і в три стрічки збігалося роздоріжжя, де на шпилю ставника чорнів глек із попелами давно усопших.

Рвала зіркатий оделян, пільну гвоздику, маруну та обмірковувала, кілько гребців ще й розкидальників вислати завтра на грудик, коли це чийсь голос обіч:

— Мацути, бортника, хутір де?

О, як святочно зжахнулася цього голосу, проймаючого немов музика сопілки! Зілля сховзнулося з її рук, незв'язаний серпанок сплив продовж молодих пліч.

— Мацути хутір? А он де в яру, в орішині, як кубельце! Добавила не до речі:

— Кметі там вільні споконвіку...

З високих трав виринув їздець, кінь, як галка, юнак у зелених лудах ніби в молодий ліс вгорнувся, між згортки риз сизий сутінок. Колпак з егреток топазів косився над чолом без порока.

Подумала полохливо:

— Поява старих часів, паж з почоту Гаральда Сміливого. А юнак стихлий миттю, ні то заслуханий в настирливий дзеркіт плисок, ні то здивований моментом, вихилився з коня:

— Я Ольстин з Нараєва, — а ви? Хто зове вас своєю донькою, дружиною?

Відповіла не зараз:

— Чоловік мій княжий осьмник, — хіба його знаєте? А сама я з далеку, витязю...

Вказала рукою фіялкові профілі гір на овиді, очермлені світлом заходу, як одна грань.

Незнайомий заслонив рукою очі, помовчав хвилю, а тоді повернув бахмата й глибоко склонився дружині осьмника. На устах у нього дрожав усміх насолоди й жалю, як сльоза, що у сонці повисла верх вій. Заколихав гордовито чудовою головою, свиснув у простір та пропав як сон.

Прийшла осінь, розсипалися ловці лісами, хижий гомін сколихнув задумою гір. Княжий достойник з сокодом-винозором, випханим пугачем й чередою собак сам один верстав ліси на бойкій гульбі.

Ніччю раз зчинилася пекольна хуртовина, — туга опиром звалилася на груди й серце мнялося з нудьги, ніби трепета біллю листя проти неба. Під стелею пішла гонитьба й голосіння, шум дощу — тисяч чорних крил.

— О, горе! — завивно гуділа стеля, скавуліли челюсти, скрипіли засуви дубових дверей. — О, горе!

— Досить, Стрибоже, досить! — шепотіла поблідла донька Ігельда.

В цю мить причувся її тупіт кінських копит не від шляху, тільки від піль. Минула хвиля і проти її ліжка стояв княжий осьмник весь у дощі й болоті.

— Зодягайся, ходи! — цвяхнув словом, як ремінним бичем.

— Що з тобою, пробіг, окаяний! Куди ж піду у таку ніч-завивницю?

Він хвилювався дико:

— Ходи ж, кажу, — не гайся! Гість з дороги, під кленом край поточини жде.

Вдивилася в нього ошалілими очима, та у тьмі не було видно нічого, крім білого п'ятна бояриного черепа.

Ніби приослаб, усів із хриплим стогоном утоми:

— Це я... в блудницькім лісі оленя собі сполював... Допав його у хащах, — стріла у шиї не моя. А з-поза дерев скаче Бізна, руку підняв:

— Мій!

Згадав я стару зарву з-перед літ, гей зуб від вітру защеміло під серцем... І не зчувся я, як грянула моя стріла проміж смереки.

Звалився, ніби вбитий небесним громом.

Погнав я туди, хиляюся срібло відняти, з колпака егрету дорогу, а він дише кривавою піною, очі в одну міру... Це не був Бізна!

Аж тепер збився я з тямки дотла: ні оставити живим, щоби свідчив, ні штовхнути в груди, щоби сконав. А роги грали щораз...

Доволік я його на обіч, де ждав мій кінь, — перекинув перед себе, погнав!

Провів рукою по очах під навислою хмарою брів:

— Омрачило мене, привіз собі мерця під поріг. Жупанець на ньому як день, парча в золоте волокно... Похопився, чисто вогонь:

— Садівникове заліззя де? Виберем яму в ярі, поки ще досвіт. і час... Діли ж зі мною радощі й смутки, дружинонько, розрадо!

Не ховай своєї величности за квітки й занавіси... Виходь, виходь на герць з життям, укуси того, що я!

Волік її у виноградник, у піврозвалену повітку між травами, де садівник клав на ніч своє знаряддя, а ненависні слова пашіли на її плечах, як подих пекла:

— Жупанець на ньому, гей день... парча в золоте волокно...

Випрати б із крови, а?

— Остав! — боронилася дико у сміхові наруги:

— Ось боярин... Княжий осьмник, га-га!

Оподалік поточини, під кленом, обитим з листя, горілиць простягнувся юнак. Дощ стукотів об чоло без порюка, слезив повз брів, здвигнених острим здивуванням, мив криваву піну з уст, на яких застигло слово, промовчане навіки: сльоза, що вже ніколи не збіжить із вій.

Спохитнулася об стрижку своєї хусти:

— Ольстин!

— Еге ж! — засвідчив нерадо, — він...

Дими досвітку займалися над полем, як руки обоїх, гнані жахом, неоднаковим, обрівняли вирву проміж горбовиння і боярин заговорив опівголоса:

— Ходи...

Йому відповіло мовчання.

Ждав ще майже весело, коли вона у жалібному пориві заплакала навзрид, б'ючи простоволосою головою об клен, осипаний з листя:

— А будь же ти проклят від Бога й від Перуна! І нехай ні мої сльози живі, ні тамті умерлі не падуть на оцю хусту, або на землю, — тілько на тебе, на тебе, на тебе!

Рожевий кабатик двигався на грудях Ясині стомленим віддихом.

— Несамовита картина, — сказала з дрібною дрожжю пліч. — Я воліла б почути пісню гірського гнізда.

Жінка Словита глянула вдумчиво в молоде обличчя, осміхнулася до своїх таємних думок і несподівано постелила голосом, ніби сонцем по верхах гір.

Ще змовкла на хвилю, проникаючи Давнину сірими очима, а тоді... солодка й нежданa пісня пронеслася ніби полонинський вихор над гребенем Чорногори, розсипала сліпучі квітки незнаного вирію, заграла ледом-стужею шафірових висот...

Це була пісня, підслухана напевно птахами Бескиду, та сама, якої ритм відмічували стрімкі, мов урвища, оклики й сміх під саме небо...

Давно тому, в заранні літ, вона ж не хто, співала її у гірському гнізді Ігельда.

НАВОЙКОВА СІМ'Я

XX

"У новую світленьку заховалася,

Та в новее платтечко убиралася,

В золотеє зеркальце удивлялася,

Сама своїй красоньці дивувалася..."

(з нар. пісень)

Боґна, Навойкова бояриня чужениця, стояла перед овальним мідяним зеркалом і поправляла прим'яті згортки завої. Тут висуне повісмо жовтого, мов шафран, волосся, там опустить на плече рубець з лиснючим забором, розглядає себе... Сіро-голуба сукня з передом розшитим пацьорками аж по самий рясний приділ, що ляг віялом на землі, підчеркала її хитру вроду, гнучкий стан, білину зрум'янених щок...

Два недолітки з високо підголеним довкола голови волоссям дерли саме один одному чуба, гралися в морських розбишак.. Попружки поскочувалися з розхристаного одіння, з ходачат по-розснувалися по долівці рябі плетінки. У глибині вікна видно було швачку, як куняє, шелестить тугим шитвом, в'яне.

— Цитьте! — скрикнула нагло бояриня, прижмурила й так узькі очі й наслухувала.

— Живе Господь у слугах своїх... — роздався з порога чийсь вкрадчивий привіт.

— У добрий час, патре Рафаіле!

Сплеснувши радісно в долоні, як дівчинка, бояриня вела свойого хилого гостя у світлу світлоньку, пусту.

Стояли там здовж стін ослони вкриті налавниками, дві-три. скрині із смугнастого бересту, під коверцями, а в куті кіот з оливним світильном.

— Миром коло вас, боярине?

Боґна залилася рум'янцем захоплення:

— Живемо, як в обітованім краю, любий патре! Ви з Кракова?

— Передвчора. Втомився я дорогою серед рідних злиднів, убожества й тьми. На замку — грубо, просто... Наша вітчина задихається пісками, чахлою сосною, багном... А, забув: від єпископа Фулькона благословення.

— Спасибіг! Сідоглавий брат моєї матери не забуває мене в чужині. Чи все няньчить він собак та годинники мудрує? Ви були там? Бачили його збірку старинних теодолітів та ґномонів? Вавілонські хронометри з трикутними вказівками, як носи? Цифровані по-арабському пугари, жіночі уперізки зі складаних у слоневій кости пластинок з рисунком зодіяка в емалії?

— Оглядав. Вигрібущий ум громадив ті дива. Але важніше всього: Лестько, князь наш, надіється, що коли на це прийде пора, пособите одній важній справі.

— Я готова тілом і душею! — згомоніла Боґна і поблідла від побожного схвилювання. — Кажіть, про що йде річ?

— Треба вговорити на днях княгиню, щоби приняла мене на довірочній розмові.

— Вас? Це неймовірне!

— Просьба Лестькова до вас, повторюю.

— Спробую, патре, очевидно. Всіх хитрощів ужию, будьте певні.

Засміялася бадьоро й говорила далі:

— А тепер питайте з черги про успіхи нашої місії за час вашої відсутности у Галичі! Наша "колиска" перенеслася оноді до власної хати, схованої у глибоку зелень перед непотрібними очима. Від самого досвітку матері з дітьми текуть. У запопадливої Агнії, ви ж знаєте? пекара Кукши пасербиця... сходяться на забаву діти цілого підгороддя, кожне одіте нами, пригріте, хлібець д'хаті несе... Отак ми схиляємо до себе непомітно цих найчисленніших, що колись приготовлять тут нашим нащадкам розкішне крісло...

— Труду не жалієте, боярине. Ляховка з вас без догани.

Боґна заколихала головою:

— Труду, патре, не має ніякого! Вони прості, добрі. Приносить мати дитя: возміть, каже, задавка пішла, в хаті не збережу! Четверо було, якби хто руками зарізав і пішов. Ось вам послідне.

Засміялася тихо:

— Очевидно взяли ми, наші молитви твердить уже як сорока. Повернулася в'юнким нахилом д'зеркалу, звідки просіяв ярко блиск її упліток під завоєю, й правила солодко:

— А ще одною добиччю хочу похвалитися, мій же це подвиг, не чий! Живе ось недалеко золотар, Байдук...

— Знаю, знаю! Напрестольний хрест його роботи хочу завезти княгині до Кракова.

— Цей Байдук, — продовжала Боґна, — подружився торік, весною, — молодесеньке дівча взяв. Чайку... Ні гривни за нею, і ні звертка полотна... Тілько всього, що очі й коси понад всі. Сам він дука, тому імення...

А тут вдова одна, Оршуля, теж зі Сандомира, в клопотах і опинилася: трьох синів недолітків годує, нікому майном правити, воно ж у неї кораблями по морях плаває! Давай я його гостити, уговорювати, на вдовине подвір'ячко хилити... Роздумав, та в один день кинув дружину — всім навдивовижу.

Засміялася стиха:

— Ця до матері, та мати лютіша вогню! Аж коли вона з хати, тілько тоді візьме дитя та погодує.

За це нашій купчисі, — як із роси! Відколи Байдук біля неї, набуток сторицею береться, — зарадний золотар! До якогось часу вдовині діти помовчують, а там підростуть та ногою покажуть непотрібу дорогу.

— Наш гріш, наша сила! — твердо уловів Рафаіл і будьте виріс від власних слів:

— А там жменя круп вдовиці, сорочка на хребет в'язня, одно, друге подружжя. Знатне діло наладжується!

— Проповіди ваші вище всього! — з палом засвідчила Боґна.

— Вони тільки загріті витревалою думкою, нічого більше. Коли ж, як не у святий день неділі, можна підійти близько соток мягких як віск у сяйві і благоуханню людей? Слово — це меч, це пастка, що хочете!

— Правду кажете, патре! Воно також сила слабих. Але хтось до нас, увійдіть!

Се був Гліб Словит, травлений вічним неспокоєм, руда борода клином мигтіла, як білчин хвіст, очі бігали наскоси, криваві, ніби й не хотіли світу бачити інакше як проміж кров.

— Від Лестька, з Кракова! — обрадувався невгамовно і тер ізхитра веснянкуваті, велетенські ручища. — Добро, що в пору! Доручення до мене мабуть?

Монах з ореолом глянув на нього в повазі й мовчанню попри ледве замітний рух погорди:

— Роз'єднуйте! — сказав тілько.

— Ай, чоловік мій на перехід недобрий! — схопилася нараз бояриня. — Прощайте, он він іде.

Вийшли, але другими дверми, на сад, а звідтам фірткою над пільний струмок увесь у весняних квітках, у лотачах. Тоді звіялися мов дим, кожний про себе.

Навойко, високий. Широкоплечий, з м'якими карими очима, скинув із себе лицарський пояс і претяжку опанчу зі зеленим підбоєм. Він сів подратовано біля дітей, що причикнули над мискою зі свіжим сиром.

— Днина як мід, а служебки довкола колодязя обхлюпуються водою, як коли у празник на Розлавах... І так з усім, так всюди! Лоском йде старе, а нового не видно!

— Щось ти, Ваську, сьогодня ні сіло, ні пало вередуєш... Це мені нітрохи недовподоби!— — зачулося від сіней.

— А чого ж це на нашім обійстю повно лінтяїв, а при жорнівці ні душі? — корив Навойко наряджену жінку.

— Ще мало надриваюся з досвіту до ночі? Ще тобі недогода? — наїжилася Боґна і стала доразу багрова.

— Ой, ти в мене господиня, свині в вікна скачуть! — махнув рукою Навойко й взяв на коліна свойого любимця саме по постригах, що і звався: Любко.

А старший пристав до матери, от як бодяк:

— Коли ви озмете нас, мамко, поглядіти на Вислу? Обіцяєте, а не чините!

Боґна кинула їдкий погляд на свойого Навойку і мило відповіла:

— Жди, вскорі я возьму тебе туди, до вуйка єпископа. Гарно так у Сандомирі, Господи! А по хатах яка обстановка, одяги, їдіння, до чого вже тонкі обичаї! Бува, вийду у Кракові ранком у княжі теремі, одіта в гатлас, як небо, і намисто з маргеритів, то князь, Лестько ніби у проході зупиниться, квітку у мене попросить... Любується один раз квіткою, а другий раз мною.

— Зовсім, як у дожи Дандольо... — рік Навойко і глумливо закашляв у долоню.

— А потому йде вуйко єпископ і подає мені...

— Вавилонський хронометр! — втішно скричав догадливий старшенький, аж мати справила його сердито:

— Руку до поцілування, моя дитино.

— А коли це, мамо, краківський князь сяде вже у Галичі?

— Не знаю, ластів'ята, не знаю... Йому покищо гарно дома, то й сидить.

— Перекажіть, мамко, нехай приїзжає. Я йому тоді коника вороного подержу... — простодушно готовився Любко.

— А я йому мечик вигострю, як шибку... — нахвалявся щодуху другий, Доброгост, і очі, блідо-зелені очі матері засвітили очаруванням.

— Геть мені відси, геть, до одного! — несамовито скричав Навойко і схопився з ослона, готов сам бігти у голий світ. Ослін загойдався та звалився із грюкотом на долівку і в бояринові немов теж щось провалилося в досмертну темінь.

Він розгубив себе так, що на відході вдарив головою у сволоки одрини та ляг як камінь зі своїм нестерпним стидом на тверде лігво, — був сам.

— Спасибіг боярині, казкою погодувала! — зворкотіла голодна швачка і стала за шитвом ще менша, як була.

А Богна з принадною посмішкою стояла знову перед дзеркалом, чубатила жовті кучері над висками і раділа собою, ніби павочка на сіножатці, на росі.

ЛИС У ТЕРЕМАХ

XXI

"Нехай загородять, де вороги ходять,

Нехай стежка буде, куди ходять люде".

(з нар. пісень)

Сутеніло.

Якийсь хилий, чужинецький чернець прив'язував нав'юченого ослика до модрини край замкового рундука, а тоді склав сухі руки на грудях, як до отченашу, і закричав проймаюче, аж у всіх вікнах, отвертих ради вечірного вітру, появилися жіночі голдви під чільцями з райдуги:

— Жертвуйте одіж невкритим сиротам Галича! Жертвуйте одіж! В однім із вікон майнула голова білявої служебки Звіздиці, молочної Богниної сестри. Кивком руки вона звала монаха спішитися, сама ж зараз спряталася в тінь.

— Ідіть в он ті двері... перші ліворуч! Княгиня сама!... — зашепотіла назустріч йому у мрачних хоромах, дрібна й гладка, гей равлик, пахуча розмайраном, що ним саме змила волосся. — Тілько не знаю, чи що вдієте з вашою ходою туди? Як на те, княгиня сьогодня нікому не рада, господин отчич недужий...

— Тим ліпше, ластівко, тим ліпше! — тихо засміявся монах. — Кращого моменту зі свічею піднайти годі.

Обтягнув волосінницю під білим, чернечим шнуром,. — направився іти. Низькі двері вилискувалися здалеку п'ятнами мідяних оківок, закоцкотів, увійшов.

Лікар Негемія сидів вже довгу хвилину край постелі старшого князенка й мовчав. Він був і так малоговіркий.

Сновигав вечірний сутінок та обіч на кріслі стояла вже свіча в глиняній обгортці, полум'я торкав нечутний продув, світла і тіни різьбили мов у каменю сухий профіль Хозара. Вони підчеркали працю чола у зморшках, як стріли, у блиску опукої лисини, підсичували міць ока, покладеного на простерте горілиць дитя.

А жара брала своє: ярко горіли малі вилиці й крізь щілку відхилених, з темним налетом повік, синявіли звернені кудись у глиб, сторожко приспані очі.

Лікар Негемія приходив двічі на днину, сідав проти ліжка, чорнім, шовковім уборі з прошвами по боках, зісував у зад лисини свій теж шовковий наголовник і скупими словами, що їх перепускав через цідило перелетної величі, давав хатним доручення. Іноді, добував із-за пазухи вузьку стяжку пергамену та і зачіпав очі, як кігті, об кострубаті хальдейські фігури, що вияснювали взаємини небесних констеляцій та рисунком, заслоненим от як тайна, мітили крилаті дороги зір.

Що міг він найти спільного між тими знаками й долею дитяти? Ніхто не розумів, хоч знали глухо, що в нього доступ до якихось дивоглядних, герметичних книг і що він будьте ланцюгом мудрости скований з ученими Греками та Хозарами свойого часу... Пошіптували, що з чарівних зеркал берилю читає будуче, віщує судьбу...

Коли бита непокоєм княгиня вперла очі в Негемію, він встав, доповнено підпер бедра жидівським обичаєм і заговорив про погідну весну, пригожу, про те, що скрізь оранка, аж мило, — а тоді верг на себе обшиту куною довгополу хозарську мятлю і побажав княгині доброї ночі.

— Що ви? — окликнула його вражено. — Відходите?

За всю відповідь Негемія поклав руку княгині на чолі дитини: було вогке, на висках перлився цілющий піт.

— Спить, як по купелі! — засміявся.

Через хвилю його кроки залунали по кам'яних сходах і всякли в радісний шум дощу.

Аж тепер княгиня будьте знемоглася від чергового вражіння, — вона заплакала, цим разом над собою. Упала в низьке крісло, вкрите коверцем, і роздумувала над завтром.

Міркувала у сотний хиба раз, що жити у Галичі стало не під силу. У якій дикій крутіжи тривог поверталися її дні і ночі? Яким джерелом мук ставала кожна, перша з краю подія! От захворіло дитя — і її серце розгойдалося як гилька на глибині! Визвала лікаря і не вірила йому ні хвилини. Хиба ж це не була нагода до розбогатіння? До токми зі скритовбийниками, які перекуплюють покоївок?

Ось на днях Марицю, яка вертала з вечірні, у місті задержав гойний якийсь боярин, питав її, чи не хотіла б мати такий хутір, як ось цей, Шумавинського, на власність?

А от нещодавно в хилій вулиці старого міста перестріла вона, княгиня, попенка Кормильчича... Він учинився оперед неї без всякої шани, виминув княжу колісницю своїм бойким запрягом в мідяних оківках та ременях строчених годоваблем і всю довгу дорогу аж до

Воскресенського монастиря збивав її нарошно в очі тумани вуличної курняви.

А Дарославич, — або ж не важив на решту її спокою, коли обриджував її життя сплетнями, будьте вона легка на вагу людина? Його очайдушна правдомовність тоді, коли чув себе поза справедливістю, запевнювала віру клеветам, які протікали аж до неї і давали відчути уперше в життю злобу знехтованого поклонника.

Схилила на руки тепле, з впадинками лице, голову в дрібно зрішеній намітці, корила думками Мстиславичів, які недолюблювали Володимира, та доборолися до того, що дівчина з пісні:

"Уповала та на камку, на кирею,

Думала бути попадею, —

Вона тої киреї не зносила,

Ще й батьківську свиту загубила..."

Роздумувала:

— Рафаїл, хоч який здержливий на слово, проговорився в присутности Навойки, що Лісконогий скочить на Володимир, — доки літко стукне, — казав, — зрине на Волині. То вона не барилася, вислала знову бувалого Скобейка у Буду, з великим зовом, нехай Андрій верне Мстишине гніздо Данилу...

Місяць як посол дома, голіруч, з чемними висловами тільки... А події розвиваються з днини на днину!

І до старого князя Юрія слала на Литву, в Турово...

Тепер, йдуть чутки, Лісконогий топче вже кіньми вітчину героїв, списами оре чорнозем, мечами скородить займанщину... Паломники й міняйли, що з весною повиринали проміж села, сповіщують гибіль Володимиру, останній суд світові...

Зіщибнула залізцем нагорілу плетінку свічі й слухала весняного шуму за бервенами теремів. Уха її були повні жалів іздалека: зачувала у них голосіння матерей за синами, що гинуть ось на стійках від стріл свойого таки насильника, старого як гріх Чорноризця... Чи здержуть його грудьми Галичане? Загородять списами дорогу, відштовхнуть злодіїв Суздальців за Серет?

У той раз хтось із силою підніс дерев'яний засув у дверях, але нерішуче зупинився...

Відколи зрадницю Зое заперли у монастирі грецьких калагурок у Карпиці на покаянні, не було кому з шумом риз і дзвоном слів справляти гостей в світлиці.

— Увійдіть!

На порозі явився Рафаїл. Він хвилю призвичаював око до нахлинувших красок. Перед ним, на тлі гаряче-жовтих шиб, з правою рукою, покладеною на грудях, ніби ікона на позолоченій блясі стояла Романова княгиня.

Монах схилився у глибокім чолобиттю, а тоді якусь хвилю глядів з вагою на молоде обличчя.

— Милостива княгине, — злебедів, — приходжу в тайні. Моя ряса, хоча вона й латинянського крою, повинна бути запорукою правди моїх слів. Коли вам миле життя ваших дітей, слухайте.

Патер Рафаїл переймив у погляді княгині лискавку негодування, тож сказав різко, як той, що важить все: на галицький і володимирський стіл сунуть Ігоревичі. Коли ніхто вам на грозу моменту не отвирає очей, то це найліпший доказ, що в крузі ваших другів... чаїться зрада! Утікайте!

Темний рум'янець вкрив щоки княгині і зараз же нагла блідість облила їх біллю. Гордий сміх сховзнув по бойких устах, згас.

— Або ж пристоїть втікати — княгині?

— Матері пристоїть.

— Куди ж то, патре?

— До Лестька! — викинув із силою. — Руським княгиням над Вислою раді. Оце ж і доказ вам...

З поспіхом вимотав із рукава волосяниці старинний псалтир і рік з шаною:

— Лестькова мати, — київська княгиня Олена шле вам цю книгу, річ божу, з тим, щоби вона вела вас миром туди, де серця створені і немає зради. За цим прощайте хіба, милостива княгине!

Хвилю наслухував, насторожений, хилий, з пальцем на вузьких губах і добавив шепотом:

— Цю ніч... на північнім шляху стоятиме кований віз, критий, двоє сільських коней. Везтиме людина певна: я сам.

Він переломився у низькому поклоні, мов виструганий з дерева невмілою рукою і тоді на його голові майнув великий, бритий ореол з вінком чахлого волосся.

— Сараценів я воював, у хрестоносним поході за Христа кров лив, — додав іще з осміхом, — будьте безпечні!

Двері закрилися за гостем, як вода, і зараз залунало ще раз у сутінки обійстя:

— Жертвуйте одіж невкритим сиротам Галича!

А через хвилину:

— Простибіг, дорогі, простибіг!

У богоугодній покорі монах постояв ще трохи під модриною, непомітний, убогий, а тоді відв'язав ослика з обильним набором і щез.

ЛІСОВА КАЗКА

XXII

"Нехай мої чорні коси буйний вітер —

Нехай мене молодої ніхто не займає"!

(з нар. пісень)

Старий Скиба зняв хутко водоноса свойого з пліч, витягнув журавлем повний і воркнув і'д сторонському хлопчукові, що пас зором панські двері:

— Боярська дочка, де? Ось вона на конику герцює, переймай!

— Чого це він? Ясиня під'їхала рисцем, весна життя сіяла а кожного її руху, зелена ляма різьбила її як куклу. Завоєю шелестів поранний

вітер. Повернула лице просто, — його оваль брав за серце м'якими обрисами черт, — відхилила чоло вбік, профіль рішучий і строгий здержував осторонь. Дві душі цього обличчя сіяли окремим і наявним чаром несподіванки.

— З Глухого Кута біжу! — заговорив підросток. — Посилає мене до вас Зезиля, занемогла! Хоче вам щось потрібне розповісти. Відай на вмиранні старуха!

Пастушок у конопляній дранці до кісток пролепетав все це одним віддихом, багровий від вражіння, від казочного виду...

Зезиля вмирає!

Ясиня була поражена несподіваним ударом.

Словит поселив Ясинину няньку разом з її чоловіком, пасічником Дорошем у Глухім Куті, недалеко Галича. Боярин мав там рибне озеро та добру пасіку. Старі жили без вибаг у хижі, вкритій корою, з ними коза — годовальниця...

У довгих сорочках, гребінних, ходили обоє кожного ранка над озеро кормити довговічних коропів, оброслих водяною слиззю й сивим мохом. Вечером знову удвоє йшли у щоденний обхід по пасіці. У баби в руках сорокатий дзбан з вечірньою водицею, окропити кожний улик на сон, у діда під пахою грабельки перегорнути сіно між улиями, аби рівно сохло.

Всю просту красу цеї картини повторила пам'ять Ясині в цю хвилю, коли слухала босоногого вістуна. Дівчина захопила на оспіхах жмут дивоглядного коріння, що росте повикручуване дико в провалах Чорногори. Воно нагадувало клубок гаддя, яке вцілилося в себе серед борні і дивно, що не чути зловіщого шипоту десятка пащек...

Загорнула свій лік у хустину, скочила на коника й справила його на Чешибіси.

За нею поплентався незвісний чередар, простоволосий.

День був червоний від пільної гвоздики, вогників під росою і голубий від розтулених дзвінків. Повз дороги струмок, узький, як стрічка, біг і співав.

Над головою Ясині колихався яструб. Його хижі обриси золотив пливкий луч сонця. Воно лежало насипом по дорогах, світило верх дремливої води, що жевріла проміж незабудьки й рожевий гризівник.

Житло дорожника з соняшниковим полем обіч зажовтіло, зникло й Ясиня побачила як схилений над вирвою, роздертою колісям, дорожник направляв пильно небезпечне місце. Сам осьмник мав провірювати путь із Галича й мости на Лукві та притоках, багато ж треба до зарви з бідаком!

Велика дорога розділювалася у якимось місці на дві, — бічна, вузенька, бігла в ліс. Ясиня справила коня туди і зелень з шумом вдарила об ляму сукні, теж зелену.

Було вогко, глухо. Тілько каня, що зазріла, видно, дешевий облак удалині, покрикувала на дереві наче крізь сон, — високо й впротяж.

Глушею бродять темні сили, то Ясинине серце томилося злегка. Ще тілько цей ліс, а там ужитне поле і у вінку старих лип безпечний Глухий Кут.

Ставало тепло, дурман лісових пахощів снувся тяжко проміж дерева. Кінь дівчини настолочував круглими копитами цілі острови суниць і вже мала зіскочити назбирати жменю, коли навперейми її виринув із

темряви їздець, кирея з полетом застібнена на лівім рамені, колпак косом, чуб аж на брови.

— Доброго вам дня, боярівно! — окликнув свою втіху.

Злякалася і подала убік від вражіння.

— Це тільки ви, Славно! — сказала подратовано і придержала рукою роздзвонене серце.

— Тілько я, Ясине... — розсміявся криво, миттю закинув гладку поведінку, будьте одяг не на нього шитий, скочив із коня, ухопив руку дівчини, обмотану червоним повіддям, а тоді шугнув як вихор на її карого бахмата. З силою притиснув дівчину себе й з п'яним свистом тріюмфу — пігнав.

Глухий Кут торчав ще хвилю на блакиті темним обрисої садів, як вінком з розмайрану, а там пропав з очей.

— А, злодію! — дико пручалася Ясиня, але дужі руки хижака держали її на місці.

— Цить, боярівно, цить! Могорич давним-давно з вашим батеньком запитий! Не вірите? А ще в мене перстенець ваш, що на зав'язинах уронили...

Блиснув сердечним пальцем, де сяяло кільце з дорогим каменем, залюбки глядів у темні очі, що сипали іскри погорди. Сміявся, як із доброго жарту, і регіт відбивався глухо у глибині дебри з голосистим потоком на дні.

— Ви затіяли торг мною, ви посміли?

Ясиня перестала нараз розшукувати слово болюче, мов удар у лице, і з відвагою розпуки зібралася в собі вся, до скоку...

А там, у кучерявих водоворотах, гнав наглий бистрець через тісняву зубчастих берегів. Сіра вода у сірій кам'яній колисці, кидалася несамовито. Світлий кур горів купками над кожним лютішим бризком. Розчапірена, в'юнка плиска то поринала у ньому очаровано, то кружляла мов опалена вогнем довкола жовтого вару...

З усіх сил своїх молодих м'язів Ясиня перегнулася взад і пружна як сталь відбилася з рук насильника, — тоді ж сталося щось несподіване.

Хмільний від чаду перемоги Кормильчич захитався, але застряг ще кріпше в сідлі, з люттю стягнув зубела і гострими залізцями здавив черево рисака.

Вкрите рясним потом звіря стало дуба і ціяим масивом свойого великого тіла сховзнулося по одній з ялиць, кинених верх потока та стрімголов злетіло з їздцем углиб.

Викиненій з сідла на збіче провалля Ясині здавалося, немов вона снить... Доперва стогін звіряти й здавлені шипотом болю проклони Кормильчича отверезили її.

Вихор не біжить так отвертим шляхом, як вона побігла тепер верх ховзьких ціляків на опікунчій кладці і пропала між деревами у своїй зеленій сукні, чимраз менша й непомітніша, подібна згодом до зеленого вогника між вересом і пісками лісових стежок...

— Мій коник... мій, понад всіх! — плакало Ясинине серце. Сонце стояло добре високо, коли півжива, з жаром у горлі, з придолом сукні, обдертим об бодяччя, оглянулася кругом себе: ліворуч світили голубі мазанки, у садах знову, на пригорі, кучерявився усатий виноград. Якась

пастушка правила насмішливо і'д другій, обі невидні поміж горбовинням:

— Що ти, Маруно, свою Пацьорку язиком лижеш, що така гладка?

Он і дорога поміж сливи та вишні і двір, гей крісло, ґаздовитий... Ставище! Останком сил Ясиня вдумалася в це, де стоїть; і з зітхненням повної байдужности упала на чийсь липовий поріг. Двері пішли на боки, змисли дівчини торкнув запах свіжо зі сонця принесених сувоїв, меду на вишнях, гіркої м'яти... Хтось схопив її мало не в цю ж мить, волік під рамена у хату з усіх сил і високий голос гомонів упротяж:

— Води! Алло, Фроне, — гей!

Була це хрестна Ясинина мати, бояриня Гуровичка, паня Василиса.

ПЕРЕД БУРЕЮ

XXIII

"Стоять намети як біль біленькі —

А в тих наметах сидить, господар,

Стрілочки струже і в лучок кладе"...

(з нар. пісень)

У Галич звалилися нові полки угорського війська. Загуло, загомоніло по всіх дорогах від крикливих чужинців, що сиділий на своїх малих кониках без упряжі, без поводів, одним тількай мотузком оперізавши десницю. Пестрі таламани, червоні й зелени стрічки при вимащенім і заплетенім у дрібушки волоссю вояків давали незвичайний колорит

улицям Галича. Тонкими як стріли вусами, що їх закладали далеко за уха, вони лякали дівчат і дітей, вели себе дерзко і не просили за прожитком, — самі брали.

Особливо увихалися на західнім пердмістю, де побіч Сурожців товпилися Жиди.

Впрочім життя в Галичі пішло по-давньому: на торговиці день у день переливалася пестра юрба, так само, хоч і з острахом, з виносили свій крам золотарі, верескливо запрошували до купівлі загорілі, довгоносі вірмени, розстеляли рантухи, мастикс і цинові блискальця проворні Греки. На своїй вулиці чинбарювали кожем'яки, покрикували щітники та котельники. Діти змітали березовими віниками доріжки попід вікна хат і ладкали як перепелиці.

Однак у повітрю неслося щось вороже...

Супроти нових героїв дня мало хто цікавився вже чужинцем пройдисвітом на Сільній площі, що стояв там у таламані — панцирі з твердого сукна й широкополім капелюсі з заморськими перами та встромляв ситі руки за уперізку з ширинки на животі, нликав нарід зупинятися. Хіба одні вуличники, що валялися по, зарінках, слухали ще барабанщика, як бив у барабан і об'ясняв, що вельмидостойний чужинець, посол німецького владики, шукає наємного лицарства до хрестоносного походу. Тим, що вступають у дружину, трийцять гривен срібла на руку й зброю, кожному ж чурі п'ять битих гривен...

Міщанство, зацікавлене ходом подій, живо обмінювалося думками. Старий, мудрий Олов'янець, голова цехів, вернув хворий з-під Збаража, куди вибрався стрічати своїх слуг з набором дорогого футра, але вже припіднявся настілько, що брав участь в нарадах старшин.

Дім Олов'янця напроти монастиря св. Онуфрія був місцем, звідки йшли всякі тихі доручення, де була станиця добровільної сторожі і куди текли та відпливали підростки-звідуни, що слухали як трава росте.

Саме тоді явився у Олов'янця Держко, тивун. Від дня обману, через який будьте ще раз вмер його син, він подався, от як хата, що зрубом осувається в землю.

Олов'янець у постелі, з лицем закутаним у завійки, налякав його.

— Вас хто так обезвічив? — скрикнув із порога. — Закутані, .як Лазар у домовині... Вмирати ладитеся?

— Відки мені знати про це, коли я ще ні раз не вмирав? — сміявся Олов'янець з-під білих хуст. — Питаєте про оцю язву від меча?

Він показав широко розщіплену рану під листям арніки. — Пригістне привіз з дороги! Тепер це ніяка новина...

— Варко! — загукав через стіну до пекарні, де чиїсь меткі руки перемивали посуду, немов дзвонили в дзвінки.

Явилася господиня з білим личком як сонечко, у тугім очіпку й малиновім саяні, шитім гладко по лінії стану. Поклала хліб і сир на тарелях з квітками, поставила дзбан пива та з осміхом саджала гостей під покутним віконечком, там, де боги у три ряди, в лелітках, синь-зіллю... Відсунула ще білі заслони з вікон, аж зачервоніло астрами от як заграва під вітер, а тоді вийшла, сама гей астра повна й величава.

— Доле ж моя гідна! — хитав головою Олов'янець. — Кілько я по світові понагибався, такої пригоди собі не стрічав! Ось їду в Збараж слугам назустріч: тілько минув Микулин, над'їхала челядь, до гурту пристало двох крамарів, таких утлих, покірних, дрожали б вони, як

клоччя на веретені! Йшло під ніч, ми вснули на возах, шумлять край шляху суходольські ліси, коли гульк!

— Стій!

Коні пішли з копита, та гляжу, ватага грабіжників здержала всі вози, далі з лайкою до нас! Чую, хтось із них кричить:

— Соболі везуть, урра!

Кинулися грабити, мої міняйлй й собі. Місяць виплив з-під хмар, бачу, на обочі стоїть ватажок у киреї гідній, у шапці з парчевим верхом, вус скубле, будьте все те весела ігра, випрямився проти мене, як свіча.

Я зціпив зуби і підніс серце в небо:

— Богородице синевідська, заступи!

Камінь, викинений з пращі так тяжко не паде, як я скочив на нього, згріб в оберемок і вбив у гортанку ніж по саму рукоять.

Клекіт зчинився, немов в озеро звалився доразу підмулений обрив.

Убили нам одного, поранили других, візникові поторощили ребра, ледве чи відійде, а мене ось як прикрасили... Ще тепер іноді кров слезить. Весь набір розтрясли по шляху і перемісили з болотом і кров'ю...

Зітхнув з глибини душі:

— Скілько горя, скілько дошкульних, від безладдя, утрат! Доки князь жив, шумовини держалися дна, а тепер? Кого їм боятися? Княгині? Свояків за горами? Стій кожний та наслухуй, звідки мечі вдарять!

Олов'янець глянув посоловілий вглиб зеленої улиці, звідки крізь шум лип одноманітно гуділи бджоли.

— Куди не поступити, Словитові пальці слідно... — відозвався Держко по хвилі мовчанки. — Той як вовк тече всюди, де б підійти, обманути, заграбити, не здержиться й перед рідною кров'ю, якщо вона йому на перешкоді. — Чули ви, може, що його дочка-одиниця пропала? Хотіла віддаватися проти батькової волі. Говорить про це весь Галич.

— Не знаю нічого, як хом'як загрібся я в оцю хижу, язв ради... — правив Олов'янець.

— Говорять, Словит підступом віддав її Кормильчичу із-за своїх обрахунків. Зависоко вже Славно підлітав, то зв'язав його з собою.

— При тій нагоді усі Словитові прихвостні погладшали! — міркував Коснячко. — Сріблом у чересах поцоркують! Один із них, путник на Афон, розчерепив торік голову старому Ісаї, що торгував медом, а другий, досить сказати, Словитів чура з ляцького вирію, Жмиволос...

— А, щоб тебе Обида поняла! — скрикнув нараз Держко і лопотливо піднявся з ослона, аж чорний кіт господині скочив стрімголов із високої постелі, майнув проміж гостей, щез.

Вулицею йшов боярин червоний, як кат. Він зупинився перед старинною капличкою край монастиря, нишпорив хвилю у калитці, зачіпленій об черес грубим, срібним кільцем, виймив звід-там милостиню і поклав на череп'яній жертвенній мисочці біля ніг нагого святця, Онуфрія.

— Дешево відмолює гріхи! — зареготався Олов'янець, аж Словит, бо це він був, оглянувся здалеку і обвів пусту дорогу витріщатими очима.

— Христолюбець, возить попа і церков з собою, але чорта у першій почести держить! — глузував Олов'янець. — Та хочби ти й розсівся, наші сторожі розставлені, у замку певні люде, по боярських житлах нишпорять наші босоногі звідуни... Всюди їм доступ, ремесла ради! Уся волость обнята чуйною сіттю, що дрожить від найменшого леготу. Закороткі твої кігті, старий лисе!

— Хтось у хату! — замітив Держко й похопився пращати, але гостинний господар не дозволив. Тимчасом пси підняли лютий лай. Хтось живо йшов у хороми.

— Здоров, брате Ганусе! — загукав Олов'янець і припіднявся радісно назустріч людині в сивій опанчі ремісника. — Чей миром ще коло тебе, старий друзяко?

Гість кріпкий, як гарбуз, з одишкою, заговорив півголосом:

— Наші стежі переловили на їлиїнському урочищи висланців Словита і'д Рюрику, у Київ. Мали хартію писану, а в ній вказані місця, де сидять табором Угри, де місто береже зброю, а де приладдя ради пожежі. — подане число залоги, намічена кожна стежечка у Галич, кожний колодязь, ставник на розпутті...

— Глядіть! — хрипко скричав Олов'янець. — Проти династії, ще й проти громади! А христопродавці, Іскаріоти!

— Хартія у нас, — а висланці? — продовжав Ганус, — не топтати їм вже трави-мурави! Виспівали все: у Словита є полку оружників, тихцем розміщений по його селах, і з цим він піде проти власних братів, одесную князя чорноризця... Так само Путята з Корелич, Дедько, Филип Шумавинський...

—— Що ж далі? Про це ворони плещуть по дорогах!

— Ми вислали людей в Красний Двір, де Словит, як лис у дебринці, причаївся і ждав. Найшли там многоту зброї, харчів, всякого воєнного придбання і забрали все до стебелинки разом з господарем. Відвідали і других, примкнули Кормильчича до якогось часу...

— Що ви! Словит попри нашу хату ходить!

Гість вдарив об поли руками:

— Правду казав соцький Момот! Він мені клав очі в голову, а я не порозумів! О, триклятий, не заяць його перейшов! Та нехай і тільки ухо з лігва покаже, вже я його закутаю! Не буде ніхто знати, йно Бог та я, ще й свята земля!

Занімів... Трепетливий, високий свист пронизав повітря і над самою головою Олов'янця вбилося у стіну смертельне залізце...

— Все одно, що в хаті, що в лісі... — спокійно покмітив Держко. — Аль Словитова стріла, братці?

Палкіший Ганус кричав:

— А скритовбивці, Перун на ваші голови!

Оперізався миттю і вибіг.

Улиця була пустісінька. Тільки у сусідськім садку безжурно і виспівували діти:

— Гей, воротарю, отвори воротонька!

Тоненький чийсь голосок питав:

— Хто там воріт кличе?

Йому відповіли юрбою:

— Ярії бджолоньки, як дрібнії сльозоньки...

І знову:

— Що нам за дар везете?

Сонце сідало надвечір у жовтих туманах, наближалася буря.

РОЗПУТТЯ

XXIV

"Ні проїхать, ні пройти,

Ні через сад перейти..."

(з нар. пісень)

Степовий досвіт, стулений росами, голубів понад тирсу, нічний шепіт трав западався в туман. Коні стояли без руху, чорну різьбу їх грудей сріблив місяць на відлеті. За кіньми торчав дремливо чотиробік возів, отаборених наніч, закутаних у ковиль.

На возах спали покотом: з-під дорожних шерстяниць темніли голови в бородах і рамена, як двері. Хтось там з купців снив саме вузьку вуличку в Царгороді, якою в пітьмах скрадається злочинець, радий вирвати повний солідів та візантинів гаманець чужинця... Вже, вже йме купця за горло, придавить об стіну, втече... Хотів скрикнути, та голос не дався, купець прочумав, було, зітхнув із полекшею, ляг горілиць.

А другий лежав з блаженним видом, як дитина заколихана в теплі або п'яниця над медом з корінням.

Цьому снилася господа біля церкви св. Мами, де заходили грубокістні, силою в дуба, глубокозорі старшини русько-варяжських полків, які служили добровольцями у цій новій Ніниві. Купець снив, як вони, розперті тяжко над чорню столів, програвають в астрагали свої десятиденні заробітки, щоби відтак переторгувати рукоятки своїх мечів, різані в золоті й кривавниках, за марний харч одної днини. Царгородські могоричі смакував ось Вовк Сірославич, а певно й його товариші: дев'ять купців-бояр, самих дерзких, самих хижаків.

А Юра не спав: глуха нехіть до себе, стид, до якого признатися стає понад силу, пекли його, і це місце душі було, мов тіло одерте зі скіри, на яке ніхто не кладе скубанки в оливі. Він лихословив момент, коли легкою стопою скочив на об'юченого коня, а ворота батьківського двора зі скрипом зле таєної наруги подали всім вість неправдоподібну, що в саму годину скрути, у переддень дужань з наїздником Юра кинув свій край, готов кочувати легким серцем по дорогах, витертих ласими стопами всяких ловців щастя, шукачів пригод.

Правда, і тут ждали його несподіванки, загрожувала небезпека від лука і барди косоокого волокити. Половчина, та все це могла бути фантастичне лихо, тоді коли це в краю — було жорстокийї певником.

Нехай, що він мав тінь оправдання для вчинку, який його, одинця знатної сім'ї, відносив далеко поза безпосередну грозу хвилини, щоби зберегти рід з високими традиціями чести, порядку і матеріяльної сили. Його серце у найглибшій своїй істоті з таким обрахунком глухо не погоджувалося і Юра чув в устах смак зради.

Так, відколи опустив місто і хату, все що стрічав по дорозі, будь воно людина, звірова, чи дерево покрай курганів, все гляділо на нього насуплено і зловіще. Навіть вітер, і той повернувся нежданo і гнав

всп'ять обох, їздця і коня, аж грива запліталася і кучері буяніли з хмарами водно.

І тоді з гіркотою спізненої застанови Юра зрозумів, що побут Ясині в Ставищах, її мовчанка, мимохіть пірвані зв'язи пособили його рішенню — дуже не в пору.

З наглим роздертям серця він з'ясував собі аж тепер, що між ним а Ясинею нема вже нічого спільного на світі. Тільки одно могло б йому привернути шану в її очах, зв'язати наново, тільки одно...

Між тим це "одно" було немислиме, — не тільки тепер, у час гибелі права, проміж клекіт міжусобиць, але й давніше, за життя покійного владара, торговельна виправа степом без відділу правильного війська а то, бува, і княжого проводу належала до сміливих предпринять. Самому ж, тільки з гуртком слуг верстати степ у дорозі домів, де другу купецьку валку у повороті з набором у такій порі зустріти зовсім трудно, — являлося легкодушне й небезпечне.

Впрочім у Юри було важне батькове доручення: провідати, нехай, що за високу ціну, тайну нового гематінону, власности славного грецького золотаря, який вироблював непрозору, скляну масу у величавій, доси не бувалій червоній красці, та примінював її до мозаїки і розкішної посуди.

Оці ж вази зі скіфами та фенікійсько-грецькими взорами родом з чорноморських факторій, продавані у Галичі на вагу золота, не давали спокою Коливановичам...

І ще треба було у ткальнях Тессальоніки роздобути і проворно привезти домів сувій злотоглаву найвищого сорта, який вироблювали тільки для понтифікальних імператорських риз: на темно-багряній основі золоті візантійські вірли з вінками у дзьобах. Обійти чуйність цісарського монополю і перекинути дорогоцінности через межу

держави було завданням, якого романтичний бік додавав принади далеким дорогам і снам у росах, з обличчям проти неба.

Юра згріб підборіддя з русим пухом над губами, пожалів себе:

— Життя, гомінкий будень, в Ясині ж воно вічне свято. Кожна згортка її стрункої сукні сяє здалеку культом речей неледви релігійним. В хаті у Словита разом з червоними гвоздиками на вікнах цвите пахливий спокій, від якого, глянеш, каламутна вода хрусталем взялась, а сонце з білих стін не квапиться за діброву. Прислуги ніде будьте не видно, але кожна робітна пора схоплена завчасу, бо дім як повна чаша, а чижми Доброніги ходять лиш по гладкому. Невжеж такий спокій годен родити гроші, так само як їх згрібає в скирти сутолока? Як гонитьба, далекозорість, увесь хист старого Йова Коливановича? Ледве.

Ось треба було виправити Юру в дорогу, — попри нього слуг, дорогий набір обійти, предвидіти все, запораїти від харчів до ліків, від постелі під кожну голову до подвійного одіння і взуття. Правда, дім гудів, як улий, але як все продумано, як завершено без догани!

А прийде осінь, з сіл, де батько позаводив не сади, — ліси яблуней та слив, тягнуть валки з податтю, з овочем і треба його якстій на всякий лад переробляти для дому і для світа, а все те обраховано, доцільно і скоро.

Чи виручила б коли Юрину матір-дбаху вдумчива Ясиня? Чи стала б з бойким розказом над ватагою слуг, над казанами, де димує голуба арома, — як треба невістці купців? Ні! Вона мрійниця, озеро в глибинах гір, де у полуднє бачиш зорі ночі...

Ще думав, як звідкись нахлинуло питання:

— Чого це у Галичі, віч-у-віч з Ясинею цей бік річей ніколи не зарисовувався так остро і чітко, як тепер?

Може тому, що Юра належав уже далині? Довгенько вже пахне риба над степом, величні води близько... Дніпрові пороги звиджуються у снах, веселий гамів купецьких жертвоприносин на Хортиці причувається ухові у звучній глуші степу... Повз берегів Понтійського моря до Царгороду як рукою подати!

Сон якраз торкнув злегка повіки юнака, як у тишину впав нагло високий оклик вартового:

— Каравана!

Що жило, схопилося з місць, — міг же вартовий навіть із своїм яструбиним зором помилятися у сутінках цих хмар, цих трав... Кожний допевнився у своїому оружжі, у мечеві, копії та стрілах, — уся ватага заняла оборонне становище внутрі чотиробока. І тоді над голови коней викотився сліпучий диск сонця.

А там шлях зарудів від здвигу возів, що повзли одинцем, круглими поворотами, як здоровий вуж, що від ситости перевалюється з боку на бік, — плахти вощанки верх скирт набору сліпо відбивали світ дня, багр сонця і мана була повна.

Аж через хвилю від цих високо навантажених возів відділили ся фігури людей на конях, з сагайдаками верх пліч, у вістрях списів іскра, як блиск грому.

То Юра одушевлено скочив між своїх і скричав:

— Позір! Вози всп'ять!

Переглянулися, хтось спитав глупо:

— Їхати далі?

Не відповів, але його серце співало:

— Вертати... вертати...

Тільки тепер він прислухався ще раз до голосу парубка біля возів і лице залила жага, гей вогким рядном. Жмиволос! Оба вони, один скритовбивець, другий втікач із загроженої батьківщини найшлися як на їдкий глум поруч себе... Так, Юра заслужив товариша, такого, як сам! Яке болюче зрівняння вартостей!

А керманич каравани у згрібній кожушанці, розпанаханій на грудях під дротяною сорочкою, перекидався веселими окликами з Сіраславичем, вони чествувалися на скору руку осетриною й сикером, рух знявся широкий, гомін на весь степ. Белзького це Олександра талан, — персидські коври, стиракс, годовабль і коріння! Довелося зимувати на далекому Сході, вождя каравани пропасниця била...

А тепер щосил вертають домів, — лихі вісти женуть, ні дня, ні ночі каравані за поспіхом нема!

Юра стояв осторонь сутолоки і слухав чогось проміж запити й відповіди, важив. Лице стемніло від вражіння, він згубився сам а собі, як у лісі. Дві душі вели у ньому боротьбу, дужалися великим боєм. Сумніви, гей буря з покрай світа, темніли навкруги. О ваго рішення, о горе! І вітхнення і стид в цю мінуту оболіклися в дивні, неледви видимі форми, про які доси чув із казок. Оце пригнали за ним, за зрадником, всемстиві Гарпії у постати хижих птиць, з обличчям повноустих красунь і пазурами рисів, що як мечі рвуть серце.

Через кілька хвиль, довгих, як вічність, знявся новий гамір побажань, — каравани пращались, минаючи себе на путі. Юра прокинувся мов від сну і схопився з місця у свідомости безповоротної утрати. Одно, одиноке слово проходимцям і він знову той сам, що вчера, що все...

І справді м'язи відмовили послуху? Дух стомився розпуттям, охляв?

Слово це одиноке не впало з уст Юри.

Обі валки майже рівночасно рушили в дброгу. І тут, і там колісся гнало проміж соняшні огні до своєї далекої мети.

НА ХИЛІЙ ДОРОЗІ

XXV

"Прихилюся я до липоньки,

А липонька не матінка —

Прихилюся я до явірка,

А явірко — не батенько..."

(з нар. пісень)

Одиноке світло у кліти духовника блимнуло ще раз і згасло. Жовта полоса подвір'я з лиснючим углом старої крислатої кирниці накрилася глубокою тінню, — з нею пропала з виду й липа, приспана в рум'яній імлі, як казка чи пісня про зачаровану дівчину. В проймаючій мовчанці північної години гомінко сплакав пугач, а тоді вже стало тихо аж до дна ночі.

— Аклане?

З темряви виринув хилий силует Половчина, з трикутником, випаленим на щоці, довічним тавром. З грубою чулістю Аклан пригортав

до грудей накутаний одежею клунок. Маленька діточа ніжка, гола, маяла безпомічно з-під хусти.

— Ось я... — прошепотів послушно. — Натомилося пахоля, ані щеберне.

Струнку тінь жінки, укритої з головою, з кованою скринькою для цінностей у виді п'ятибанної церковці на руці, зійшла бистро з кам'яних сходів. Жінка вела біля колін хлопчика, а цей вередував. Не хотів ні раз із нагрітого лігва, з безпеки.

— Ай, коник мій, я хочу йти з коником, — заплакав пристрасно, впер п'ятки у пісок стежки й приостав.

— Не личить князеві говорити пустого, — шепотом стримував Аклан. — Ваш коник у мене в тайстрі, попоїв травиці і спить.

Пішли. Фіртка, що вела в сад, подалася з протяжним скрипом, який ніби розірвав чиєсь життя надвоє. Листя маслини засвітило здовж стежок власним світлом, сивим і рясним, як наглий дощ. Яблуні зітхали: шелесне суха гилька, птах спищить журливо, із шкалубини тевкне об землю жук до безпам’яти упитий сном. Скиба мокра від вечірного дощу пахла з усіх сил. Вона ніби оксамит всякала шепіт ходи, шум риз.

Княгиня пошпотувалася. В один раз корч тернослив зачіпив бойко рубець її завої, немов останним зусиллям на землі задержував...

Поражена вражінням сплакала внутрішними слізьми. Аклан йшов тепер опередь неї, вів.

У цей раз небо поблідло злегка від пливучого за хмарами місяця й занавіса тьми розхилилася ніби тихі двері. Білий посвіт упав на верховіття. Старі улиї, витягнені в три шнури попід галуззя, замаяли

хилими острішками, поміж них побіг місячний промінь, от як стрічка пущена між пальці.

— Тут... — заговорив пістун.

Він з силою відпер якусь ржаву засуву, — вузькі, однокрилі ворітця в залізі з вагою подалися вперід. Потрійний перстень валів, наїжених високими, грізними смугами, зарисувався, як хребет дракона серед скоку.

Нічний запах далечини вдарив у Аклана, як наглий дурман, той самий, що під плавбу кочуючих хмар гойдав колись його дике серце на степах Пороссія.

Оп'янів доразу, затужив, будьте під лемент сопілки:

— О зорі білі, черленобокі! Стада гойні, окрасо мандрівок! Роде, розмаю, лісе сонних веж! О ночі, якою дише Чолпан, зоря поранна!

Душа бродника окликалася ще на далекий плач споминів, тугу по доньці-красуні, коли тихий призов ізгори, шорох осиписка й двоє діточих рук простертих до нього з владним довір'ям, вернули його дійсности. Провергся раб.

Тимчасом вал вкритий колючими травами й свербивусом двигнувся перед ними ще раз і ще раз. Важкими стопами, проте чулими до болю на кожну вижолобину, заслухані у тишу ще виразнішу крізь дзвінкий крик серць, збігці сходили по відшибі наскоси. Настирливе плетиво бур'яну, ніби широкий невід, колихався під ними, — засідки накопиченого каміння будували химерний лябіринт, пастки нор, де як котячі очі чаїлася жовта грузь, навівали байдужність на все в світі.

В одній з хвиль княгиня пригадала, що ретязки від клади з воском, від скринь з полотнами лежать у кошику з шитвом у діточій одрині, — не

зараз віднайде їх там, кому треба... Непокій, як мрачний вихор, облетів її серце ще завивніше, коли згадала старуху Нонну, напівсліпу гладильницю церковних стихарів, устами якої вона молилася, коли у самої серце було порожнє.

Треба було оставити їй жменю срібла, дати сувій рядна на рубаття, шубку хоч яку проти зими... З глибини болю, неледве матеріяльного, виринув іще перед княгинею величний лоб пса, смугнастий от як лик тигра, строгі очі в янтарних блисках, у сяйві віддaности до смерти...

Кого з черги обдарує він своїм очарованням людиною, цей і вітхненний друг покійника, радісна тінь дітей? Кого?

Здавалося, йшли так всю ніч і було дивно, що рання зоря ще не сходила.

Самота розкинулася тепер на всю ширину ночі. Хижа проскурниці Чайки, наряджена місяцем, спала під крилами рясних груш. Об ворітця оперлася, аж лягла на ній грудьми, мов серед глухого ридання дівчина у чільці, — косонька розтріпалася...

Ні, — це тілько купка огняних мальв, збитих оноді бурею, клонилася на тин під вогкий легіт ночі, колихала корони в сріблі...

Обійшли хату здалека, прямували в дремливі тіни вуличок, углиб старого міста. Крислаті житла купців, оглухлі під зеленню, спали найкріпшим сном, — без снів. Недавно здвигнений, білий як облак Іліїнський собор виплив проти них прекрасними світлими сходами, ніби дорога в небо. Мідяна брама сяяла сонним плесом, на кольоровій стяжці шиби сивий кінь рвав із копита в казочний світ, а їздець, вигнутий в скоку, як ялиця за вихром, пер його боки срібними залізцями. По склі блукав самітний промінь, — освітить, бува, на хвилю шовковий жмут гриви, в уплітках, — руку в залізі з копієм, гранчасту бороду воя й

спочине... Знову майне уверх, запалить кичку білих пер на шеломі, зрум'янить тепло вістрє копія й згасне...

Пробігли мимо, видовжені тінями аж ген, на Воскресенську нивку, за старомниський сад...

А там Птичий торг виметений охайно, от як тік під неділю, торчав іздалеку туманними видивами спертих у козли столів та ослонів, щей вивернених горі дном великих кошів із верболоза. Станичка мійського провірника мір і ваг заперта наглухо, присіла насередині, ніби хатка на курячій ніжці, що от-от закрутиться довкола себе.

Мелькнув круглий, як вежа, захист стольного правника, що пильнував висоти цін, ходив із княжою хартією, клав око на всі міри й ваги, ще й контрибуціями карав чужоземного купця, який торгував без дозволу...

Як привиди, увеличен! ніччю, чорніли спуди, звіси, ставила...

Ще дві-три улички призадумані над собою останком полохливої мрії і стіна градна, як чорний хитар між затишною безпекою життя і невгомонними вітрами далини, винирнула перед збігцями, спинила доразу.

З лисячою бистротою Половчин посунувся здовж муру, зашарудів долонею по камінню, а тоді схилився і поліз зі своїм тягарем у діру градну, підмиту дощами, вишарпану кигтями купи вітрів і ніби оставлену руїні. Тепер кинув кудись перед себе дошку, добуту з могилки хворосту обіч, важко дишучи, десь там краями закріпив її та опинився по тім боці рова, на прикрій горбовині, лицем у лице з розгойданою пусткою ночі.

Вийшли на биту дорогу, як у похміллю. Прямували на північ. Два велетенські ясені стояли серед піль підгороддя, намічували шлях у голубій тьмі.

— Хтось креше вогонь, — заговорив Аклан.

Іскра одна і друга зачеркнула коротку лінію, згасла. Перед княгинею стояв патер Рафаїл, спертий об кований віз. На ремені вкруг пояса чорнів здалий меч. Коні порскотіли.

— Крайний час, пробіг! — вистогнав монах розтрясений, гей трепета. — Діждемо так світанку.

Але княгиня з різьбленою церковцею на руці і сонним хлопчиком біля колін, смертельно бліда, готова була вертати. Стопи її горіли, зір засувався райдужним куривом ніби від отрути. Куди це вона вибирається проти ноченьки сумненької? Слідом крови? Вклонитися порогам, звідки грянула тисяча булатних у груди князя — грізної мови? Прибитися до чужого стола й не знати собі там місця? Замість кількох десятків сильних ворогів мати їх круг себе без числа?

— Стій! — крикнула гостро до Половчина, який хотів покласти спляче хлоп'я на м'яких шкірах унутрі воза. — Не кортить мене на цей хліб, Аклане! — вибухнула сердито у пристраснім знеохоченню і болю. — Вертаймо!

Певність, що через яку годину могла б покласти діти у тихій одрині з тим кущем білої кашки перед вікнами, а ранком видати пряжу служебкам і сісти за золотою гладдю єпитрахиля для Іліїнського собора, видалася їй чарівно простим виходом із фантастичного пережиття.

— Що ж? — глупо пробормотів посірілий монах, не годен одоліти жаху.

Він зовсім охляв від цеї несподіванки, хоч кожна жила палала у ньому, як огонь під суховій. Хижа утома затискувала і розправляла його тремкі пальці в суках, як дерево. У горлі застряг високий спазм, серце сурмило тривогу. Ще трохи й лакома щока стане літати, як у дикого кота на вид розгойданої на гильці тетери.

— Ось і край виправі, — сказав із ненавистю. — Здається, алярм у городищи.

І справді: з вежі удруге вже вилетів протяжний свист, окружив приспане старе місто і як камінь з пращі впав збігцям до ніг.

— Ось як виглядає день, побитий зловісним дожиданням! Ось як сон, затроєний муками непокою зі скритовбійцею за дверми! — подумала останком сил.

— Друга обміна! — крикнув, нюхаючи повітря Аклан.

Поривчастим рухом княгиня увійшла на ступінь, скочила під полотняну укриву воза й заняла місце. Їй квапно подали діти..:

Поцілувала їх з чуттям, — для них, для них вона готова на герць з долею!

Сталося...

Аклан усів миттю на переді побіч монаха і дрожучи у собі від солодкої знемоги витав далеч одноманітною піснею чужої душі:

— Роде, розмаю, лісе сонних веж! О ночі, якою дише Чолгіан, зоря поранна!

Коні пішли як змії, учвал.

ЧАЙКА

XXVI

"Чого стала моя доненька?

Чи попалась у неволеньку?

Чи хміль, дочко, чи хмелиночка,

Маленькая та дитиночка?"

(з нар. пісень)

Похилена над діжею, жовтою, як віск, у білій платинці завузленій над карком. Чайка сіяла муку на розчину і роздумувала, як то там матері тепер на нових місцях?

Вістовський пекар, з яким вона зв'язала нещодавно свою судьбу, заробляв добре, а літо — жниво для крамарів. От вони їздять певно удвоє проміж села з повним візком печеного, солодкого і солоного краму, — коржів, завиванців, медяних серць, ще й ріжкатих баранчиків із овечого сиру, а за ними юрба дітей, дівчат...

Який підвечір у росах! Над деревами попал неправдоподібний... Хтось ніби окликнув її імя проміж сад? У далекому голосі яка спрага! Серце Чайки усе напоготові дзбаночок води подати, та пробіг! Спомин у кучерах і богацьких оксамитах, Байдук?

Ні, — тишина.

Як дивно! Життя здавалося вовчим долом, а ось розгорнулася в один раз стежка на простір, дорога бита, як стріла! Новенька діжа на трох

ніжках, накрита ряденцем, де тріскають пахливі дувки, це той хід у світ, це будуче з веселими бровами! Всі церкви й монастирі братимуть просфору від неї, як брали довгі роки від її матери... Придбала величавий кіш, скатертину з пітрицького полотна, — до того здумала нові коржі, дивні смаком, за якими питають уже скрізь... Гладко зачесаній, з косами високо над чолом, у цьому доброму уборі, — з давнини, хіба ж її доведеться стрічати що друге між людьми, як усміх і прихилля?

Коли б тілько не ця пустка довкола, де, здається, шепоче одно дрібнесеньке серце, хоч дзвонить тілько її власне! Як радісно була б ділила свій хліб з найближчою істотою, що її дев'ять день тому винесено на рушниках, — геть! Для чого ж не ждало обновленої долі, та обсипалося з рожаним квітом ураз?

Цить... Шелеснуло... Блукає...

Душка ходить по стебелечках, що розкинені біля рівно вимащених челюстий, ховається у сирий віник, скрипить проміж різки... Торкнула на ослоні черепок — тарахкальце, — вже під стелею, аж легіт вдарив об Чайчині вії. Проміж зілля на покуті блимнула як біль: на головці шапочка вишита коциком та роз мальована сухозолотом... Або ж мама забула дати грошик у пазушку, якщо трафиться скрута, — там? Не встромила ж голки в рукавець, а крашанки хіба не поклала край правого ушка?

Чого шукає, — чого?

Розвела малі руки й наслухувала, коли у відповідь залунав тихий плач десь із вершка дерева, що нахилило одну вітку у саме вікно. Через хвилину біла кулька сховзнулася проміж листя вниз і сіла, отрясаючи дрож... Це було котя, як дівчинка у білій сорочечці з чорними закруцьками побіля вушок, ніби тими малими кісками, звиненими цупко в кружальця.

То Чайка здавила рукою роздзвонене серце, підійшла навшпиньках, обходом, і закинула рам'яна тепле тільце, на білу шубку, що з муркотом присіла на підвіконнику. Укрила в обіймах живину, наткнулася на вутлі реберця, доглянула язву на одній лапці...

— А ти ж маленьке, а ти ж... нічиє... потручуване людськими ногами! Ти... ти моє дитя... в котячій шубці!

О, приблукана утіхо! Дев'ять день сьогодня, як вснуло маленьке навік і завтра вже не мало б права до хати і до колиски, а ось душка не забажала у вирій, і глянь! У котикові муркотить, у безбатьченку...

— А ти ж маленьке, а ти ж... нічиє! Моє дитятко в котячій шубці!

І побігла, як біль поблідла від вражіння шукати мисочку з квіткою, загріти молоко, коли висока тінь майнула на стіні проміж сумерк, червоний під новий вітер, молодий.

А стежкою, садом, хтось то ставав, то йшов... Квапився без оспіху, винуватець...

Згодом поклав руку на засуві дверей і довго припочивав, нібиі на ньому оперлися не пальці, а чиєсь знеможене серце.

Мабуть пошпотнувся об розбитий "за всі голови" похоронний глек біля порога, що лежатиме там ще до сього днішної ночі? Доглянув у вікнах жалібний, дев'ятиденний перевіс, взірчату крайку з-над колиски?

— Чайко, забудь!

— Я забула.

— І прости.

— Не прощу.

Мужчина в оксамитах не переступав порога, опирав чоло об одвірок і дихав важко... Оповідав, як її звид з ямочками на щоках, довгими брівми і жмутом волосся, що сипко гойдалося понад ті брови, не дає душі його спокою...

Й рам'я, оперте об його плече, поклало б знову дійсну ціну стремлінню, а так, нікому не має діла до Байдукових невдач і насолод, до самоти, як їдь, понад все...

Із пітьми брів очі золотаря жевріли, як згар, боялися поразки:

— Ненавидиш мене?

Мовчання.

— Подумай хоча б про себе... На чиї руки останешся, скажи?

Повернула погляд там, звідки йшов теплий шепіт тіста під ряденцем, і піднесла проти Байдукового обличчя вузькі руки, долонями уверх.

— Але — з ким?

Велика, як блиск сльоза розтопилася у наглій повазі уст:

— Ось...

І на радощах вказала котя, що лягло продовж її рамені, як дівчинка у білій сорочечці, з тими кісками побіля ушок, звиненими там цупко з кружальця.

— Чайко, світе мій!

Все ще у півсміхові, від якого теплився гордо оксамит її очей, вона доторкнула засува дверей, — і дуже полегки, звисока, опустила перед влізливцем цей засув — на все.

Йшов солодкий пах, мука була сухесенька.

СВІТЛО У ТЬМІ

XXVII

"Пустіте нас, пустіте, бо нас слотонька б'є

Бо нас слотонька б'є, сукенка на нас гниє... "

(з нар. пісень)

Стало зимно як на досвіті, сік дощ. Коні йшли в такій чорняві, що раз у раз зачіпали укривою воза об ліс край шляху, настовбурчений вогкими, лапастими гиляками, як раменами лісових примар. Вони простягалися, щоби налякати, заставити серце битися високо і пустити його з-поміж пальців без шкоди.

Княгиня не зажмурила ока, — вона молилася. Аклан щораз падав у сні на монахове плече, тоді ж нагло відскакував і хропів далі.

О, як дошкулювала вага рішення, як томили сумніви!

Княгиня почувала себе так в'яло, що коли б не тьма, серед якої коні йшли без поспіху, вона була б задержалася де-небудь під дахом, у спокою, щоби ще раз провірити стійність своєї постанови.

Та ніде не мроїло житло, дощ сік, буковинка насмішливо била об укриву, тьма виїдала очі. А колеса гомоніли упротяж, понагляли щораз:

— Вперед, вперед!

Їхали так довгі години, аж у якийсь раз проміж дві голови оперед неї, що вагувалися з втомою, розгорівся червоний облак з неоднаковим насиченням: він не відпливав нікуди і тривав на одній висоті проміж двох фігур, — утлої ченця і розлогої Половчина.

Пожежа? Полум'я не гнало вгору, проте облак став згодом іще червоніший.

Відбилися будьте набік, грань сховалася за горбовинням, зате на сході блимнула біла стрічка, — досвіт. Шлях пішов ліворуч і було дивно глядіти, як десь там посеред приспаних нив жевріє світло, рум'яне й безпечне, так недалеке, аж палають від ньогоз насторожені уха коней.

Княгиня торкнула плече Аклана, — спав.

А коні прали дорогу з веселим стукотом коліс, —— так донго, поки не принеслися перед кмітську хатку на чересдорожжі, хатку з отвертими сіньми, вимащеними глиною, звідки видно було, як там кметиха у синій димці, дробинками, саджала хліб у челюсти та безпечила його затулою, для склиці. На купках грані обіч перкотіла варянка у сивих глеках, струнких, як чутри.

Княгиня вдруге поклала пальці на Акланове плече й сама з пільгою встала на весь ріст. А Половчин якраз прокинувся від безруху, від наглого постою і різко скочив на муріг.

Під листатою липкою чийсь коник, як гавран, бойко дробив ніжками...

Аклан розглядав хижу, білу, з голубим придолом. Тепер, коли вже вибрано грань, посаджено хліби, стало сіро, а хата в зелені ледве помітна.

Старший князько пустився і'д хаті побіч Аклана, сама ж княгиня кутала немовля в рубець своєї лудини, це від стужі, а скриньку свою з дорогоцінностями, у згортках, — це від людських очей.

Монах, що воював Сараценів, плівся осторонь з облесним осміхом, нітрохи не радий постоєві, хоча сам тремтів унутрі від сирого лісового паху, від дощу...

Поки напоювали дітей теплим молоком, чернець придбав вигідне місце проти печі, пару разів іще стріпнув із себе нічну дрож, боровся хвилину з мусом не в пору, а далі склонив обличчя з перконосим профілем на обі руки, простерті верх стола, і вснув, гей ботюк, доразу.

Молода кметиха слухала слів княгині, оправдувалася: одна кліть, гостинна і то якийсь чужинецький духовник кочує в ній звечора, і'д Галичу, править, тече... Он його коник, смолюх, як він сам!

Розвела руками, пішла.

— Гляну я, у якім порядку наші гніді, випряжу, досиплю сінця сердешним, — турбувався Аклан, що жив кіньми від колиски, коли колискою можна назвати плетений ворох, щось у роді сіти на рибку, в якім носила його на плечах його косоока мама, пелеханя.

— Заспокійтеся, Аклане! — зупинила його княгиня. — Коні мають що треба, припочиньте самі!

В цей момент двері обіч створилися: молодий ще духовник з переломленим хребтом носа, зоркими очима й бородою, як галка, в пояс, станув на порозі. На його грудях жеврів роззолочений хрест, —

перізка, відшита шовковою гладдю, виноградом, високо опоясувала бедра.

Стояв і слухав.

Де це він чув уже цей голос, такий самий м'який та владний? Коли прошибла його насталений слух та сама висока нотка жіночого слова?

— Заспокійтеся... — повторив мимохіть оклик незвісної мандрівниці, у розшуці за згубленим епізодом.

— Знатна радо!... — прошепотіла вірна пам'ять.

З'їзд у Сяноці, так! І він на зборах, язиковід!

Чужинець переслонив очі від несподіванки та глядів проміж пальці на монаха у чужинецькій рясі, Цистерсіянина чи Темплярійця, побитого сном, як стебелинка градовим куривом, — на дітей гладких, гідно вдягнених, одно в раменах косоокого пістуна, — врешті на молоду маму в голубій вдовичій завої під бур настим окрилом, дорожним...

— Одрина свобідна... —-сказав вічливо. — Хіснуйте!

Не витерпів:

— Можна вам стати чим-небудь у допомогу? Скажіть, пробіг... Впрочім, я майже певен, — ви Романова княгиня?

Голова в завої похилилася легко, засвідчила правду, уста були здержаніші, не виронила слова.

— А в мене, великий Боже! — грамота до вас від мойого короля, боголюбивого Андрія. Я супроводив його, бачите, у квапній дорозі на

Бардуїв і Телич, верхів'ями Теплі, Вислокою й Вислоком, а там ми й розлучилися, він на Волинь, а я з оцею грамотою у Галич, до вас.

Поліз за пазуху шукати, але рам'я чогось зупинилося опівдороги:

— У вас, милостива княгине, немає нічого, — (він очевидячки мнявся) — чим закріпили б ви своє право на оцю високоважну грамоту? Відповідаю своєю особою.

У рум'янці несподіванки, у якій прочула радісні двері з круговороту тривог, княгиня сягнула по п'ятибанну кедрову церковцю з клейнотами і добула діядем княгинь: це були нанизані на дротики золоті гранчасті таблички з обликом ангелів і Христа у водах Йордану.

О, як солодко лелів червоний камінь у сріблі! Як достойно горіли краски у жженій емалії вкруг чільця!

Язиковід із Хуст сказав у побожнім схвилюванню:

— Йду, як бачите, на блиск анфраксу і находжу його! Світ рубінів вні риз сіяє...

Чернець із Польщі згомонів щось там крізь сон, проте захропів знову.

— Хто цей? — поспитав цікаво посол Андрія. — Яка мамрота!

Що він там плеще?

— Лестьків вірник, Рафаїл, у Краків нас проводить.

— І треба ж случаю! — сплеснув у руки духовник. — Зустріч і справді дарована небом!.

Тепер він, не гаючися, доручив княгині грамоту, що її беріг у нутрі теплого зарукавника під рясою, зашиту в паволоку.

Це був прямокутний зверток пергамену з десятком ріжнокольорових печаток із живиці, закріплених на узлах із шовку продовж ширини тексту. Як поганські біжниці на розпутті, кожна про себе, з островерхами, — так наївно й простолінійно торчали букви королівської грамоти, змальованої під блакить основи пергамену.

Текст звучав:

— "Йду на Володимир, ізсічу Лісконогого, озму град тобі. Течи і'д Волині со чадом".

Слідував підпис Андрія, не підпис впрочім, тільки його скорочення, найбільше істотний зміст королівського імені. Він був замотаний в гущавину фантастичних кругів і майже незрозумілий для ока профана.

— Правду кажете, — засвідчила княгиня, — стріча дарована небом. Світло у тьмі!

Вона взяла весело пергамен, збирала прожогом дорожні статки. Акланові доручила вдягати дітей: поспіх і тишина! Новий уклад подій виявив одно безсумнівне: — Андрій йде на Володимир з власною метою на оці, стара зарва з Лісконогим не дає йому спокою. Коли ж Андрієва мета для неї — поворот до Мстишиного гнізда, коли вона — передача батьківщини її дітям, не час на вагування! В погоню за моментом!

Чула, як кріпне в пориві завзяття, як гартується воля для перемоги, і уперше в життю вона зрозуміла другий змисл Романових стремлінь, відчула всю власну силу, притаєну й невидобуту. Нею вона пробиватиме наново шлях досягненню покійника, що лягло в руїну сполуці земель, об'єднанню народу.

— Що вдієте, княгине? — заговорив з шанобою язиковід.

— Їду на Волинь, — відповіла просто. — Ви ж як?

— Повертаю на той бік гір, мене ждуть. У Лелесові тепер сиджу, мниських реформ ради.

Він вказав чернця, прихиленого в знемозі над столом, і засміявся без голосу, одною біллю чудових зубів.

Княгиня осміхнулася й собі та поклала золотий гріш під пальці Рафаїла, витрат ради...

Дощ стих, блимнуло сонце. Прояснилося через хвилю, ніби в день свята. Як далеко вслухатися в гомін поранку, щебетали чечітки, синиці. На болотечках, на бовтах тепло курилася вода, вона світила пасмугами проміння проміж незабудьки.

Втікачі повміщувалися у глибині воза, — на кедровій скриньчині, перевитій парчею, княгиня оперла малі ноги.

Аж тепер Аклан віднайшов себе знову, — він з насолодою ухопив віжки.

Вдарили з чересдорожжя не на глітний Звенигород, тілько на Бужськ, куди потйхіше.

ДУЖЕВА ЧЕЛЯДЬ

XXVIII

"Видно того легіника

Кінець полонинки,

Як розчесав жовту косу

Аж до ременинки".

(з нар. пісень)

Буря вимила листя, вичесала трави. Зелень забіліла підбоєм уверх, ніби стружинами світла проти неба, глубокого як індиго. Дуж відітхнув з пільгою й наслухував, тоді розхилив кущі понад дебру, завалену трухлою тлінню ялиць.

Тічня супів скричала упротяж над тілом мертвої лані, відтак упала знову на свою ласу добичу і роздирала її з диким лопотом крил. Над ними кружляв орел короткопазур з груддю, сплямленою соком афин, мов живою кров'ю.

Він вимарав пір'я, мабуть, тоді, коли падав на ящірки й вужі в гущавині, або коли шарпав тетерю, ситу афинами, як хлібом. Мутний зір стервників осунувся у жорстокій радости глубоко під повіки, з носових ям струїлася слизь. Червона суконка лані лежала під ударами клювів от як лахміття.

У цей раз нутро землі згомоніло стоголосом, горами стряс грім. Праворуч Дужа покотився в дебру цикльопічний бльок каменю і вкрив собою і супів, і ланю. Тільки ярко-червона пляма на обриві скелі засвічувала лісову трагедію.

Аж тепер Дуж відчув, як невимовне сумно й суворо вкруг нього. Він пустився уверх ходом легким як танок.

Гори, на яких чорні смереки виборювали собі з розпукою місце для життя, двигались оперідь юнака, як скам'янілий похід градових хмар.

Ще далі дерева зникли з овиду: один тільки червоний бук ліз невсипуще вгору й сік мечами коріння сіро-жовті зірвиска скель.

Висоту слідно було по чудово легкім повітрю, по дивних лініях цвіток...

Ховзькі стежки обсновував жереп. Де-не-де перехрещувалися сліди вепрів, медведів та рисів, як лісове письмо, доступне вибранцям. Дуж розумів його, і коли глядів на зміст знаків проміж коріння, розгорювалося його серце: він бачив гибкі ноги звірові, ікли з хижим виблиском на кругловині, очі п'яні з жаху й ненависти, живий карніоль посеред тьми.

Ще смакував насолоду повних споминів, коли знічев'я дрогнув і став, — на відшибі торчало фантастичне марево, ні, вежа з костей, вишліфованих до білої іскри, як дзеркало. Хтось двигнув її в чолобиття кровожадному ідолу старовини? Ставив як забороло щезникові у жертву, нікому не зрозумілу?

Дуж глядів: крізь ребра й щелепи мерехтів лазур і світло. Плутаниця перлистих росохів завершувала цей несамовитий ставник ніби варварська тіяра. Йому бракувало тільки крил, для того, щоби уявити з себе кам'яних грифів, які стають дуба на церковному архитраві.

Дуж підбіг великими скоками, — перед ним білів дивогляд уже без тайни. Глубоко трагічний, завмерлий рух образу вчинив юнака будьте очевидцем давно минулої події: два велетні-олені вдарили на себе гиллям рогів, закарлючками старих корон і заплентали їх в бою без ратунку. Місто йти вперед, для того, щоби увільнити себе зі злощасних пут, звірі шарпалися все на бік, чи всп'ять і так погибли з голоду, оперті об себе грудьми в останнім зусиллю утечі.

А небо пекло: страховинна гірська тишина царила на висотах і Дужеве серце, змалку годоване самотою, помертвіло від вражіння. Він

не йшов вже, тілько біг до своєї таємної мети, а за його п'ятами сипалися кудись у бердо тріски каміння й чорний, вулканічний пісок. Задума-полудниця з блідими від спраги губами зачіпала руки у срібних серпанках об юнакове плече, осотувала добичу, осотувала...

Дуж окликнув далеч зриваним голосом і незагодя з глибини просторів прибіг такий самий оклик, веселий до дна душі. Він влив у довгих перегуках понад пустиню, як вітхненно простий привіт. То юнак чорнобривець скочив униз гей козел і біг йому назустріч одними пучками пальців, увесь замінений в ухо.

Краєвид, мов обернений лист книги, виявляв тепер зовсім нове обличчя: глибоко унизу сліпуче зеленіла полонина, одним боком сперта об химерні чотирогранй скель, яких площини вкриті були фігуральною орнаментикою, ніби намогильне каміння, або чолові стіни розваленого чертога оліґархів. Може це було колись гніздо заточенця в горностаях, вождя рабівницьких чет, голови многолюдної задруги, звідки напротязі століть вийшов рід князів-пастухів? І вони пасли тепер маргу на спохиллях свойого родового гнізда?

Може тут були криївки втікачів, що попалили свої хати, готових дружитися з чорною землею, з зеленою муравою? І мабуть вони в розшуці за дорогами до слави й смерти чеканили слід своїх дужань з судьбою в камінню і стародреві?

Тепер ватаг, коли штрикав край потоків на доли, до челядини, каменю й дереву доручував сторожу над пастушим таланом.

Он він, пізний нащадок дикого витязя, стоїть проміж чорних смерек, біля першої з черги колиби, звідки по цвітах пливе лай пса. Засмолений, як крук, жовтокосий, у широкій мазанці, зі закоченими уверх рукавами, з піднятою над чолом долонею, з якої ще капотить жентиця. Будз виплескав, білий, як місяць, кругленький...

— Здоров, брате Ждане!

— Гаразд, Дуже, як ти?

Обнялися, Ждан вів гостя в колибу, стелив манту поверх чатиння, клав на миску пражуху й сметану, жовту, гей перстенець.

Дуж сміявся:

— Будеш самий не ївши, — ти також не маєш поля, й не садиш, як і я...

— Звір коли ходить, то їсть по лісові, що назначене, і ми так само.

За шатром весело розмовляли. Дуж глядів, як на царинці плиска миче слухняній овечці смушок із голівки, слухав проміж їжу:

— З медведями, як із людьми, — однаковісінько... Є тут такий, у Прокши на Ігреці сидить... Наметав раз цей медвідь колоддя на зимівлю, ляг. Навесні, ще зарано, пішли вівці скубти порохня, то пастухи найшли медведя, а він зі сну такий слабий, з вітром валиться. Взяли його за підбоки, вбрали в холошні, в петак, ведуть. Привели під колибу, він зачув воду, замугикав, а ватаг у крик:

— Не давайте води, бо силу дістане, овець душитиме!

Подумав, змилосердився:

— Будеш, місю, вівці красти?

Цей крутить головою: ні!

Відтоді йдуть вівці з кошари, він за турмою, — вертають і він гей пес вертає, — вже до тої кошари сім літ ні інший медвідь, ні вовк не приступив...

У той раз із утла колиби принісся стогін, забіліла рука повійках:

— Води!

— Молодик якийсь нездужає?

— Ці, йно лісна приходить ніччю, зове... Дівчину оставив на долах, збанував, думав тільки за неї, але чим далі відчинилася йому гадка. Ця до ворожки, — знову його ймило. Хотів себе забути, — ходім, каже, у верхи, — де лячно... А вийшов, млів, так було страшно! Над головою хмари женуть, а внизу вода люта, аж синя... Ніччю приходить лісна, в любу дівчину перекинулася, зове... Руку в огонь кинув, збоявся іти, обпік. От вчера чую, всю ніч говорять зі собою, — з ким говориш? — мовчить. Пільнув я з пращі до нявки...

Дуж з кривим осміхом хитав головою:

— От на що пропадає людська сила, тоді, коли кожне дерево в Карпатах повинно славитися тим, що за ним ратівник рідній країні!

Ждан зам'явся:

— Сталося що?

— З Києва наїздник суне, пожарами дорогу мітить! Декілька день стало між ним і Галичем, здержують над Серетом, опівшляху... Вас треба мені, як хліба! Піхотинне чорнолюддя є, та кіннотців дасть Біг... Запорайте по горах, щоби в той дух йшли... А то колись мете говорити: була ватра, гріла, тай потахла, нумо у попелі буком гребти, іскри шукати!

— Гаразд! — весело уловів Ждан. — Нехай легіні трохи по долах бескидують!

Він з охоти затягнув пісню, якої метр, ритм та напів пригадували журчання потока. Йому через хвилю відповіли чітко з другого, третого, четвертого верха...

Пісня дзвонила, гей скок водопаду. Видно було, як співці кладуть сіно в пластинки, вершать, а тоді стоять чорними сильветами проти неба, ніби велетні, що ждуть чогось...

А Ждан не гаявся, зібрав хворост у три могили, осторонь одна одної, виняв із-за череса, зашпинькуваного міддю, невідступне кресало й векелию, піджог. Кур повз по травах, сивів, а тоді стрілив під теплий сумерк, як трираменний огневий сигнал.

— Під Галичем є урочище, Відун, туди текти на конях з луками, з бардою, корж у тайстру, буката будза, годі. Проче у мене на руках. Подумав:

— На Купайла відай поспієте у свояси.

Ще говорив, як праворуч, там, де шафір розчолин розв'язувався в лагідних спохиллях, заграла огнями потрійна ватра, червоний пал облетів царини, став.

Ждан осміхнувся суворо:

— Улас.

В цю мить зачервоніло далеко ліворуч, іскри жузжали там, як чмелі.

Ждан уловів удруге:

— Скакун.

Ватри горіли одна по одній, широким вінцем вкруг гір, а Ждан вичислював чимраз скоріше:

— Чудин.

— Мовчан.

— Забор.

— Поглод.

— Стривігор.

Повернув і'д Дужові смажне лице, мідь:

— Завтра, поки сонце здійметься он там, над Білою Кобилою, прийдуть по моє слово. Не токмо що в твоє Бідунове урочище, — до самого Пекуна в гості відповідні... Хлопці до набутку!

Дуж облеплено приляг, підпер голову на розчепіреній долоні і сказав з їддю вглиб колиби:

— А того там.. заберіть зі собою!

В тій хвилі з купки ялиць вкруг овечої кошари сховзнулася хмарка, випрямила перед себе обрис рамен, плила. На грудях, зрожевілих наскрізь, паліла низка світлушок, семикрапчаток, скрипаків, приспаних блекотом і пряним пахом вовчих черешень.

У якийсь раз звид обігнувся бедрами, як п'ядун верх воринння, заморгав смарагдовими віями, мов проміж теплих сліз, і щось крилате, шурпате вшелеснулося в ялівець з головою, ніби в кубельце.

... В глубоку ніч Дужем кинуло з лігва, він провергся в радісній чуйности душі, від вражіння сили, націленої до мети.

Чув себе на верхах гір і на верхах життя. Тоя? Розумів, що її не потребує. Один раз, коли сумнівався, там біля хати вдівця, у прочуттю майбутньої обиди шукав опори її плечей. А вона, з посвітом втіхи й печалі в очах, заквітчана, мов літна діброва, слухала, як мече в юрбу слова нечувані й цвяхає ними, гей вогнем.

Тепер Тоя не. належала більше до круга його судеб.

З цим допевненням сум сплив на Дужа як блиск. Щось унутрі закупа перезрівало, ждало на час, щоби скотитися з висот униз, або підняти знизу уверх. Сила його шукала шляхів до нової переміни.

Ось шумить ущерть безголоса глуша полонини, будьто сотні літ йдуть, минають і він, не він, а хтось величний, в чаплиних егретах, з пірначем, ні, ще не той, а хтось битий на паль проміж шальні вогні руїн, — пробіг, інший знову, в'язнений в казематах, зацитьканий в снігах...

Простягнувся полегки горілиць, впер очі в тьму.

А тоді — ясноока павутина сперла груди об одвірок і пішла вперед легко, мов по склі. До руки в завійках косами схилилася, цяткастою згардою блимнула самоцвітне, зіницями ніжила, вела... Писана краля, нявочка!

Рявкнув свист понад кутнє лігво, зимарка загула, Дуж встромив ніж свій у нявчине серце, — і лютий, впав в імлу, як сніп.

КНЯЗЬ ЧОРНОРИЗЕЦЬ

XXIX

"Ой жніте, женчики, обжинайтеся,

І на чорну хмару озирайтеся..."

(з нар. пісень)

Під Купальну ніч, як відьми летять на кочергах у Київ на грище, стежі Рюрика були вже недалеко Дністра, один скок від Галича.

Сам наїздник гнав обіч чернігівських і смоленських князів на чолі купи полків у шкірах та залізі. Сипалися ніби наглий град грузовиною й пісками, полями як рута, левадами в росах, під хмільний спів перебендь, приповідки смішак, лицарську пісню боянів.

Співець чернігівської дружини Ходина їхав поруч княжя, — велич у невидимій короні, окрил на ньому з багру розшитий під злотоглав, япанчиця з фіялкового шовку з узороччям, — колпак із полуміни, з чорногр соболя.

Співцеву гуслю, як ковчег Господен, везли за ним у колісниці заплетеній дубовим листям...

Під Микулином поталанило Рюриков!. Галицькі полки подалися та йшли у відвороті на Галич, де була кріпка точка опертя. За ними весело поспівав Рюрик, з червоним, як лисиця, своїм сином Ростиславом. Він згадував із самохвалою стару зарву з Романом о Торческ, Канів, Трипілля... Клекотіло у ньому, гей буря, від спомину жахливого примусу, під яким він, Рюрик, коротав свої дні й ночі у мниськім скельнім затворі, скований без ланцюгів одним непохитним словом Мстишиного сина.

Приборканий стопою переможця, коли рука пашіла до мести, як мід, він бува, читав з розпуки й нудьги у сутінках старовіцького крилоса Видубицького монастиря. Розбирав Поучення Василя Великого, Пандекти Никона Чорногорця й засипляв над Златоструєм, — пард проміж овечок білорунних...

Ликував. Бліде і темне, немов згашене, обличчя сміялося беззвучним сміхом, від якого серце забувало іти своєю дорогою. І коли похилений на гриву бахмата, всю в стрічках і брязкальцях, гнав в'юнко через галицькі землі, здавалося, що се змія, готова вжертися у п'яту босоногого.

А хижа чадь, як на весілля, текла вслід йому: буйно гомоніли дудельники на постоях, біля кострів із кітлами співали розгульних пісень мандрівні шибайголови і кричали хвалу війні захожі Варяги, піднісши уверх оковане залізом підборіддя, як вовки, що виють проти зоряних висот.

Кощеї, обозна служба й собі безжурно та глупо пирували.

Купальна ніч була. Десь там по селах бігли дівчата понад воду топити Купайла, вільхову тичку зі жмутом волошків та м'ятки, з горючою свічечкою проміж зелень, та співали веселу пісню старих часів:

— Іде Купайло топиться,

А за ним дівки — дивиться...

Хмуроока свекруха оминала колиску з червоним яблуком верх перевіса, розповитеньке онуча, що пручалося там у крику без сліз, і глумливо подавала з порога вістку місячній ночі, людському поговору:

— Ой, люлі-люлі, дитя, спати!

Не на роботі твоя мати!

Ой, твоя мати на вулиці,

Розводить дівкам Купалиці...

З глибини садів, з висоти сільських перелазів відповідала їй пісня невістки, закріпощеної до суду-віку у свекри осудливої та неприязної, у мужа розтратника та п'яниці:

— Ой, як я маю виходити,

Вам Купалицю розводити?

В мене свекруха не матінка,

Дитини мені не вколише,

Мою утіху тяжко лає...

В Купальну ніч, як відкриваються сокровища, цвите папороть, а сивобороді старці сіл вбивають на черездорожах осикові кілки проти вовкулаків. Галич зловіще насупив старі брови і дожидав гостей, — не з хлібом сіллю.

Наддністрянська долина-звабниця простерлася сивими пісками, емальовими островами лісів, байдужа на все, що не було нею.

А чорноризець гуляв, — його гнучка тінь здавалася падати на ціле місто, обведене потрійним валом, палісадом з могутних ціляків, рівною зверху, як улиця.

Воно щораз горіло наново від пожежі мідяних кольчуг, списів зі сталі, крилатих шеломів, високих...

Крізь вирізи у срібній блясі, що опускалися з його шелома на обличчя й шию, аж по груди, Рюрик глядів дремливим поблиском очей, як сонце, що викотилося, — криваве.

Його кістлява рука мстила і перед очима джури, який не вспівав подавати йому стріли, літали багрові різки.

Полудневих воріт боронив Милоніг із Бобрики, одноокий Кмита і оба Хиличі, Лазар і Марко, їх сили скріпляв десяток чорночубих Радивоевих синів, кушнірський і кравецький цехи, сотка угорських лучників.

Сам Радивой обгорілий і чорний, як Огарянин, від пороху та поту, стежив пильно за летом каміння, — де справив розреготану пащеку смертоносних пороків, дубові зуби шереширів та стрикусів, там зараз же позіхала зловіща прогалина, немов обсмалена громом. І Радивой рум'янів доброю местю, тріумфом героя.

Жара чимдалі розсипалася білим пилом сліпучим, і сонце, завішене над головами, з їдкою силою розпікало тяжкі скрижалі щитів, сліпучу луску нагрудників, червоні вістря мечів.

Андрій з Болохова держав у лівій жмені стяг, розшитий тризубом, гордий скарб держави, золотий і голубий, як зоря серед неба, — у правій стискав копіє, зрум'янене кров'ю і сонцем. У тисячеголосому роззвуці смертного хропіння, безумної лайки, окликів тріумфу та голосних чиїхось молитов сторож знамени п'янів як на розгульному пирі.

Біля Андрія так близько, так вірно, як власна тінь, боролася за честь Галича, за право народу, струнка гей смерячок поява у панцирі з прозорих мідяних спіраль, крізь які мелькала соняшна зелень опанчі. Борець-дітвак орудував списом чи не вперше? Він чигав скупчено, весь замінений в око, поки чорні, жовті й червоні туловища зайдеїв виринуть купою верх бервен частоколу, а тоді бив вістрям списа у саме серце пекла.

Підскок, бойкий гей вітер, яким він падав аж на край стіни, щоби вирвати з ворожих рук опору й відштовхнути їх, навіки нікому непотрібні, пригадував наглий фуркіт птаха над ватагою хрущів, що жузжать серед листя, — а пал рухів, дуже молодий, заставляв декого обіч, тільки не хорунжого, повертати на борця захоплений блиск очей, короткий, як виїмок хвилини.

Хто був борець? Ніхто не знав його.

... Полуднє повернуло і'д заходу, блакит посірів. З укріплень церкви св. Богородиці, де скупчилася головна сила угорської залоги, гнало каміння, мов зливний дощ. Люди вмлівали зі спраги, очі переставали видіти.

Як на те, вискочила з глоти босоніжка, вуличний смільчак, з двома жовтими кісками на раменах, — зняла з пліч повного дерев'яного водоноса і заткнувши в оспіхах крапчату спідничку за стан, підбігла з цинівкою до першого на стіні.

То Андрій зірвав із голови свій шелом з візерунком парда над очима і верг у чиїсь стрічні руки за глотком води. Не зрозумів нічого, коли филя теплої крови поплила йому зі шиї на груди, а світ пішов широким перевертом.

Він упав на коліна, аж дзвоном жвякнула мідь наколінників, затріпотав пустими руками, як на глибині, а тоді повернувся лагідно убік і миттю простяг горілиць.

Прискочили до нього Лазар і Марко Хиличі, заплели раменами і волікли аж там, на край стіни, де на Андрієве тіло ждала многота корчавих рук. У цю ж мить грянув кругом крик під небеса, але вони не чули його:

— Стяг! Д'горі стяг!

— Ай! — замахав руками чепурний хоч у панцирі лицар із Франків, Одільон і спалахнув унутрі як ялова скипка від сердитого розчарування, — ось знову слабке місце! Глядіть, друже Єюльфе, яка нестійна метода боротьби! Удар змістом чудовий, та по ударі — порожнеча... Видержати б до кінця, м'язи в зусиллю, дух напоготові й побіда їх, а вони... Як діти легковажать ворога! Очевидно, цей б'є, аж тріски летять!

Єюльф, високий, ставний парень у північній зброї, блиснув оком, як рись, і закляв: стріла Рюрика зірвала якраз кичку з його шелома.

Кинув борзо крізь спечені губи:

— Зі Сельджуками було гірше...

І весь замінений в око, потонув наново у боротьбі. Не задля цього він прибився туди, щоби у розслідах над воєнною тактикою Руси лягти головою!

А Рюрик, стоокий, звалився туди, як грім, — і пер... Заклекотіло на стінах, безліч рамен витягнулося наобум по уронену святість народу, але дарма! Сутолока, ніби безпросвітна метіль, накрила собою все. Внизу ж Рюрик плигав рисем проміж своїх і кричав хрипло, аж кров трискала з посічених губ:

— На прю! На прю!

Хто це?

Ніби небесна ява у промінню прозорих спіраль нагрудника, ніби той смеряк, що загравою оплив як золотом, двигнувся над столочений лан людських тіл незнаний герой: він станув навшпиньках одної ноги. Друга ж будьте підлетіла всп'ять на невидних крилах...

Одну, одніську хвилю він хитався під своїм сяйливим тягаром, тоді, як зі стіни падав попри нього чийсь молодий, розхристаний труп і зараз же випрямився у почуттю величного моменту, та високо в лазур підніс клейнод без ціни, — стяг подібний сонцю.

— До нас! До нас! — кричали з перших рядів, де видніла прогалина, ніби видерта зубом собаки.

Борець зачув цей зов із нутра тисячі серць і як ластівка на свіжу оранку, так він упав грудьми на те місце, де стіна щитів розсунулася нагло, немов дараба на крутіжи Черемоша, і широко роззявилася загуба.

Порожний трикутник, димуючий хмарою дрібного заліззя проміж два скосі бльоки оборони, виповнила тепер грізна народня оріфляма, як зміст чину понад всякий опис.

У крилатому піврухові борцевих колін, у дівочім під'ємі рамен блиснула довкруг дика краса борні, від якої скосий бльок щитів зійшовся верхів'ям і стопив водно.

Навіть стріла, що шугнула з зойком край стягу і зарилася не в зелене узгір'я, ні, — в йно що розтулену грудь, зеленню перевиту, — не змінила нічого в суворій силі моменту. Стяг стояв ще одну мить ніби закріплений останнім в життю хотінням людини, а тоді закрутився довкола своєї точки опору, ще став...

Поки обі русі коси, що виповзли з-під панцира в прозорих спіралях, — в лицарській хвалі замітали стіну, і повік молоде Ясинине тіло з раною, врубаною в серце, перемайнуло в товпі, повернене щасливим обличчям проти вечірньої блакиті, понурий, запечений в боях первенець Радивоїв ухопив прапор обіруч і скакав похило туди, де ще кричали щосил:

— До нас, до нас!

Навала стріл зашипіла, заревла, стало мрачно, як на досвіті. У сей жахливий сумерк, що вже через хвилю став чогось то прозоріший, у зловіще відхилення в один бік грудей, рамен і пліч, впала нагло як гураган непроглядна, здавалося, галич, — не галич, а розколихана ярим гнівом буря чорнолюддя. Ринула на конях без шеломів, без щитів, страшна, як праведний суд. Жв'якнули їдко коси, червоним блиском вдарили сільські бардини і глухо озвалися ціпи на смертельному току.

Хто вів їх? З ким прийшли?

Ось він, пружний, гей рись, що паде на цілу стаю собак, Ждан... О, як горить це темне чоло під зісуненою взад кропивною шапкою з підвісами! Як скачуть по раменах жмути волосся, ніби снопи вогню у розгар пожежі! Як женуть опередь нього потоки народу, воюють коліньми й зубами кожну криваву п'ядь землі, — кричать перемогу! Сліпне сонце від багру капчурів, гясне небо від шафіру хусток, від крисань у перах джой!

Ще раз! Ще раз! Рвуть списи, щити з остовпілих рук, побіда їх!

Андрій з Болохова дужався з вічною тьмою, — то падав стрімголов з чорними бурунами в отверту пучину моря, то знову віднаходив себе на одну мить, на филях світла, в дорозі під самі зорі.

В один мент світло винесло його ще раз туди, та не вернуло назад.

Як роса чисті, як мова непорочних заколоколили колокільці на вечірні мниські молитви:

— Радуйся, огненний столпе, наставляяй сущия в тьмі...

У горенці на вежі замку стояв духовник Романів, Варлаам, та глядів на ворожу навалу, — хмарою зсунулися брови на тяжкі повіки, старець розмовляв з Богом своїм словами Письма:

Правив:

— Господи, яко вогонь, що палить діброви, пожени їх бурею Твоєю! Нехай щезнуть, як вода розлита! Нехай отвориться преіс-подня і проглотить спомин їх!

Небо затяглеся сепією, майже без сумерків схилилася ніч. Червоно-золота піджога, що на кілька хвилин розгорілася край овиду, згасла — на поля упали вогкі тіни.

Обриси галицького побоєвища очеркали аж понад дністрянські очерети криваві щупальця смолоскипів. Вони розглядали землю, шукали побитих і намічали просторонь, на якій лютував бій.

За ними рокотів грім і тяжко вдарили перші каплі дощу.

Наближалася буря. В її несамовитім шумі пропали без сліду згуки кінського тупоту та скрип колісся під раненими й воєнним статком чорноризця.

Що жило, йшло нарозтіч.

На ранній зорі, по-молодому сизою хмаркою переснутій, роздер, правда, мовчанку пекельний ломіт мійських таранів, але на зачіпку не було кому відповісти.

З повної груди задзвонили тепер дзвони всіх галицьких соборів. Нарід плив товпами, от як у Великдень серед окликів, гомону, лент, співів, мальованок...

Плили і з сіл, йшов безпечний гомін, повільний:

— Страшні ж вони, отсі Караколпаки, Господи, воля Твоя! Вечером так боїмося, аж пов'янем! А приймемося вечеряти, напотемках тарахкаєм ложками.

— І наше село весь день більше на воротах, чим у полі... Як котрий суне, то ми в крик, ніби за свиньми, а жінки, — котра на під, а котра крізь вікно, на городи.

Радість розпирала серця, починалися жарти. Хтось гамував:

— Гей, а з котрого там села такі розумні?

Проміж жінок шугав на оспігах Єюльфів чура, простоволосий, кутав лице в обі долоні, гей від лютого болю, та якась бистроока з підгороддя налетіла бурею, за рукав його, зраділа аж тепер вічним лазуном:

— Курей тобі, німото, а? Селами красти сновигаєш? Ще одна в мене плентається на твій неділешний обід, харцизяко! Періщила його зі смаком, — хто навперейми, — й собі. В цю хвилю закрутилося як вітром по рівньому: з ревом, сміхом, проклонами товпа гнала опередь себе жінку, простоволосу, в парчевій ширинці й жовтих Звенигородських чобітках:

— Ти, зраднице! Ти вража причепо! Шовком плечі наряджуєш за людський плач?

— Така, — з втіхою міркувала Ситничка з Чешибісів, — спідниці підтикала за стан, жидам воду доносювала, а тепер бояриня учинилася!

Вона б рада, щоби війна була сто літ! А наша ґаздині мала хату й маржинку і всяку розкіш, то її шовки не в диво, ні... Ох, то-сми колись добирала, ба це б, ба те б, а сегонне зблідла-сми, путері нема! Угри нас безпечили, безпечили, а вражий син як увалився, до маржинки, до возів доступити було гляба, всю працу-смо полишали...

— Твій талан, любко, довічний, бо на своїй землі сидиш! — правив хтось повагом, як схимник. — Зате зайдеям гей тій піні на воді: забулькотіли й нема.

Так, — битий соромом, жалений ранами, по слідах недобитків, що не дбали більше про нього, обсміяного повік, князь чорноризець втікав, куди ноги несуть, з жаху, щоби Андріїв меч не запер йому дороги, коли не на Київ вже, то бодай на Овруч.

Він пер, ніби осліплий зі стиду, грузовиною й пісками, нетіччю та суходолом, крізь столочені хліби, знівечені соняшникові гаї, метав проклони на власний слід.

За ним волікся вмирати його порубаний джура Домавій, вірний до смерти.

ШОЛОМИ В СОНЦІ

XXX

"Зберемо женців, сімсот молодців,

Зберемо возів, сімсот обозів".

(з нар. пісень)

Заходові облаки, як сувій золотоглаву проміж соболі, понад чорнобір. То тут, то там хатка зчервонена попалом у тумані верб. Осторонь кривулькою потік, при берегах посвіт несамовитий, — течійка крови з чийогось серця.

Он вражий лучник розтягйувся горілиць, руки долонями уверх. Повз пальців бігають муравлі, червоні й чорні. Лучник тріває посеред зелени, ніби наслухує згару, ще й доси з куривом. Або мріє з усіх сил, приспаний терпким дурманом материнки, від якого хмеліють також муравлі. На устах осміх, трохи ніяковий, ніби ухо чує ще доси твердий глум села:

— Гей, як баби заберуть кочерги, то мете і штани лишати!

Ні чечітки, ні синиць, глухе гилля над бовдурами придимлених стріх. Ніде більця доріжкою, ніде...

Це П'ятидні, над селом двір Товстого. У далечі обриси стольного міста Волині, золотий посвіт Володимира.

Княгиня сидить півлежма у кріслі в коверцях, високий копіт підков, що йшов з нею крізь биті шляхи, не вгаває, — кожна думка це блиск і ритм колісся в лету. Малі ноги у чижмах задертих, як червоні човенця, — над головою низький півкруг стелини, ділений вчетверо, уся ж гридня під трьома аркадами в дванацять луків, як кам'яні брови. Проміж поля трикутних глибин письмо: місяці в лицях. Кметь у кучмі, що гріє руки побіля ватри, дівчина, що несе квітки, винозбори... Все під старовіць-кою склицею, якої тайни не знає ніхто.

Яке ж це добро стежити ось так без руху за крутіжжю тіней верх полив'яної долівки, скринь зі свастикою, добрим амулетом, ослонів під налавниками у жовтих огнях! Прогули страхіття роз-пучливого подвигу, лігва в незнаних житлах, сни, насуплені недовір'ям... Ще й ранки, коли в трепеті душі стрічала Аклана біля воза, як ладив його до дальшої

дороги! Міг же, хоч з тавром, цільнути ніччю зі скарбом Мстихів у степ, у вирій...

О, добро мріяти! Від піль ген бренькіт серпів, гострених об бабку, якась гребеночка має рукавами над головою, ніби ладиться злетіти над свіжим курганом, над розбитими межами... Співає...

Будьто й не слідно руїн та згару від пімсти Лісконогого і сонцем осяяні всі дороги, де гнала в крику і крові громова січ Андрія.

Княгиня слухає, — крізь недоперті двері два голоси, музикою один матери, а другий дитини:

— Що гляну, донечко, черешень у кошілях хоч жмутком та поменше. Вечір іде, нікому рвати знову.

Чийсь пальчик на устах, голосок із сопілки родом, раз сміх, раз сльози:

— Богиньки з черешнями всуміш, матусю... Підтягне кожна зелену ніжку під себе, нітрохи її не видно. А тільки ви за двері, щонайчервоніші навтіки, котра на піч проміж сушеницю, а котра в комору, у глечик із молоком...

Хтось там жваво порається біля челюстий, хтось вигукує упротяж:

— Богиночки, обманнички, а гетьте на гилля!

Стук-стук!

Увійде Товстий, просторічний:

— Княгине, я тільки що з Володимира, запораїв в'їзд у замок на завтра, як бажаєте. Місто кричить під небо з утіхи і з усіх сторін текуть люди зі свічами в дарі церквам, а рада міста і вислала в замковий собор шату зі шкарлатного оксамиту і коня, цілого в шкарлаті. Викочують бочки зі смолою для вечірних огнів, грища висипують піском, а силачі міста заздалегідь обвивають п'ястуки шовковими хустками для завтрішних дужань об меч, дар столиці...

Обернувся, слово молотом, ґаздівське:

— Дівко, гей!

Він дав дорогу чорнокосій служебці з вечірним сонцем в очах:

— З княжих це скарбів, — шати вашої свекри, храмові...

Служебка стелила верх скринь наруччя уборів, твердих і шумливих, як наруччя листя. А скрині яснодубові, а ткань золотом процвитає, на шовку птахи і гилля, квітки і звірі. Сукні ж як дзвони, — з узькими станами, смугнасте сяйво у згортках, ніби від хвилі високих грудей, від тайни минулих красот...

Верх уборів рантухи біло випрані, з мереживом так чітким, як день.

— Колісниця мабудь і'д нам жене, — покмітив боярин.

Справді, загуло брендяком, — стало.

Княгиня перепрошувала Товстого: від втоми і насолоди спочивком сидить оце самотою, осторонь всіх. Прижмурила очі до півдитинного сміху:

— Скажіть, боярине, чи є ще край київських воріт у Володимирі така вузька вуличка, що коли їде віз, запряжений волами, треба тікати у сіни домів, щоби не настромитися на роги?

— Де ж їй діватися, княгине? — і собі осміхнувся Товстий та перечесав рукою чуба над чолом сміливця, у загарі боєвих днів. — Вуличка ця сьогодні одна з найбільше відомих із-за ситих складниць і веселих купчих.

— А коли так, боярине, то чи є ще над домами старих Товтивілів поперечка з мальованого дерева, що торчить над дорогою, як дуга над потоком, бо оба доми є, як рукою подати, напроти себе? І чи доси цею дугою біжить хвостатий лисок із дерева, а за лиском дерев'яна стая собак?

Хотіла ще питати, але нагло припіднялася в кріслі, вергла думку понад поля:

— Трох їздців на окруті бору, трох їздців під штрих, як один! Поводи червоними струнами, а кички шоломів в адаманті, в росі. Триглав, Триглав з чорного каменю, що кинув святий остров і здоганяє життя! Ох, як там коні в'ються, що рвучкі, що грізні!

Товстий не ворухнувся, запевнений понад всякий сумнів: він знав, хто це.

— Так їздять трійцею Мончук, Никифор і Мстибог. Романовій крові волость настяж, от що жене ворогів з їх нагрітих нор;

Ще оклик Товстого гримів під стелиною, коли його накрило глухе ридання, хтось там упав у стрічні обійми і кричав із дна душі:

— Горе мені, посестро, повік! Мстибог з братами стид приняв, у голий світ утечу задумав... Ратуй мойого дружину, всіх! Жадаю милости, тригубе прошения приношу...

— Мстибог? — повторив голос ясний, як скло від наглої стужі. — Або ж він чого дожидає вже тепер для себе? Глянь, як несе свою гординю верх голови! Куди ти? Під копита? Проснись!

Тишина гей пух глагоїть упадок з висоти надій. Як любо від заграви, у якій вже цоркотять красі крильця віщиць! Чути на обійстю тверду мову Товстого і ще двоголос, жіноцький, тоді змовкає все. Світ, як вода, проміння по береги.

Далечі малими ногами не побороти, мріям — це ігра. І ось княгиня хилить важке чоло під уплітками, очі видять, хоч вії упали вниз. Галич мроїться, Рафаїл з бичем над звидом коний, сліпа старчиха Нонна... Спить.

Яка шумлива пустіль перед ніччю, як много край шляху могил! Святі гаї народу, свідоцтво Чину, нетлінно записане в майбутнім. Червоні човенця пливуть проміж шелест барвінку, блудять... Найшли, дорога як блиск, простісінька.

Самітна йде княгиня, двигає молодість свою, до смерти одна. Або ж це молодість так важить нестерпимо? Це Мстихів пай, прадідний, що його вона двигає лакомо крізі біль всіх жил, корінням врослих у серце.

І дивні ж бо дворища кругом! Вкоротився талан, погибла широчінь, ґаздовита... Люди, доземки, як за димним склом, ніби тільки нагадують самих себе... Мова у них змаргана, байдужна, — засвітить парча, як огонь і вітер, то біля неї лата з чужого плеча... Краса і міць, — о, як далеко! Невже ж уся країна, божий рай, прогнана в старці?

Розгортається сувій-далина: шлях на Болшів, Чев? Хіба ж і справді Галич це, що лежить купою нужди у глухій долині на просторі залукв'янських піль? Невже ж це Галич у диких корчах, з його сороком соборів?

Княгиня томиться непокоєм й озирає, де б припочити. Перед нею поле в бур'яні, без стебелинки хліба, а сидить вона на поторощеній колюмні. На овиді якийсь корчавий Дуж у сорочці до кісток наляг собою на соху під заліззям. Сив-зозуленька кує...

Нога у червоному човенці, сперта об камінь, замічує там вимовні нерівности, скупчення своєрідних скульптурних ліній, — і чинить рух назад. Це викопаний із землі капітель, на якому біліє людська маска із суворо вип'ялеими очима. З її отвертих уст повисло буйне ростинне плетиво.

Від глухого удару в серце мандрівниця слониться, шукає думкам опори. Хіба ж це... храм святого Пантелеймона? Он дві знайомі колюмни порталю, зв'язані в безсмертність снопом різьблених архивольт. Міра, спокій і велич: мармур, оникс і стобарвне каміння. Та який це вбогий лахман над клейнотами вітхненного орнаменту? Який глум завершив могутню наву насильством безглуздого склепіння? Хто забаг? Хто смів?

Та пробіг! — На ріднім сході, ген, від Дніпра, зойк копит в огню й золоті? Вітри з-над моря, орли степів? В іскрах шеломів ціпкі, як свідома воля, ряди боєвих чет? Опередь вождь-вибранець, з сивим бахматом водно?

Гей, як там літаври грають, як у куряві рокотить табор, ще й спів гойдає дерева!

А він, юнак-гординя, цвіт душі поколінь, Ждан міліонів серць, мов башта утверджена верх всіх... І високо палає світ меча витязя, якого мати ще в лоні своїм назвала генієм народу.

То княгиня повисла очима на сліпучій картині й боговійний трепет поплив крізь її серце:

— Витай, велична сило, що встаєш із лона вітчини! Ти непоборна, що була, є й будеш!

Хиталася як лист під легіт теплої туги:

— Шеломи, мріє, о, шеломи в сонці! Сяйний звал обкрутив її мов у танку, міниться день, лопочуть стяги, полум'я міди кричить у простори:

— Слава цілині, Романовій!

І зелен-бір мете землю, шумить:

— Владійте веселі, ви, що зберете все в єдино!

Іще грають весняні води під дарабами, шугає живина верх тисячі потоків:

— Вам, споконвічні ґаздове, все до дна, скляче й срібнолуске! Земля ж, глянь! Розсікається рудою й мармором, б'є цілющими джерелами, у пристрасній жажді, — віддати все своє.

Княгиня спить. Котиться сувій-далина: над Сяном ватри горять... Молоді груди, оперті об зброю, стережуть вічних меж. Он дуб скандує в повазі повість про красу борні. Кожда п'ядь землі тут — свята.

А там, — обриси могутних міст шпилями здержують хмари. Княгині звиджується, що це селища самих святинь. Шум життя, як луна казочних розговорів навдивовижу ухові б'є в землю з птичих висот. У

крутіжи блисків роздирає повітря стрімкий лет коліс під звидами вітрогонних ковчегів.

Чиясь рука встромлює тугійше трясучку калини за синь-обшивку шапки. Гилька сміється всіми ягодами від руху завзятої голови. Щораз перекликаються стійки. У луні стежних огнів пісня черкає воду, ластівка...

Стук! — стук!

Двері настяж... Увійде Товстий, просторічний:

— Ви мабуді спали, княгине?

Насилу находила себе:

— Так, я снила хвилину і ще гойдаюся проміж мрій.

— Моя сім'я б'є чолом, просить вечірний хліб із нею поділити. Княжичі? Не проснулися ще з дороги. У світлиці ваше ложе готове, якраз там спалили кадило.

Встала у призадумі: богомогутне сонце горіло й досі, як ватра над чорною смугою борів, вказувало болючий шлях, проміряний у сні.

Вона зійшла поволі зі сходів у каменю, на яблуневий сад під росою, — ніби слухала боярових слів, якими намічував приваби новосілля, та хиляла біле чоло на той бік своєї туги.

— Там... Дністер... — засвідчила у якійсь хвилі бойким движком брів.

Випрямлена, хиталася полегки у своїх довгочубих чижмах із ширинки, милувала очима смугу овиду верх піль, де товпилися роззолочені хмари зі щитами та з копієм. Тоді ж стала торжественна аж до дна карих зіниць і з силою окликнула своє серце:

— Так, чи інакше. Галич... буде наш!